

KORUNK

KÖLCSÖNHATÓ MŰVELŐDÉSEK •
AZ IRODALOMKUTATÁS TÁRSAS-
DALMI SZEMPONTJAI • LATIN-
AMERIKA MAI IRODALMÁRÓL •
ERDÉLYI KÖLTŐ A XVII. SZÁ-
ZADI ANGLIÁBAN • KALEVALA-
FORDÍTÁSOK • ÉLETPÁLYÁK •
SZÍNFOLTOK KILENC ÉVTIZED-
BŐL • GYÖKÉR ÉS SZÁRNY •
LÍRAI TERMÉSZETRAJZ • AZ
ESSZÉ ÉS FILOLÓGIA HATÁ-
RÁN • INVOKÁCIÓ EGY NÉP-
SZÍNHÁZ MEGALAKULÁSAKOR •

1977 • 8

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirat

KORUNK

XXXVI. ÉVFOLYAM, 8. SZÁM • 1977. AUGUSZTUS

* * * Augusztus 23. üzenete 593

ANDREI ŐTETEIA • Közös sors (interjú, lejegyezte Kopáncsi Agnes) 596

GÁLL ERNŐ • Kölcsönható művelődések 600

DÁVID GYULA • Komparatistikai problémák 606

ALEXANDRU DIMA • Javaslatok az összehasonlító irodalom kutatási területeinek rendszerezéséhez 610

SÖTÉR ISTVÁN • Egy nemzeti irodalom története — komparatista módszerrel 612

STÉPHANE SÁRKÁNY • Az irodalomkutatás társadalmi szempontjai (Csehi Gyula fordítása) 617

ROBERTO FERNÁNDEZ RETAMAR • Latin-Amerika irodalma a XX. században (Hürkecz István fordítása) 620

* * * Mai finn líra (Kari Aronpuro, Pentti Saarikoski, Tuomas Anhava és Paavo Haavikko versei, Jávorszky Béla fordításában) 624

KRIZSÁN ZOLTÁN • Mozgóképszereplés II. 626

KÁNTOR LAJOS • Gyökér és szárny (Utak, eszmék, viták) 628

KACSO SÁNDOR • O, te kedves holló (vers) 633

SEIDNER IMRE • Színfoltok kilenc évtizedből 634

JEGYZETEK

KASSAY MIKLÓS • Invokáció 635

VERESS ZOLTÁN • Birsalma, avagy recept egy liktáriumhoz (Lírai természetrajz) 636

HAZAI TÜKÖR

KÓSA-SZÁNTÓ VILMA • Életpályák 638

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

KEMÉNY G. GÁBOR—NAGY BÉLA • A Mocsáry Lajos Kollégium 646

GÖMÖRI GYÖRGY • Erdélyi költő a tizenhetedik századbeli Angliában 649

SZEMLE

GÁSPÁR SÁNDOR • Kalevala-fordítások (Gondolatok a könyvtárban) 653

ENGEL KÁROLY • Az esszé és filológia határán 659

POMOGÁTS BÉLA • Radnóti Miklós, a műfordító 662

AUREL CODOBAN • Művészet és szabadság 663

D. GY. • Actes du VIe Congrès de l'Association Internationale de Littérature Comparée — Bordeaux, 1970 (Könyvről könyvre) 665

A. J. • Omul și mediul electric (Könyvről könyvre) 666

G. E. • Cahiers Spinoza, I. Été, 1977 (Könyvről könyvre) 667

LÁTÓHATÁR, SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Bakó-Hetei Rozália, Kazinczy Magda, Simon Sándor, Szervátiusz Jenő, Törös Gábor, Victor Vasarely

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Felelős titkár: Rítóók János

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Augusztus 23. üzenete

Az évfordulókra való emlékezőeknek sajátos szerepük van. Némely dátum megidézése csupán történelmi töltetű, s jobbára azt a célt szolgálja, hogy emlékeztessen múltunk valamelyik jelentős szakaszára. Egyik-másik hajdani nagy nap utal ugyan bizonyos fókira a jelenre, de erőltetett igyekvés volna közvetlen kapcsolatba hozni maiságunkkal. Vannak viszont olyan történelmi fordulatok, amelyek szoros összefüggésben állnak napjainkkal, mi több, korunkat, társadalmi berendezkedésünket, újjászületésünket el sem tudjuk képzelni nélkülük.

Ilyen nap augusztus huszonharmadika is.

Olyan határkönek tekintjük, amely jelenkorunknak minden tekintetben a kezdetét jelzi. Ebben az értelemben pedig jellemző a hozzáállásunk, a megidézési eljárásunk. Főlelevenítése, értékelése, értelmezése sajátos módon történik.

Ha azt mondjuk, hogy felszabadulásunk napja, akkor kettős megközelítésről van szó: rámutatunk, hogy mi volt augusztus 23. előtt, milyen nemzeti elnyomás alatt sínylődött az ország, s ezen belül a dolgozó osztályok miféle kizsákmányolásnak, megaláztatásnak, megkülönböztetésnek, nyomornak és kiszolgáltatottságnak voltak elviselői, szenvedő alanyai. A magunk vonatkozásában pedig emlékeztetünk a nemzetiségek s azon belül a magyar lakosság társadalmi és nemzeti jellegű elnyomtatására. Beszélünk tehát a német fasiszta megszállásról, az antoneszkánus diktatúráról, a háborús helyzet, a hadviselés minden káros következményéről s a tőkés-földesúri rendszer valamennyi jellemző, népellenes vonásáról, osztály-elnyomtatásra épülő lényegéről. Tehát mindarról, aminek súlya, nyúge, járma, borzalma alól felszabadultunk. Ugyancsak e keretben hangsúlyozzuk, hogy a fől-szabadítás fegyverténye — a Szovjet Hadsereg internacionalista segítsége mellett — az egész nemzet összefogásának, párt irányította harcának, antifasiszta küzdelmének a gyümölcse.

Más tekintetben viszont — minthogy augusztus 23. számunkra az előbb említett módon a kezdet — hozzá mérjük az azóta megtett utat, az elért eredményeket és a tennivalókat egyaránt. Ilyen vonatkozásban pedig augusztus ama nagy napja nem egy távoli időpont, amely az idő teltével egyre messzebb tűnik a múltba, a történelem mélységébe, hanem jelenvalóság, állandóan viszonyított, összehasonlított, értékelt és látott Nap, nagybetűs, pirosbetűs, fénylő égitest.

Természetes tehát, hogy augusztus 23-ra gondolva jelenünket elemezzük, egészen közeli múltunkat, tegnapiainkat vonultatjuk lustrára, és jövőnket vázoljuk föl a tudatosság, távlatos előretekintés jegyében.

Nehéz úgy írunk a felszabadulás óta végzett munkánkról, hogy ne használjunk nagy szavakat, hiszen az eredmények, az eltolódások, az aránymódosulások óriásiak, s legnagyobb épp az élet alapvető fontosságú területein; a nemzetgazdaságban. Ha iparunk akármelyik ágazatáról szólnak, tiszszeres, hűszoros növekedésről számolunk be még olyan területeken is, mint például a kőolaj vegyi föld-dolgozása, amiben — ismeretes — elég régi hagyományokkal rendelkezünk. De mit mondjunk az olyan iparágakról — szerszámgépgyártás, finomműszerészet, hajógyártás, műanyaggyártás —, amelyek nálunk nem léteztek azelőtt? Ha ezeken a területeken a felszabadulást nullapontnak tekintjük, akkor a legutóbbi eredmények nemcsak új ágazatok meghonosodásáról, új üzemek építéséről tanúskodnak, hanem e tevékenységek jelentős — külföldön is értékelt — eredményeiről, meredek ívelésű fölfutásáról s az egész nemzetgazdaságba való sikeres beilleszkedéséről.

Mezőgazdasági termelésünk is tetemes növekedést ért el az elmúlt évtizedekben — holott ebben a tekintetben szintén volt hagyományunk, tapasztalatunk. 1976-ban arattuk hazai földön — ahogy a földművelő szakemberek jogosan mondták — történelmünk legnagyobb gabonatermését. Ez a rekord pedig — ismeretes — sajátos körülmények között született: ma a felénél kevesebb a mezőgazdasági dolgozók száma, mint a felszabadulás idején, és a városok, falvak terjeszkedése, autópályák, vasutak, polgári repülőterek létesítése, bányák nyitása nyomán jelentősen csökkent a termőföld is. Hogy mit jelent ez napjainkban, amikor az emberiség évtizedek óta krónikus élelmiszerhiánnyal küzd, amikor éhínség gyötri a Föld lakosságának több mint a felét, nem szükséges bővebben fejtegetni.

Végső fokon ipari, közlekedésbeli, mezőgazdasági, kulturális vagy egészségügyi eredményeink arra vallanak, hogy a régi rendszertől örökölt elmaradottság ellenére, tévedések, hibák közepette is hatékonyan tudtuk alkalmazni a korszerű tudomány és technika vívmányait, jól hasznosítottuk a nép alkotóerejét, eredmé-

nyesen aknáztuk ki az ország természeti adottságait. Ilyen megközelítésben pedig az elért teljesítmények azt tanúsítják, hogy az 1944. augusztus 23-án elért fordulatot követően — tényezők egész sorának hatására — erős, életképes, gyors fejlődést biztosító társadalmi rendszer jött létre az országban: a szocializmus.

Közhely, hogy valamely rendszer, nemzet, ország életrevalósága nemcsak az eredményekben mutatkozik meg, hanem súlyos megpróbáltatások, katasztrófák, csapások idején is, a helytállás, az áldozatkészség vagy a gyors cselekedni tudás tekintetében. Nos, ebben az évtizedben, a hetvenes esztendőknél során három ízben is sújtotta a természet országunkat: két árvizet és egy földrengést vészeltünk át. Tudjuk, mindhárom csapás olyan pusztító erejű volt, amilyenre hazánkban még nem volt példa; emberéletben éppen úgy, mint anyagiakban tetemes volt a veszteség. Ennek ellenére a kataklizmák nem vezettek nálunk válságos gazdasági helyzethez, nem okoztak nyomort, még csak időleges pangást, visszaesést sem. A dolgozók, ha kellett, túlóráztak, éjszakáztak, s biztosították a károk gyors helyreállítását, a folyamatos termelést. Múltán mondotta ezzel kapcsolatban pártunk főtársa, a köztársaság elnöke: „A dolgozók magas erkölcsi erényei erőteljesen megmutatkoztak a március 4-i földrengés okozta súlyos körülmények közepette, megmutatkoztak abban a hősiességben, vitészségben, önuralomban és legyőzhetetlen akarásban, amelyet egész népünk tanúsított a katasztrófa következményeinek leküzdésében, az ország gazdasági-társadalmi életének normalizálásában.“

Mint mondtuk, augusztus nagy napja szorosan kapcsolódik jelenünkhöz — illő hát, hogy megemlékezésünk is jelenvalóságunk fölmérését adja. Ez az esztendő pedig bőven nyújt rá lehetőséget, az elmúlt hónapok eseményei ilyen vonatkozásban sokat mondanak.

Az évet népszámlálással kezdtük, s azóta közzétették a legfontosabb adatokat. A népszámlálás nem vívmány, nem eredmény (bár sikeres lebonyolítása önmagában véve is jelentős teljesítmény), hanem az eredmények számbavétele, a megtett út áttekintése: összegezés. Nem térünk ki a különféle számok elemzésére, csupán arra emlékeztetnénk, hogy a népszámlálások a földkerekség nagyon sok államában — a többségben — szomorú valóságot, ijesztő tendenciákat, aggasztó jelenségeket tárnak föl. Malthus régi kérdése ma oly módon válik időszerűvé, riasztóvá, hogy a számok tükrében világossá válik: a lakosság gyorsabban növekszik, mint az élelem és az iparcikkek termelése vagy az iskolák építése. Madáchoz parafrazálva: sok országban több az eszkimó, mint a fóka. Nem örvendetes azonban az ellenkező véglet sem, amely Közép- és Nyugat-Európa egyes államaiban okoz gondot: a szaporulat nagyarányú csökkenése, a lakosság elöregedése, a munkaerő krónikus hiánya. Nos, Románia népe e földrész egyik szapora népe, az ország lakossága tetemesen növekedett az előző népszámlálás óta eltelt évtized során, de ugyanakkor — mint az előbb rámutattunk — gyors ütemben növekedett a föld és az ipar termelése, az új lakáshoz jutott emberek számát pedig milliókkal mérjük, s százazrekkel a nemrég épült iskolákban tanuló diákokét. Nem azt akarjuk ezzel állítani, hogy nálunk megoldódott már a lakáskérdés, vagy hogy kifogástalan az élelmiszerellátásunk, nem, sok még a gond és a megoldásra váró kérdés, de a népszámlálás adatai nyilvánvalóan bizonyítják, hogy a népesség és a termelés versenyfutásában nálunk a földművelés, az ipar, az építkezés, a közlekedés és a kultúra halad az élen, a lakosság anyagi és kulturális ellátása egyre javul, sőt, kivételre is mind több jut, tehát hazánkban a gazdasági és a demográfia viszonya jó, egészséges.

Több nagy jelentőségű kongresszusra, konferenciára, tanácskozásra került sor ebben az esztendőben. Ezúttal csak kettőre emlékeztetnénk: a mezőgazdasági dolgozók, az egész parasztság tavasszal tartott országos kongresszusára, és az ipari, építő-, közlekedési vállalatok és ipari központok dolgozói tanácsainak kongresszusára. Mindkét tanácskozás — a részleteken túlmenően — arra utal, hogy a nagyarányú társadalmi átalakulások nyomán, a fejlődés bizonyos pontján túl az eddigiekhez képest tökéletesebb, átfogóbb és hatékonyabb vezetési eljárásokat, szerveket, módozatokat dolgozunk ki, s ezek mind egy irányba mutatnak: a szocialista demokrácia kiterjesztése, a dolgozóknak a vezetésbe való bevonása, a tömegek — mint termelők és mint a termelőeszközök tulajdonosai — magas szinten való aktiválása felé. A politikai és tudományos vonatkozásban világszerte sokat hangzottartott participáció, illetve pluralizmus hazai, szocialista szellemű megoldásáról van szó. Emlékeztessünk ezzel kapcsolatban Nicolae Ceaușescu elvtárs július 12-én elhangzott fontos megállapításaira: „A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének időszakában az élet mindinkább napirendre tűzi az állam funkcióinak módosítását, megtorló vetületeinek csökkentését, a gazdasági-társadalmi élet vezetésében és szervezésében játszott szerepének elmélyítését. Ez megköveteli, hogy maradéktalanul fölszámoljuk a régi szemlélet bármilyen befolyását; e szemléletnek

megfelelően — amelyet bizonyos időszakban törvény rangjára emeltek — a szocializmus felé történő előrehaladás mértékében az osztályharc egyre éleződik, következőképpen tehát az államnak erősítenie kell megtorló funkcióit. Ez az antimarxista, tudományellenes tézis homlokegyenest ellentétben áll az állam történelmileg meghatározott szerepére vonatkozó dialektikus materialista szemlélettel, a nép szabad öngazgatására, a társadalmi élet kommunista megszervezésének magasabb rendű szakaszaira való fokozatos áttérés távlataival.

Ezekből az elvi megállapításokból és társadalmi realitásokból kiindulva pártunk létrehozta és szakadatlanul erősíti azt a szervezeti keretet, amelynek révén a munkásosztály, az összes dolgozók ténylegesen és közvetlenül részt vesznek az ország előrehaladására vonatkozó döntések kidolgozásában és elfogadásában, a társadalom vezetésében, s ezt úgy tekinti, mint az új, szocialista társadalmi rend egyik alapvető problémáját.

A gazdasági és szervezési intézkedések végső fokon mind az embert szolgálják. De nemcsak jólétét. A szocializmus nem csupán terített asztalt jelent, nem a fogyasztói társadalom sajátos változata, hanem az ember műveltebbé, jobbá, emberibbé tételét, állandó nemesítését szolgálja, az egész élet (beleértve az emberi viszonyokat is) javítását, humanizálását, magasabb szintre emelését célozza.

Ebben az esztendőben ilyen jellegű intézkedéseknek is egész sora született.

A tanügyre vonatkozó mélyreható, nagy horderejű intézkedések is az új ember jobb nevelését, képességeinek gazdagabb kibontakozását, az oktatói munka hatékonyságának növelését szolgálják. Tudatában vagyunk annak, hogy mi temérdek kérdést vet föl és mennyi gondot okoz mindenütt az iskolák új arculatának kialakítása, a megsokasodott, sajátos feladatok ellátása, mindazonáltal meggyőződésünk, hogy az új módon szakosodott iskolák megfelelnek a tudományos-műszaki forradalom követelményeinek, s elegendő képzett szakembert nevelnek mind a nemzetgazdaság, mind az egészségügy vagy az oktatás számára.

A széles körű közkegyelem nyomán büntetésüket töltő emberek tízezrei térhettek vissza a polgári életbe, családjuk körébe, illeszkedhettek be újra a munkába és a társadalomba, s az iskolai, üzemi és szövetségi közösségek messzemenő baráti, munkatársi, pedagógiai segítséget nyújtanak nekik ahhoz, hogy rátaláljanak az egyenes útra, s tisztességes életet éljenek.

Lapunk hasábjain több alkalommal szólottunk a *Megéneklünk, Románia* fesztiválról. Ezúttal csak arra mutatnánk rá ismét, hogy ez az ország történelmében páratlan méretű és minőségű kulturális seregszemle jól példázza, mennyit áldoz a szocialista állam a népművelésre, az iskolán kívüli oktatásra, a művészi képzésre és ezen belül is a tömegek cselekvő művészeti, irodalmi, tudományos tevékenységének serkentésére és az önkifejtési lehetőségek megteremtésére. S mindez történik abban az államban, amely 1944. augusztus 23. előtt az írástudás, a színházak, filharmonikus zenekarok, operaházak, művelődési otthonok, könyvtárak száma s egyéb kulturális mutatók tekintetében a leghátsók között állott Európában.

Mennyiben élünk az augusztus 23. nyújtotta lehetőségekkel, mit nyújtott nekünk a felszabadulás és az azóta eltelt harminchárom esztendő? Ezeket a kérdéseket — mint Romániában élő magyarok — e nagy nap ünneplésekor nyilván föl tesszük magunknak, s válaszunk csakis az lehet, hogy a román dolgozókkal vállvetve teremtsük meg az anyagi és más föltételeket ahhoz, hogy anyanyelvi kultúránkat építhessük, aknázzunk ki evégett minden alkalmat, iskolát, kulturális seregszemlét, művészi együttest avagy tudományos és irodalmi fórumot.

Augusztus 23. üzenete erre is kötelez bennünket.

KORUNK

Közös sors

Utolsó beszélgetés Andrei Oțeteával

Nyolcvanhárom esztendősen elhunyt Andrei Oțetea történész. A beszélgetésünk elé bevezetésül szánt rövid ismertető most nekrológiaként hat. S szavai, gondolatai tükrében egy nagy ember immár nem változó szellemi arcképe körvonalazódik.

Andrei Oțetea akadémikus úttörő szerepet vállalt a hazai marxista történetírás megteremtésében. Nem kevésbé jelentős pedagógusi tevékenysége: évtizedeken át, előbb a Iași-i, majd a fővárosi egyetemen, gonddal, szigorral és szeretettel egyengette seregnyi diák útját a tudástól a hivatástudatig. Később a bukaresti Nicolae Iorga Történeti Intézet élére került, a hazai történelemkutatás irányításában vett részt.

Életműve bel- és külföldön egyaránt ismert, elismert.

— *Amikor pályája iránt érdeklődöm, nem ott kezdeném, ahol az életművet leltározó könyvészet szerint illenék: az 1923-ban közzétett első tanulmányokkal vagy a fél évszázaddal ezelőtt a Sorbonne-on megvédett doktori értekezéssel. Úgy érezzük, akkor valóban teljes a kép, ha a kezdet kezdetétől rajzolódik. A múlttal foglalkozó első dolgozata 1913-ban jelent meg Szebenben, a román anyanyelvű iskolások Izvorul című könyvmegosztás lapjában. De az írás aligha lehetett „iskolás”: a hatóságok azonnal beszüntették a lapot, s Andrei Oțeteát kizárták a szebeni magyar liceumból. Az eset jelzi, mennyire határozottan jelentkezett a múlt iránti érdeklődés, s hogy ez már kezdetben is milyen döntő módon hatott élete, pályája alakulására.*

— Hiszem, hogy minden alkotó érdeklődés elsődleges forrása a hivatásérzet. Nálam, erdélyi románnál döntő tényezőként esett latba az adott helyzet. Számunkra az Erdélyi Iskolától egészen 1918-ig, az egyesülésig fegyver volt a történelem a nemzeti felszabadításért folyó küzdelemben. A hivatásérzet nemzeti kötelességtudattal ötvöződött bennem: így lettem történész.

— *E kettős meghatározottság jegyében íródott már az az első dolgozat is?*

— Az Izvorul-beli cikket cáfolatnak szántuk. Történelemtanárunk, Thurzó Ferenc ugyanis azt állította helytelenül, hogy a román tulajdonképpen szláv nyelv, s csupán a XIX. század során telítődött latin neologizmusokkal. Mi viszont igyekeztünk kidomborítani nyelvünk latin jellegét, természetesen akkori ismereteink szintjén.

— *Ismerve az eset következményeit (a történelemtanárt is áthelyezték), figyelemre méltó lehetett ez a szint.*

— Minthogy a szebeni iskolából kizártak, Brassóba kerültem. Akkoriban erdélyi viszonylatban is az ottani Andrei Șaguna Liceum volt a legjobb román tanintézet. Sok kiváló személyiség volt a tantestületben: felkészültséggel, hivatásuk tudatában tanítottak bennünket. Megemlítem közülük Alexandru Bogdant, a román irodalom tanárát, a szlavista és történelemtudós Ion Bogdan testvérét; aztán a költő fivérét, Titu Liviu Blagát, aki fizikára és matematikára tanított, s a kötelező tananyag mellett bevezette a differenciál- és integrálszámítást. Osztálytársaim közül különösen nagy szeretettel emlékezem vissza Lucian Blagára, akinek a *Hronic al virstelor* című írása közös emlékeket rögzít, aztán D. D. Roșcăra, a majdani filozófusra, meg Nicolaie Colanra, a későbbi szebeni metropolitára.

— *Tanulóévei következő állomása: a Sorbonne. Hogy sikerült kijutnia oda?*

— 1919 őszén az Erdélyi Kormányzótanács ösztöndíjasaként kerültem Párizsba két szelistyei barátommal, D. D. Roșcăval és Nicolaie Toluval együtt. Ott aztán Iași-ból érkező ösztöndíjasokkal találkoztunk, köztük Mihail Raleával és Traian Ionașcuval.

— *Az ottani tanárok közül kik voltak különösebb hatással Önre?*

— Párhuzamosan hallgattam francia és olasz nyelvet és irodalmat, valamint államtudományokat, s ezalatt a francia egyetemi oktatás néhány kiemelkedő alakját ismertem meg. Nem feledhetem a francia szellemi élet egyik jelentős képviselőjét, André Siegfriedet. De pályám alakulásában Henri Hauvette játszott különösen fontos szerepet: Ariosto-kurzusa keltette föl érdeklődésem az olasz reneszánsz iránt. Végül meg kell említenem Henri Hausert. A *kirakodó vásároktól a tőzsdéig* című kollégiuma a gazdaságtörténet ragyogó szintézisét adta; a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetet, ha nem is bevallottan, de a marxi szemlélet szerint

követe nyomon. Nyugodtan állíthatom, hogy Hausernek köszönhetem első kapcsolatom a történelmi és dialektikus materializmus megalapítójával.

— *Hogy mindez milyen nagy hatással volt látásmódjára, gondolkodására, jelzi az az 1938-ban megtartott (s hamarosan nyomtatásban is közzétett) előadása, mely akkor vihart kavart.*

— Ugy vélem, a címe is állásfoglalást jelentett: *A történelmi materialista szemlélet mint a kutatás és ismertetés módszere.* Következő lépésként a XVI. századbeli híres gondolkodóról, Francesco Guicciardini-ról írtam doktori értekezést. Több évtizednyi kutatómunka betetőzéseként készült el *A reneszánsz és a reformáció* című könyvem. 1941-ben jelent meg először, Bukarestben. Az előszavát 1940 októberében írtam.

— *Az időpont ismeretében még inkább meggondolkoztatnak zárószorai.*

— Hadd olvassam el újra: „Ha egy ilyen könyv tanulságot sugallhat a mai idők számára, a tanulság ez lenne: ahhoz, hogy mindannyiunk vágya szerint létrehozzuk az új embert, és ahhoz, hogy a román társadalmat a rá váró problémák magaslatára emelhessek, meg kell változtatni a nemzet létfeltételeit. Az új, igazságosabb és bölcsőbb létfeltételekből úgy szökken elő az új lelkiismeret, mint az alaposan megművelt s az Ég minden jótéteményével megáldott földből a bő termés.”

— *A mű azóta, újabb kutatások eredményeként gyarapodott, módosult, több kiadást megért. 1968-ban jelent meg az utolsó, átdolgozott, bővített kiadás. Magyarul a Gondolat Kiadó jelentette meg 1974-ben (az Európa Nagy Korszakai sorozatban). A mű elnyerte tökéletes formáját. Az annak idején bevezetésképpen megfogalmazott tanulság módosult-e lényegében?*

— Az új ember megteremtése ma az országban végbemenő nagy társadalmi-politikai megújulás egyik alapvető célja. Ugy vélem, hogy az 1940-ben megfogalmazott gondolat megőrizte időszerűségét Románia jelenlegi körülményei közepe is.

— *A XIX. század elejére vonatkozó vizsgálódások vezetik el életműve másik kiemelkedő alkotásához. Címe: Tudor Vladimirescu és az 1821-es forradalom.*

— Tisztázzuk: én ezt tartom főművemnek. Teljes egészében újat hozott, újat jelentett egy döntő fontosságú történelmi esemény megítélésében, s mint ilyen, kihatott a román történelem korszakolására. 1945-ben került első formájában nyilvánosság elé, mottója: „Az igazat mindenekelőtt!”

— *Ez a mű is több kiadást ért meg, s a kutatások nyomán egyre gazdagodott. Méltó visszhangot váltott ki itthon és külföldön egyaránt. A szakirodalom hangsúlyozza, hogy az 1821-es eseményeket új nézőpontból vizsgálja. Mi ennek a lényege?*

— Az, hogy Tudor Vladimirescu tevékenységét, különösen a Hetériával fenntartott kapcsolatai alapján, beillesztettem a török Porta uralmát lerázni vágyó balkáni népek harcába. Amint a szóban forgó vizsgálódás alapján is bebizonyosodott, csakis az egyetemes történelem fényében lehetséges a nemzet történetét helyesen és teljesen megérteni.

— *A széles látókörű vizsgálódás igénye sokfajta tényezőt feltételez. Például széles körű információcserét.*

— Nyilván. A tudósok közötti kapcsolat világviszonylatban a tudományos haladás lényeges feltétele. A véleménycsere, a nézetek egyeztetése, a kölcsönös információszolgáltatás: mindez a tudományos tevékenység fontos alkotórésze. Sok, határon túli szakemberrel álltam és állok kapcsolatban.

— *Mindig szívügye volt a román és a magyar történészek közötti együttműködés. Milyen eredményeket ért el ezen a téren? Hogyan értékeli az együttműködés távlatait?*

— Románia és Magyarország történelme között az állandó kölcsönhatás tény; ahhoz tehát, hogy hitelesen mérhessük föl a két nép közti kapcsolatok alakulását, mindig nélkülözhetetlennek tartottam a román és a magyar történészek közötti szoros együttműködést. Ez sokféle formában jelentkezett, a tudományos találkozók keretében megrendezett véleménycserétől el egészen olyan román tanulmányokig például, amelyek magyar szakemberek legfrissebb kutatásának eredményeit tárgyalták.

— *Kiket említene meg név szerint?*

— Nem feledhetem Tóth Zoltánt, aki az erdélyi modernkori parasztmozgalommal foglalkozott. Rendkívül értékes tevékenységet tört sajnós derékba korai halála. Megemlíteném továbbá Trócsányi Zsoltot, aki az erdélyi parasztság 1790—1849 közötti történelmét írta meg, kiválóan.

— *Erdély történetében a román, magyar, német együttélés olyan történelmi tény, amellyel számolnia kell a kutatónak s a kutatókat nevelő pedagógusnak.*

Mit tett Ön mint szakember, professzor, a történelemkutatás irányítója ennek a közös sorsnak a minél teljesebb tanulmányozásáért, megismeréséért?

— Addig, amíg fontos szerepet töltöttem be a hazai történetkutatás irányításában, mindig szorgalmaztam a román nép és az együttélő nemzetiségek közötti kapcsolatok tanulmányozását, olyan témákat iktatva be az Akadémia irányítása alatt álló kutatóintézetek munkatervébe, amelyek a politikai és társadalmi szabadságukért harcoló románok, magyarok és németek közötti együttműködés jelentősebb aspektusaival foglalkoztak.

— *Köztudott, milyen örömmel vállalta az irányítást, tanácsadást, ha ilyen jellegű témát választottak a doktorandusok.*

— Tudományos irányítója voltam többek között Magyarai Andrásnak, aki a II. Rákóczi Ferenc vezette Habsburg-ellenes felszabadító mozgalomról írt doktori értekezést, valamint Szabó Miklósnak. Ő azt kutatta, miként hatott a francia polgári demokratikus forradalom Erdély politikai és társadalmi életére a XVIII. és XIX. század fordulóján. Mindkét dolgozat kiterjedt adatgyűjtésre alapozott, gondos munka, s jó érzés, hogy bizonyos mértékben az erdélyi román—magyar sorsközösségről vallott fölfogásom is tükröződik bennük.

— *Ezt bizonyára közvetlenebbül, fokozottabb mértékben tükrözi a Történeti Intézet élén kifejtett tevékenysége.*

— Több magyar munkatársam volt a Nicolae Iorga Intézetben. Külön öröm a Demény Lajossal való együttműködésre gondolnom. Nyilván a kutatómunka tervszerűsítésekor sohasem névesztettem szem elől azt aényt, hogy Erdély történelmét nem lehet tagoltan, nemzetenként külön-külön megírni, hanem csakis úgy, ahogyan az valójában végbement: az itt egymás mellett élők közös történelmeként, föltárva a közös munka, alkotás, az élet minden vetületét, az együttműködést, de a szembefordulást is, hisz ilyen eseményekből tevődött össze minden emberi történelem. S hadd mondjam el, hogy igen hasznosnak tartom a magyar nemzetiségi történetkutatás terén észlelhető fellendülést. Meggyőződésem, hogy mindez tiszta nyereség hazai marxista történetírásunk számára.

— *Ha már nemzetiségi sorsról esett szó, föllevenítenék egy régi történetet, melynek Ön a főszereplője. Marosi Péter, az Utunk munkatársa vetette kérésünkre papírra: „1939-ben érettségiztem Marosvásárhelyen, a Papiu Ilarian Liceumban működő érettségi bizottság előtt. Itt kellett ugyanis »érettségükről« bizonyosokat tenniük a Református Kollégium maturanusainak is. A történethez hozzátartozik: az előző években a Református Kollégiumnak nagyon kevés diákja jutott érettségi diplomához. Ha jól emlékszem, 1938 nyarán például 23-ból csak nyolc. Annál nagyobb örömmel olvastuk tehát az érettségi vizsgát megelőző napokban a román közköztudatási kormányzatnak azt a bejelentését — minden újság közölte —, hogy a »kisebbségi« diákok anyanyelvükön érettségizhetnek, román nyelvtudásukról pedig a román irodalommal, történelemmel és földrajzzal foglalkozó feleleteik adnak majd bizonyosságot. Igen örvendtünk ennek a rendelkezésnek, amely növelte érettségi-esélyeinket. Attól viszont megijedtünk, hogy a napilapokban közzétett marosvásárhelyi érettségi bizottság tagjai, legalábbis ahogyan a nevük alapján ezt megítéltük, aligha tudnak magyarul. Ijedtségünknek hangot is adtunk, ha jól emlékszem, a vásárhelyi Reggeli Újságban.“ Bizonyára emlékszik erre az esetre.*

— Hogyne! Enyhén szólva ugyancsak „rideg“ fogadtatásban részesítettek. A helyi lapok úgy harangoztak be, mint „regáti“ professzort, aki egy szót sem tud magyarul, és aki azért jön — mint az az előző években is történt —, hogy „vérengzéssé“ alakítsa az érettségit. Eszembe jutott a magyar liceumbeli hajdani kellemetlen esetem. Egykor tehát én is sokat szenvedtem a nemzeti üldöztetés miatt. S mert jogosnak éreztem a magyar diákok aggodalmát, megnyugtatójukra közvetlenül a vizsga előtt rövid beszédet mondtam, idézve saját keserű tapasztalatom tanulságait, s végezetül a bizottság teljes tárgyilagosságáról biztosítottam őket. Minden egyes vizsgáztató kitűnően tudott magyarul. A törvényesség keretein belül mindent megtettünk annak érdekében, hogy a diákok anyanyelvükön adhasanak számot tudásukról, hisz természetes, hogy könnyebben, szabatosabban fejezhették így ki magukat. A nagy többség sikerrel vizsgázott.

— *Marosi Péter erre vonatkozóan ezt írja: „Ha jól emlékszem, 1939 nyarán 31 református kollégiumi diákból 22 kapott érettségi bizonyítványt... És szívesen idézem Andrei Ofetea egykori érettségi biztos beköszöntőjét. Mert jó emlékezni arra, hogy akkor is lehetett, így is lehetett!“*

— Nincs ebben semmi hőstét. Ha annak idején a román nyelv és kultúra védelmében szálltam síkra, ez alkalommal, amikor a magyar nyelvről és kultúráról volt szó, kötelességemnek éreztem, hogy hasonlóképpen cselekedjem.

— *Nemrég jelent meg Vasile Goldiş elméleti főműve a nemzetiségi kérdéssről az Ön előszavával. Vizsgálódásai során érzékenyen követi, értelmezi a nemzetek,*

nemzetiségek, népek sorsának alakulását. Mint számos tudományos kiadvány szerkesztője nagy érdeklődést tanúsít a nemzetiség történet iránt is. Múlt és jelen tapasztalatait összegezve, mit mond a nemzet és nemzetiség mai és holnapi viszonyáról?

— A román nép és a hazánk területén együttélő nemzetiségek sokévszázados múltja tanúsítja, hogy ahányszor összefogásra, együttműködésre került sor, az mindig a haladás döntő tényezőjének bizonyult, s mindig mindannyiunk javára vált. Ez a tapasztalat szabja meg tehát a románok, magyarok, németek és más nemzetiségek közötti kapcsolat fejlődésének jelenlegi és jövőbeli irányvonalát.

— *Történések, gondolkodók életművét is igyekezett a ma számára hozzáférhetővé tenni, gondolok Mihail Kogălniceanura, Nicolae Bălcescúra, Ioan Filitti-re, Nicolae Iorgára és másokra. Ezek alapján kérdem, mi jellemzi Ön szerint az eszményi történelemkutatót?*

— A lehető legszélesebb körű tudás és a történelem szigorú értelmezése, együttesen. Történetírásunkból Iorga fáradhatatlan forrásfeltárását és erős intuícióját, valamint A. D. Xenopol történelmi gondolkodásmódját hoznám példaként.

— *M. Berza Önt egy helyütt a román parasztság történetírójának nevezi. Miért?*

— Mert tevékenységem jó részét a román parasztság történetének szenteltem, s főleg a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmeneti időszakot tanulmányoztam. Különösen a parasztság leigázásának új szakasza foglalkoztatott; a „második jobbagység” néven ismert jelenség jellegzetesen román vonatkozásait vizsgáltam, s igyekeztem romániai viszonyok szerint meghatározni a jelenség lényegét.

— *A Románia történelme kézikönyv két kötetét szerkesztette, s egymaga annyi fejezetet írt meg, hogy vaskos mű kerekednék belőlük. Mire emlékszik vissza a legszívesebben, ha erre a munkára, időszakra gondol?*

— A második és harmadik kötetem munkálkodva, öröm volt együttműködnöm Erdély történelmének oly szakavatott ismerőivel, mint Jakó Zsigmond, Cselényi Béla, Imreh István, Pataki József, Benkó Samu, Csetri Elek. S a legszebb emlék: legközelebbi munkatársaimmal „csapatmunkában” dolgoztunk e két kötet szövegének a véglegesítésén Căciulați-on, a volt Ghica-palotában, az Akadémia üdülőjében. Termékeny eszmecserékre, feledhetetlen emberi kapcsolatok kiépítésére nyílt itt alkalom.

— *Másfél évtizeddel ezelőtt jelent meg lapunkban A tudomány és a felsőoktatás szorosabb kapcsolata című írása. A passzív és aktív ismeretek viszonyáról írva a szeminárium munkáinak meghosszabbítása érdekében javasolta az előadások csökkentését, hangsúlyozta az alkotókészség növelésének, az elmélet és gyakorlat közti szorosabb kapcsolatnak a jelentőségét, a tudományok fejlődésének dialektikájára utalva fölhióta a figyelmet arra, hogy a mind fokozottabb szakosodás igénye mellett nélkülözhetetlen követelmény az általános műveltség megalapozása. Mit fűzne ma hozzá ezekhez a gondolatokhoz?*

— Az egyéni olvasottság, a továbbképző tanfolyamokon való részvétel, mind-mind a tudomány vérkeringésébe való szoros bekapcsolódás módozata. Történelemszokról szólva külön: ma is úgy vélem, hogy az alapos szakképzés fő feltétele a történelmi gondolkodásmód és ismeretszerzés szüntelen fölfrissítése, a legújabb történettudományi kutatások függvényében.

— *Véleménye szerint mi a történelemtudomány szerepe, jelentősége általában, s mi a viszonya a történelmi valósághoz?*

— A történelem azt az igényt szolgálta mindig, hogy az ember értse meg saját sorsa alakulását s azt a közösséget, amelyhez tartozik. A román nép esetében a politikai és társadalmi felszabadításért folyó küzdelmek során a történelem jelentős szerepet játszott a hazaszeretet tudatosításában is. A történelem nem csupán elraktározója, hanem tudatosítója is a múlt eseményeinek, s mint ilyen, egyben a jelen alakításának, a jövő előkészítésének hatékony tényezője. Az emberiség arra hivatott, hogy teljes egészében valóra váltsa a szabadságról alkotott elképzelést, s így elérje a boldogságnak azt a legmagasabb fokát, melyet ember egyáltalán elérhet.

— *Vallomásaiban az ókori intelmet idézi: egyetlen halandó se merje boldognak vallani magát, nehogy kihívja a végzet haragját. De ilyen erőpróbákban bővelkedő életút során, ilyen eredményekben gazdag életmű birtokában Ön mégis gyakran érezhette magát boldognak.*

— Mindig meg voltam győződve arról, hogy a hivatásként végzett munka és a boldogság szorosan összefügg, egészen az azonosulásig. Népem vagy az emberiség múltját kutatva, minden új eredmény számomra újabb lépést jelentett a boldogság felé.

Lejegyezte Kopáncsi Ágnes

Kölcsönható művelődések

A tudományok mai, felfokozott ütemű forradalmasító változása lerövidíteni látszik az új jelenségek és fogalmi megragadásuk közti távolságot. A mélyülő szakosodást kiegészítő interdiszciplináris kutatások gyors válaszokat kínálnak mindazokra a kérdésekre, amelyeket az ugyancsak gyorsan változó világ fogalmaz meg.

Igy van ez a kultúra területén is. A modern, határokat nem ismerő tömegközeli eszközök hatalmas távolságokra továbbítják a szót és a képet. A mesterséges távközlési bolygók segítségével közvetített programok eddig ismeretlen dimenziókban ösztönzik a különböző művelődések érintkezését és cseréjét. A világméretekben megvalósuló kommunikáció — minden ellentmondásával és nehézségével — napjaink tényévé válik, ez a folyamat pedig egyfajta kihívásként ugyancsak korszerű feleleteket sürget. Mi a viszony a művelődések sűrűsödő érintkezése s a kölcsönös megértés között? Hogyan hidalhatók át a megfelelő infrastruktúrák s a közös nyelv hiányából, valamint a különböző, sőt ellentétes gazdasági-politikai érdekekből származó akadályok? Melyik szempontnak kell elsőbbséget biztosítani: az egyetemes kulturális csere követelményeinek, avagy a kultúrák „önrendelkezési jogá”-nak, más szavakkal ama törekvésüknek, hogy a külső értékek nyomásának ellenálljanak? És végül, de nem utolsósorban: milyen új feladatokkal kell a kulturális kapcsolatokat immár hagyományosan vizsgáló összehasonlító irodalomtudománynak megbirkóznia?

Az utóbbi kérdésnél maradva, mind az összehasonlító irodalomkutatás biztató fejlődése, mind az iránta megnyilvánuló növekvő érdeklődés (amelynek a múlt év őszén Budapesten megtartott nemzetközi kongresszus jellegzetes megnyilvánulása volt) azt mutatja, hogy az új elvárások ebben a vonatkozásban is serkentő tényezőknél bizonyulnak. A komparatiztika eddigi formái, módszerei és eredményei persze távolról sem kielégítők. A kultúrák világméretű érintkezésének rendkívül bonyolult képlete különben sem értelmezhető csupán az irodalmak összehasonlítása felől. A művelődés jellegzetesen társadalmi jelenség lévén, a kultúrák kiterjedő-elmélyülő kölcsönhatása szociológiai megközelítést is kíván. Innen a kultúrszociológia növekvő ázsíója, innen — többek között — az *akkulturáció* fogalmának karrierje.

Az említett jelenségek nálunk is jól megfigyelhetők. A hazai komparatiztika új eredményeit — más kiadványokkal (pl. *Revue roumaine d'études littéraires*) együtt — a *Synthesis* című magas színvonalú negyedévi szemle foglalja össze, a romániai magyar művelődésben betöltött erősödő szerepét pedig Dávid Gyula *Találkozások* című, nemrég megjelent igényes kötete (Dacia, 1976) meggyőzően tolmácsolja. Ami a kultúrszociológiát illeti, ha csupán a *Viitorul social* tartalomjegyzékeit tekintjük át, meggyőződhetünk az ilyen jellegű kutatások, közlemények gyarapodásáról. E rangos társadalomtudományi folyóirat 1977. 1. számában látott napvilágot a Brassó övezetében végbemenő társadalmi változásokkal kapcsolatban — amerikai kultúrantropológusok felmérte — integrációt bemutató közleménysorozat is, amelynek egyik szerzője (Marylin McArthur) a száz művelődés akkulturációját érinti.

De mit kell ezen értenünk? A ma már szinte divatosá vált fogalomnak hosszú és viszontagságos a története. Jelentése — ennek megfelelően — többretű és ellentmondásos, mi viszont csak a kultúraváltással összefüggő, a művelődésszociológusok többségétől elfogadott jelentésében használjuk. Eszerint az akkulturáció az egymásra ható kultúrákban beálló változások megjelölésére szolgál. A fogalom mindig rövidebb vagy hosszabb történeti folyamatot jelez, kibontakozása pedig az ún. kontaktsz helyzetre vezethető vissza. Az egymással érintkezésbe került művelődések között megindul az értékek áramlása, még pontosabban: az egyik kultúra hordozói átveszik és bekebelezik a másik, az idegen kultúra bizonyos elemeit. Ezért az akkulturáció valahol a „tanulás”-hoz hasonlítható. A hasonulás formái és fokai eltérőek, a kiváltó okok ugyancsak különbözőek lehetnek. Az emberi művelődés története ismer az egyik fél részéről a másikra hatalmi eszközökkel kényszerített átvételeket, de számon tartanak sok olyan ráhatást, amely pusztán az érintkezés folyamán erőszak nélkül keletkezett vonzeró, illetve a választás eredménye. Akár oktrojált, akár önkéntes a csere, maga a kapcsolat közve-

títette folyamat mindig dinamikus és összetett jellegű. Az utóbbi vonás abban is megnyilvánul, hogy az akkulturáció sok mindenre vonatkozhat. Átadható, átvehető értékrend és csoportmagatartás-minta, társadalmi-gazdasági intézmény és technikai eljárás, bizonyos tárgyakkal együtt. Egyszóval, az anyagi s a szellemi kultúra legváltozatosabb elemei vándorolhatnak át egyik csoporttól a másikhoz. E vándorlás viszont különböző jellegű és fokú — endogén vagy exogén — konfliktusok forrásává válhat.

Már az eddigiek alapján megérthetjük, miért volt oly hányatott ennek az etnológiából s a kulturális antropológiából átszármozott fogalomnak a sorsa. A napjainkban karrierbe ívelő pályán nem is oly rég még éles bírálatokban, támadásokban volt része. Radikális ellenfelei azzal vádolják, hogy a gyarmatosítás, sőt az etnocidium leplezésére szolgál; tudományos műszóként leigázott népek művelődésének, azonosságának a megsemmisítését igazolja. Utólag is alátámasztja azt az imperialista politikát, amely gyakran a „kulturális-civilizatórikus küldetés” cégre mögött idegen piacok és nyersanyagforrások meghódítására törekedett. Tény, hogy az akkulturációs vizsgálatok első s elég hosszú szakaszában a kutatás főként arra irányult, hogy nyomon kövesse, mi történik Észak- és Dél-Amerika, Afrika és Ázsia őslakóinak archaikus művelődésével a gyarmatosítók behatolása után. Tudjuk, ilyen s hasonló vádak (sokszor nem is alaptalanul) magát az etnológiát, az angolszász fogantatású kultúrantropológiát is érték. Ezek a területeken azonban szintén különbségeket kell tennünk áltudomány, apologetika és bizonyos folyamatokat megfigyelő, leíró kutatás között. Persze, a szenttelen, pozitivistá adatgyűjtés módszertana sok mindent takarhat. Az ellenőrzött tények azonban makacsak. Akár tetszenek, akár nem, a tudományos igényű kutatás eredményeit nem lehet egyszerűen letagadni vagy félretolni. A címkézés sem szünteti meg őket, s noha a megbélyegző szándéka szerint kompromittálnia kellene a célbavett szak-kutatást, illetve a benne használatos fogalmakat, ez az eljárás általában, s az akkulturáció esetében is zsákutcába vezet. Egyedül a bírálati megközelítés a megfelelő. Az akkulturáció fogalomtörténetének kritikai kezelése teszi lehetővé számunkra, hogy használatában kizárólag a jogos bírálatokból és vitákból leszűrhető konklúziókra, arra a jelentésére hivatkozzunk tehát, amely a *kölcsönható művelődések leírására, értelmezésére szolgál.*

Gondolatmenetünkben egyébként két szempont érvényesül. Az akkulturációt egyszerű tényként, folyamatként mutatjuk be, másrészt pedig azon az alapon ítéljük meg, hogy megfelel-e vagy sem egy demokratikus, szocialista kultúrpolitika ismerveinek. Arról sem feledkezünk meg, hogy a korszerű mass mediák közvetítette csere arányaitól eltekintve, a kultúrák érintkezése és kölcsönhatása igazán nem új jelenség. Amióta az ember teremtette „második természet” kialakult, a népek és művelődéseik — bizonyos keretek között — mindig kapcsolatba kerültek egymással. Egyfajta mélyfúrással bármelyik kultúráról kimutathatjuk, hogy alkotó-elemei között elenyésző az „őseredetiek”-nek minősíthetők fajsúlya. Az összehasonlító folklórtudomány tanúsága szerint nincs vegytiszta, minden idegen befolyástól mentes népművészet. Ritka kivételektől eltekintve, a népek sohasem éltek olyan elszigeteltségben, hogy egymás művészetére kisebb vagy nagyobb mértékben ne hatottak volna. Termékenynek ezért csak az az eljárás bizonyul, amely a nemzetközi folklórelemeknek az illető nép művészetében való alkotó átvételét és alkalmazását kutatja.

Az ún. magaskultúra szféráiban sem szabad túlzott jelentőséget tulajdonítanunk a „saját” s az „idegen” mozzanatok arányának. Gondoljunk csak meg, minden újabb nemzedék úgy veszi át az előzőtől a számára bizonyos tekintetben idegen értékeket (őket aztán a maga szükségleteinek megfelelően, önmagához hasonlítva), mint ahogy az érintkező népek is kölcsönösen kicserélik anyagi és szellemi javukat. A társadalmiasulás és az akkulturáció folyamatai tehát valahol rokon, egymáshoz hasonlító folyamatok.

Az emberiség világkultúrája a különböző egyedi, népi-nemzeti művelődések szintézise, és bonyolult kölcsönhatások útján alakul. A kultúrák fejlődésének belső és külső forrásai sohasem választhatók el élesen egymástól. Ami tegnap külső volt, az mára — az alkotó asszimiláció révén — bensősé válhat. A belső forrásokból történő megújulás azokból az ösztönzésekből is merít, amelyeket — ösztönös vagy tudatos szelekció útján — más kultúráktól kap.

Valamely művelődés jellegét döntő mértékben a benső impulzusok határozzák meg. Az a közösség, az a társadalom alakítja ki arculatát, amelynek törekvéseit kifejezésre juttatja. Hogy mi a belső és mi a külső, azt viszont nem lehet mindig egyértelműen, egyszer s mindenkorra leszögezni. Egy szocialista jellegű nemzeti művelődés például külsőnek is tekintheti bizonyos vonatkozásban az előző társa-

dalmi-gazdasági alakulatok kultúráit, hiszen értékeit ugyancsak kritikai válogással veszi át.

És végül ne veszítsük szem elől, hogy minden belsőnek tekintett tényezőben tulajdonképpen két tényezőt, minden kultúrában két kultúrát különböztethetünk meg. A belső és külső tényezők közötti viszonylagos határt az osztálymeghatározottságú választvonalak keresztezik, bonyolítják.

Mindezek a megmondások természetesen nem kívánják a kultúrák sajátos arculatát bizonytalanra tenni. Nem akarják az eredetiség értékeit csökkenteni vagy tagadni, s valamilyen jellegtelen, a nemzetek fölött lebegő művelődés tételét igazolni. A viszonylagosság kiemelése csupán a nemzetiségi művelődések és az akkulturáció viszonyának jobb megértését hivatott elősegíteni.

A nemzetiségi kultúra ugyanis jellegzetesen akkulturációs közeg. Ebből is fakad hid-szerepe.

Nemzetek, nemzetiségek érintkezésének és együttélésének ösztökélésére, a maga többirányú kötődéseivel, úgy hordozza s úgy továbbítja a különböző hatásokat, hogy közben szüntelenül önmaga sajátos arculatát munkálja. Jellegénél fogva nyitott az együttélésből származó, termékenyítő szintézisek számára, nyitottsága azonban nem válhat önfeladássá. Bármilyen bezárkózás, bármilyen elszigetelődés éltető forrásaitól vágná el. A hagyományoktól való elfordulás ugyancsak sorvadását, sőt pusztulását idézhetné elő. Szelei István, aki a nemzetiségi műveltséget a nemzeti műveltséggel kiegyenlített fogalomnak tekinti, szintén hangsúlyozza, hogy az előbbi esetében „nem egy zárt, teremtő képességében csökkent értékű, hatékonyságára nézve korlátozott, fejlődésre alkalmatlan vagy képtelen közösség műveltségéről van szó, hanem olyanról, amelynek belső és külső kapcsolatai, alkotóereje képessé teszik a kulturális közvetítés funkciójának ellátásán túl önmaga újjáteremtésére s a kor szükségleteihez mért feladatok vállalására és teljesítésére“ (*Hid*, 1977. 3.).

Irodalmunkat a romániai magyar művelődés első s évtizedeken át legjellegzetesebb megnyilvánulásaként értékelve, a Kántor—Láng-féle kézikönyvben található meghatározást — mutatis mutandis — az egész nemzetiségi kultúrára érvényesnek tarthatjuk. A definíció egyébként az előbbi fejtegetéseket is alátámasztja: „... a romániai magyar irodalom Románia 1919 utáni területén kialakult magyar nyelvű irodalom. Társadalmi meghatározója a romániai társadalmi valóság, valamint a romániai magyarság kisebbségi, illetve 1944 utáni nemzetiségi helyzete. Mindkét vonás megkülönböztethető a magyarországi irodalomhoz viszonyítva, amelyhez azonban a nyelv és kulturális hagyományok tájan értelmezett közössége fűzi.“ (Kántor Lajos—Láng Gusztáv: *Romániai magyar irodalom 1945—1970*. Bukarest, 1971. 7.)

Nem tekinthetjük véletlennek, hogy a romániai magyar művelődés megszületésében oly fontos szerepet játszó irodalom művelői az elsők között vállalták a rokon művelődésekkel való szoros kapcsolatok megteremtését. A tudatos irodalomközvetítés, a hivatásként végzett műfordítás, mondhatni, egyidős irodalmunkkal. Az összehasonlító irodalomtudománynak olyan figyelemreméltó előzményei után, mint Meltzl Hugó és Brassai Sámuel *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokja* (1877—1888), literatúránk tájékozódására már az első évektől kezdődően a világ-irodalmi kitekintés s a román irodalom értékeinek átvételére irányuló törekvés volt jellemző. (Dávid Gyula említett könyvében részletes áttekintést nyújt mind irodalomtudományunk ilyen vonatkozású eredményeiről, mind a kölcsönösség jegyében kibontakozó román kezdeményezésekről, a *Familia* ankétjáról, a műfordításokról és Sextil Pușcariu *Cultura* című, négy nyelvű folyóiratáról. A könyvében elkészített mérleg átfogja mind a két világháború közötti, mind a felszabadulás utáni szakaszt.)

Ezeket a sokatmondó előzményeket felidézve, jellemzőnek kell tartanunk, hogy a romániai magyar művelődés öneszmélését tolmácsoló s e művelődést serkentő fordulatot és valóságot tudatosító transzvilvanizmus korai képviselői „őszintén hitték a román—magyar közeledés lehetőségeiben, s tiszta indulatú pátosszal hirdették, hogy az egyazon szülőföld különböző közösségi jellemzőkkel és eltérő kulturális hagyományokkal rendelkező lakóinak a múltbeli sokféle konvulzió ellenére is érvényesülésre hivatott közös elkötelezettsége van“. (Nagy György: *A kezdeti transzvilvanizmusról*. Korunk, 1973. 11.)

Ez a meggyőződés — a történelem, a földrajz s a demográfia tényeiből merítve — mindmáig meghatározó szerepet játszik a honi magyarság irodalmában, művelődésében, egész közéletében. Történelmi tény viszont, hogy Gaál Gábor *Korunkjának* érdeme e hitvallás korszerű megfogalmazása a román demokrácia és szocializmus erőivel való szövetség távlatában.

Az akkulturáció jelentése kölcsönösséget sugall, kétirányú cserét tételez fel. A transzkulturáció fogalmának bevezetését szorgalmazó Bronislaw Malinowski éppen a művelődések érintkezésében szükségelt szimmetria mozzanatát kívánta — tiszteltreméltó emfázissal — kifejezni. A gyarmatosítók és másfajta hódítások következményeiként megvalósuló akkulturációkban azonban nincs kölcsönösség. Az illető művelődések viszonyát egymáshoz az aszimmetria jellemzi, s a már említett szigorú bírálatokat főként ez az egyensúlyhiány váltotta ki. Ebben az összefüggésben kell hangsúlyoznunk: az akkulturációt nem szabad az asszimilációval összekeverni. A kettő nem azonos, hanem ellentétes egymással. Pontosabban: csak az aszimmetrikus kultúrkapcsolat vezethet asszimilációhoz. Míg a kulturális értékeknek a kölcsönösség jegyében történő cseréjéből nem következik az átvevő csoportok sajátos vonásainak, illetve e vonások tudatának elvesztése, az asszimiláció olyan alkalmazkodás, olyan áthasonulás, amelynek következtében valamely közösség teljesen beolvad a másik, erősebb vagy számosabb csoportba. Persze, az asszimilációnak különböző fokozatai és formái lehetségesek, a teljes beolvadás viszont maga a végletes önelidegenedés. A múltban e tájakon uralkodó kiváltságos osztályok többször megpróbálták, hogy az együttélő nemzetek és nemzetiségek egyikét-másikát nyelvétől, iskoláitól, azonosságának tudatától megfossszák. A kultúrsovinizmus módszerei azonban végső fokon hatástalanoknak bizonyultak. A történelem tanúsítja, hogy a különböző erőszakos elnemzetietlenítő kísérletek rendszerint csődöt mondtak.

A művelődések demokratikus, szocialista szellemű kapcsolatának ideáltípusát mindenfajta hátrányos különbségtétel hiánya, szimmetria, teljes jogegyenlőség, valamint a sajátosságok kiteljesedését elősegítő intézmények jellemzik. Társadalomgazdasági alapját — a reáliák síkján — a gyors ütemű mobilitás, iparosítás és városiasodás alkotja. E folyamatok sajátos jelleget kölcsönöznek az általuk meghatározott akkulturációnak; a sajátos jelleg egyben sajátos problémákat is jelent. Minél kisebb a távolság az ideáltípus és a valóság között, annál termékenyítőbb a kapcsolatba jutott művelődések számára az alkalmazkodásnak s az „ellenállás”-nak a folyamat során érvényesülő dialektikája. Az eszményihez közelítő körülmények serkentik igazán az értékeknek azt a szelekcióját, amelyek az illető művelődések eredeti alkatával leginkább összeegyeztethetők. Az akkulturációban részt vevő művelődések adott, természetes merevségét szintén csak az ideáltípusban összesített tulajdonságok megvalósulása képes legyőzni; a szimmetria szavatolja a kultúrserénél valóban nélkülözhetetlen rugalmasságot.

Ezt a rugalmasságot nálunk időrendileg az évszázados együttélés során létrejött sokoldalú kölcsönhatások biztosítják.

Itt van rögtön a társadalmi élet, a kommunikáció nélkülözhetetlen eszköze: a nyelviség. Noha az utóbbi kettős funkciót tölt be, amennyiben egyrészt befelé összekapcsolja a társadalmi egységek tagjait, kifelé pedig más nyelvű közösségek irányában elszigetelhet, nem kétséges, hogy az egymással érintkező, az együttélő etnikumok nyelvei — kapcsolatba kerülve — hatnak is egymásra. Ezért az akkulturációk egyik elsődleges formáját, illetve síkját a nyelvek kisebb vagy nagyobb méretű keveredésében, egymáshoz való hasonulásában találhatjuk meg. A társadalmak érintkezése sokszor primér módon a nyelvek kölcsönhatásában jut kifejezésre. Innen a nyelvészet, illetve a nyelvápolás művelői között oly sok vitára alkalmat adó kölcsönzavak és idegen szavak problematikája. Szakembereink — érthetően — sok gondot fordítanak a román-magyar nyelvi kapcsolatok és kölcsönhatások tanulmányozására. Kutatásaikban a funkcionalitás szempontját tartják elsősorban szem előtt, s minden purista elfogultságtól mentesen — a kölcsönösség jegyében — kutatják a szóképzésben regisztrálható hatásokat. Mindez természetesen nem lehet akadálya az anyanyelv igényes művelésének és gondos ápolásának.

Témánk szempontjából a kétnyelvűség különösen konkludensnek mutatkozik. A kétnyelvűség társadalmi jelenségeként mindig ott alakul ki, ahol a különböző nemzetek, nemzetiségek és népek között többé-kevésbé szoros gazdasági, politikai és kulturális kapcsolat jön létre. „A kétnyelvűség azt jelenti, hogy ugyanazon a helyen (a beszélő egyén tudatában) két nyelvi rendszer találkozik. Megtörténhetik, hogy e két nyelvi rendszer egymás mellett, párhuzamosan és nem keverten helyezkedik el, de az is előfordul, hogy egymással szorosan összefonódva, egymást feltételezve, egymásra hatva léteznek.” (Balázs László: *A kétnyelvűség néhány szociológiai vonatkozása*. Korunk, 1971. 10.)

A kétnyelvűség igen bonyolult (pszicholingvisztikai és szociolingvisztikai szempontból egyaránt megközelíthető) kérdéscsomó. Létrejöttét és következményeit mindig több tényező határozza meg. Megítélésében oly fogas kérdésekkel kell szembenéznünk, mint a kétnyelvű egyének és közösségek társadalmi érvényesülése

és jövője, az akkulturáció és a kétnyelvűség viszonya stb. Kétségtelen, hogy a válaszok megfogalmazásában a legnagyobb súllyal a társadalompolitikai és etikai érvek esnek a latba, de a nyelvészeti, illetve nyelvpolitikai jellegűek sem mellőzhetők. Számolni kell továbbá a nemzedéki vonatkozásokkal is.

A tények világában maradvá, közismert, hogy a romániai magyarság többsége ma már kétnyelvű, s noha ennek oka és foka vidékek, társadalmi kategóriák és nemzedékek szerint eltérő, bizonyos, hogy a jelenség, de még inkább meghatározó tényezői a nemzetiség és művelődése szempontjából megkerülhetetlenek.

Ami az akkulturációban betöltött szerepet illeti, a két- és többnyelvűség — a vele járó nehézségek ellenére — hasznos közvetítő e nyelvek tolmácsolta művelődések mélyebb megismerésében. Hathatós segítség továbbá a kommunikációban s a jó értelmű szakmai-közéleti érvényesülésben. A román nyelv alapos megtanulását azonban nem csupán e szempontok alapján tartjuk oly szükségesnek. Meggyőződésünk, hogy elsajátításának megkülönböztetett politikai-erkölcsi jelentősége van.

A kétnyelvűség pozitívumait értékelve, hangsúlyozzuk az anyanyelv sajátos, többértelmű funkcióját a nemzetiség életében és művelődésében. Kiemeljük elsődleges, alapvető szerepét mind a valóság megismerésében és fogalmi tükrözésében, mind az egyén önkifejezésében és emberi kiteljesedésében. Emberségünk feltételei, illetve követelményei közé tartozik, hogy anyanyelvünket az összes szinteken, magánéletünkben éppúgy, mint a szakmai tevékenységben s a közéletben a korszerű, egységes standardok szerint használjuk. Arra kell tehát törekednünk, hogy a két igényt — lehetőségeink szerint — minél jobban egyeztessük, s ehhez nyilván a társadalom segítségét is meg kell kapnunk. Nagy hivatás vagy e tekintetben az iskolára.

Az összehasonlító néprajztudomány alapigazságai közé tartozik az a megállapítás, hogy az egyttélő népek folklórja szükségszerűen egymásra hatva fejlődik. A román és magyar szakemberek kutatásai a kölcsönhatások gazdag komplexumát hozták felszínre, s bebizonyították, hogy ezek mindkét népművészet alakulásában nem szegényedést, hanem gazdagodást eredményeztek. Faragó József, aki a folklórt joggal a nemzetiségi lét és sajátosságai egyik kifejezési formájának tekinti, a következőket írja: „Annak a körülménynek, hogy a romániai magyar nemzetiség nem összefüggő tömbben, hanem románokkal és nemzetiségekkel együtt él, a régi hagyományok fokozottabb megőrzésén túl folklórnknak még egy sajátosságát kövönhetjük, ez pedig az interetnikus kapcsolatok súlya és jelentősége. Az évezredek együttélés szövevényes kölcsönhatásokhoz vezetett; mint szélesre tárt kapu, első sorban itt áramlottak és áramlanak be a magyar folklórbá különösen a román, általában a délkelet-európai hatások, formai elemek éppúgy, mint tartalmi motívumok, epizódok és típusok.“ (Faragó József: *Nemzetiség és folklór*. Korunk Évkönyv 1973. 138.)

A nyelv, a népművészet és az irodalom terén folytatott összehasonlítás, mind a hatáskutatás, mind az ún. kontaktológia nem elegendő ahhoz az akkulturációvizsgálathoz, amelynek eredményei ma már nélkülözhetetlenek egy megfelelő kultúrpolitika kialakításában. Ehhez a Sötér István javasolta tipológia, az irodalmak egyébként rendkívül termékenyítőnek ígérkező szembesítő vizsgálata sem elégséges. S noha ezeknek az összetett tipológiai vizsgálatoknak — Sziklay László szerint — az volna a feladatuk, hogy megragadják mindazt, ami közös a szembesített irodalmakban, de egyben bemutassák azt is, ami önállóvá teszi őket, a művelődések kölcsönhatásainak gyakorlati finalitását kutatása ennél többet igényel. Szociológiai megalapozást is kíván. Csak a kultúrák érintkezését meghatározó társadalmi folyamatok, a gyors változások ismeretében válik az akkulturációval számoló kultúrpolitika az önismeret sarkallójává.

A külső befolyások, a kölcsönhatások vizsgálata, illetve tudatosítása ugyanis — többek között — a művelődések eredetiségét, önállóságát hivatott aládúcolni. És itt nemcsak arra gondolunk, hogy a válogatások és újraválogatások során bensővé tett külső hatások az illető művelődés szervez részeivé váltak, s így az „idegen-ismeret“ önismeretté minősült, hanem tekintetbe vesszük az ilyen átvételek dialektikájának másik oldalát is. Minél eredetibb és önállóbb ugyanis valamely művelődés, annál bátrabban, annál több helyről, több irányból válogathat.

Nem csupán az irodalom berkeiben szolgálja a komparatistika a nemzeti vagy nemzetiségi irodalmak jobb, alaposabb megismerését. Érvényes ez a felismerés az összművelődések viszonylatában is. A kultúrák, illetve az akkulturációk vizsgálatában ugyancsak alkalmazható Sötér Istvánnak az AILC kongresszusán kifejlesztett tétele: „Ha akármelyik nemzeti irodalom történetét komparatista módszerrel akarjuk létrehozni, úgy a nemzeti irodalom jelenségeinek és folyamatainak európai

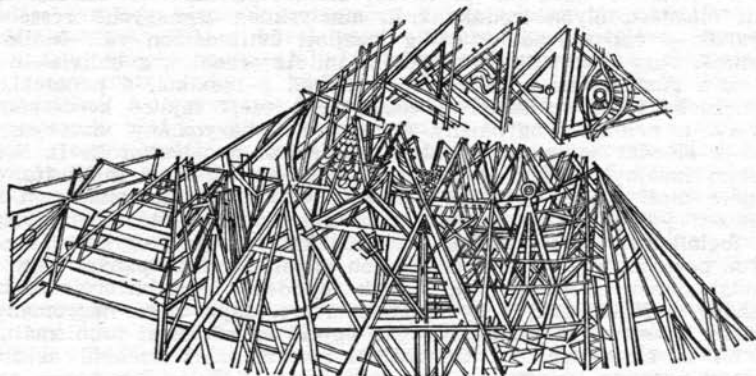
analógiát is meg kell keresnünk, és ezek az analógiák az *egyedi, a nemzeti jelenség mélyebb megértését segítik elő.*“ (Az én kiemelésem — G. E.)

Nos, éppen ennek az önismereti igénynek a szellemében tartjuk megdolgoztatónak az említett Brassó környéki szociológiai vizsgálat konklúzióját. A tények — e konklúzió szerint — nem igazolták a vizsgálat kezdetén felállított ama hipotézist, hogy az iparosított zónában a szászok kulturális élete szegényebbé válna. A *Vittorul social* hasábjain napvilágot látott tanulmány jellegét ugyanis főként az a kérdés foglalkoztatta, milyen változásokon mennek át az etnikai csoportok az országot dinamizáló egységes gazdasági törekvések, az iparosítás, a városiasodás sodrában. Mi történik, ha a régi, az illető csoport jellegét megszabó gazdasági korlátok eltűnnek? A válasz keresése során, Marilyn McArthur abból indult ki, hogy a szászok identitása hármas tagolódású. Németekként a német nyelv és kultúra részei; mint szászok, jellemzők rájuk e nemzetiség sajátosságai, mindazokkal a kötelezettségekkel, amelyek ezekből fakadnak; és végül, de nem utolsósorban, Románia állampolgárai. A szász népcsoportnak e tagolódásból fakadó követelményeket kell állandóan egyeztetnie. Ez a feladat természetesen sajátosan színezi létét, amelyet azonban alapvetően az ország egész fejlődését irányító pártpolitika határoz meg.

Ez a vázlatos ismertetés is jelzi, milyen új szempontokkal s milyen új összefüggések felvillantásával gazdagítja a szociológiai megközelítés a kulturális kölcsönhatások vizsgálatát általában, a szocialista nemzetek és nemzetiségek művelődéseinek akkulturációját különösképpen.

Ebben a szociológiai beagyazottságban, az akkulturációt — mind egyéni, mind közösségi síkon — kumulatív folyamatnak, vagyis olyannak tekintjük, mely nem jut végleges lezáruláshoz, hanem a jövőben még számtalan új változás forrása, közvetítője lesz. A távlatok tisztázása művelődéspolitikai szempontból nélkülözhetetlennek mutatkozik, amennyiben az akkulturációt nem kívánjuk a spontaneitásra bízva, csupán szemlélni és leírni, hanem tudatosan irányítani is akarjuk. A tudatosság viszont értékpreferenciákat igényel, a jövőben érvényes, sőt e jövőt alakító választásokat feltételez. A szükséges opciók egy része számunkra hagyományosan adott: a több évszázados együttélés tradícióira, közelebbről a „váradai hídverés“ (1935), a „Dunai Munkaközösség“ (1945) máig példamutatónak bizonyult kezdeményezéseire gondolunk. Arra, hogy a kelet-európai irodalmak és művelődések legjobb törekvései mindig az előítéletek és elfogultságok felszámolására, egymás értékeinek megismerésére, a rokon vonások tudatosítására irányultak. Amit Bartók Béla a népzenevel kapcsolatban leszögezett, a művelődések egészére is érvényes: „...egyik néptől a másiktól való elválasztása igen hátrányos a népzene fejlődésére. Idegen befolyás elől való teljes elzárkózás hanyatlást jelent; jól asszimilált idegen hatások lehetőséget adnak az anyag gazdagodására.“

Nem kétséges, hogy ez a gazdagodás a kölcsönható művelődések mindegyikének egyéni, sajátos jellegében jut kifejezésre.

Simon
Sándor
rajza

Komparatiztikai problémák

Az összehasonlító irodalomtudomány mai problémáit számba venni nem könnyű feladat. Hiszen olyan tudományágról van szó, amely térben és időben más és más funkciókat tölthet be, s tartalma, súlypontja, sőt olykor módszereinek bizonyos része is aszerint változik, hogy ki, hol és mikor műveli. Persze, ez nem azt jelenti, hogy léteznék egy bizonyos „parttalan” komparatiztika, hanem inkább azt, hogy ennek a ma oly nagy érdeklődéssel kísért tudományágnak a problémái tulajdonképpen annyifélek lehetnek, ahányan ezt a kérdést felvetik.

A címben jelzett témát tehát máris oda kell szűkíteni, hogy az összehasonlító irodalomtudomány mai problémái közül azokat emeljük ki, amelyek számunkra különösen időszerűek, illetve amelyeknek valamely vonatkozásai a romániai magyar irodalomkutatás számára is gyümölcsözteszhetnek tünnek.

Nem hisszük azonban, hogy a kérdésnek ez a fajta megközelítése valamiféle provincializmus jele volna, sőt a „kis” irodalmak komparatiztikai problémái ma a tudományág egész problematikájában egyre nagyobb helyet foglalnak el.

Van ennek magában a mai világirodalom fejlődésében rejlő oka is: az utóbbi évtizedekben egyre inkább érezhető a „kis” irodalmak előretörése s ezzel együtt a világirodalom mai arculatának változása is. És ha a mai olvasó világirodalom-képében egyre nagyobb helyet foglalnak el az ázsiai, afrikai vagy latin-amerikai irodalmakból való írók, művek, nem kell csodálkoznunk azon, hogy a velük kapcsolatos problémák — azaz általánosságban: a „kis” irodalmak problémái — a mai összehasonlító irodalomtudományban is az eddiginél jóval nagyobb helyet vívnak ki maguknak.

Persze az érdeklődés nem újkeletű. Paul van Tieghem, az összehasonlító irodalomtudomány egyik szaktekintélye már több mint egy negyedszázaddal ezelőtt (akkor már negyedik kiadásban megjelent művében: *La littérature comparée*, 1951) a következőket írta: „A legjellemzőbb műveket nem kell csupán a vezető irodalmakban keresnünk, hanem szemügyre kell vennünk azokat az irodalmakat is, amelyeknek ragyogása mérsékeltébb volt. Döntő tény ez, és nagy fontosságot tulajdonít neki az általános irodalomtörténet azért, hogy a kép, amelyet ad, minél teljesebb legyen. Semmi sem lehet tanulságosabb, mint ha Belgiumban, Svájcban, a holland, a magyar vagy a svéd irodalomban találjuk fel azokat a tendenciákat, amelyek a nagyon nagy népek irodalmából legfeljebb csak egyik-másiknál fedezhetők fel. Látókörünk kiszélesítésével a tényeket jobban megérthetjük, az egyes árnyalatokat világosabban láthatjuk.” Csakhogy a kérdés ma már sokkal bonyolultabban tevődik fel. Ma már nemcsak a vizsgálódás területeinek kiszélesítéséről, hanem lényegileg új jelenségeknek a vizsgálódás körébe való bevonásáról van szó, sőt még többről: az új jelenségek lényegének megragadására alkalmas új kutatási módszerekről is.

A tavaly augusztusban Budapesten megrendezett VIII. Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtörténeti Kongresszuson már felbukkantak ezek az új jelenségek. R. F. Retamar havannai professzor Latin-Amerika XX. századi irodalmairól tartott előadást, olyan irodalmakról, amelyeknek legnagyobb része — bár spanyol nyelvű — épp századunk eddigi lezajlott évtizedeiben vált önálló nemzeti irodalommá, vagy indult el e fejlődés útján. Az argentin, a bolíviai, a chilei, az ecuadori, a guatemalai, a kolumbiai, a kubai, a mexikói, a panamai, az uruguayi, a venezuelai irodalom esetében viszont épp ezért sajátos kérdésként vetődik fel a nyelv, a nemzeti hagyomány és a nyelvi hagyomány viszonya. Elhangzott egy másik előadás az indiai irodalom fogalmáról a calcuttai N. D. Sentől, amely irodalom tucatnyi nyelve és néhányuk évezredes írásbeli kultúrája, hagyománya ellenére most alakul egységes nemzeti irodalommá (természetesen az egység és a nemzeti jelleg egész sor, számunkra újdonságnak ható ismérvével). Több előadás is foglalkozott olyan afrikai irodalmakkal, amelyek egykori angol, francia, spanyol, portugál vagy más gyarmatokon angol, francia, spanyol vagy portugál nyelvű irodalomként születtek meg, s csak fejlődésük egy bizonyos szakaszán jutott el néhány közülük oda, hogy saját nyelvére, saját népi hagyományára is építhet, amikor érzelem- és gondolatvilágát, egyéni és közösségi problémáit, vágyait, törekvéseit ki akarja fejezni. Gondoljunk azokra, akik ezekből az irodalmakból ma már világszerte ismertek, a szenegáli Léopold Sédar Senghorra, az angolai Agos-

tinho Netóra vagy a kenyai James Ngugira s mellettük a szenegáli, az angolai vagy a kenyai irodalomnak azokra a szerzőire, akik már nem franciául, portugálul vagy angolul mondják el népük vágyait és fájdalmait a franciául, portugálul vagy angolul olvasóknak, hanem saját nemzeti nyelvükön is, a most kialakuló új olvasórétegeknek.

A világirodalomban, íme, megjelentek a lényegileg új jelenségek. S a mai komparatiztikának szembe kell néznie a felvetődő új problémákkal. És mivel a kutatás tárgya elválaszthatatlan a módszertől, az egyikben bekövetkezett változást a másikban is változás követi.

Ma már anakronisztikusnak tűnik az egykori „hatáskutató” komparatiztika, amely egyik vagy másik „nagy” irodalom felől indult el, és követte egy-egy jelenség befogadásának útját, egészen a „kis” irodalomig. A mai komparatiztikában a hangsúly a befogadott jelenségről áttevődött a befogadó irodalomra, s ezzel együtt a befogadás aktusának aktív, alkotó jellegére. „A recipiált elemnek az új struktúrában bekövetkezett változásából — állapítja meg a szlovák komparatiztika ma már világszerte ismert képviselője, Dionyz Đurišin — vezetjük le az összehasonlító irodalomkutatás egyik alaptételét. Nevezetesen azt a tételt, amely szerint az irodalmak közötti kapcsolatok realizációjának folyamatában a recipiáló irodalom játssza a meghatározó szerepet. Ebből következik, hogy a konkrét kutatási gyakorlatban a fő figyelmet arra a kérdésre kell fordítani: megvan-e a recipiáló struktúrában az a képesség, hogy egy idegen elemet szervesen magába olvasson, azaz a saját specifikus jellegének és önnön fejlődési tendenciájának megfelelően, e tényezőkkel összhangban alakítsa át.” (*Összehasonlító irodalomkutatás*. Budapest, 1977. 182.) A tanulmányozott jelenségek között tehát nem fölé- és alárendeltségi viszony áll fenn, hanem alkotó jellegű kapcsolat, amelyben a — tény voltában és tartalmában egyaránt — döntő szerepet a befogadó (adott esetben „kis”) irodalom játssza.

Nyilván ez nem jelenti azt, hogy az aktus másik pólusán (a befogadott jelenség saját irodalmában) egy összehasonlító irodalomtudományi vizsgálatnak nincs értelme vagy tudományos haszna. Sőt, az illető jelenség (irányzat, műfaj, stílusjegy vagy elem) minden egyes befogadó aktusban más- és másféleképpen tükröződve, magának a jelenségnek az ismeretét is elmélyíti, gazdagítja. De a befogadó irodalom pólusán többé már nem passzív „utánérzés” s a „megkésettségéből” fakadó alacsonyabbrendűségi komplexus jelentkezik, hanem a befogadás alkotó — a befogadott jelenséget a maga sajátosságaihoz, nyelvi és szellemi közegéhez idomítva lényegileg megújító — formája, amelyben a befogadott jelenség egy új — történelmi fejlődésében és nemzeti sajátosságaiban meghatározott — egység szer- ves része.

(A fent jelzett változást csak egyetlen — hozzánk közel álló — példával próbáljuk érzékeltetni: Gáldi Lászlónak a román—magyar verstani párhuzamok kutatásában elért eredményeivel. Ő ugyanis például Goga költészetének kérdésében épp ezt az utat járta végig a fiatal Goga pesti éveivel és a *Luceafărul* indulásával foglalkozó 1941-es tanulmányától *A román verstörténet korszakai* című, 1960-as összefoglalóján át a román verselésről írott nagyszabású szintéziséig — *Introducere în istoria versului românesc*. București, 1971.)

Az összehasonlító kutatások aspektusának változásával természetesen jár együtt a módszer változása is. S ezen a téren a mai komparatiztika a tudományos kutatásban általában és közelebről az irodalomtudományban is szélteben elterjedt és gyümölcsözően hasznosított új szövegelemzési módszereket is felhasználja. A kutató érdeklődése ma már nemcsak egyszerűen a kapcsolatok tényeire (fordítások, ismertetések, utalások stb.), a közös vagy párhuzamosan meglévő jegyek felkutatására szorítkozik, hanem az ilyenfajta kutatást első szakasznak, alapozásnak tekintve, két (vagy több) irodalom közötti kapcsolatok strukturális-tipológiai vizsgálatát tűzi ki céljául. Az egyetemes irodalomtörténet tehát ilyenformán nem egyszerűen a kapcsolatok pókhálószálainak szövevénye, hanem olyan komplex rendszer, amelyben az egyes irodalmak közötti kapcsolatok tulajdonképpen külső és belső fejlődéstényezők által meghatározott módon felépülő strukturák kapcsolatai, összefüggései. Ebből pedig az következik, hogy a tudományos megismerés számára valóban gyümölcsöző eredmények csak a külső kapcsolatoktól a belső kapcsolatok felé továbblépve, az irodalmi struktúrák összehasonlító elemzése útján tárulnak fel.

A mit kérdésétől tehát okvetlen tovább kell lépünk a *hogyan* és a *miért* kérdéseinek megválaszolására felé.

Egy recepciómozzanat csak a felületes szemléltő számára véletlen. Annak, hogy egy adott korban egy adott író (vagy irodalom) a világirodalom klasszikus vagy kortárs értékei közül mire figyel fel, mindig megtalálható a maga mélyen fekvő oka — persze, ha a mozzanatot nem önmagában, hanem egy folyamat (egyéni.

nemzeti irodalmi vagy egyetemes) részeként vizsgáljuk. Az irodalom mindig a kor emberének válasza a saját kora által feltett kérdésekre. És ha ezek a válaszok — időben és térben néha nagyon messziről — egybecsengenek más korok és más alkotók válaszaival, akkor ebben az egybecsengésben a két válasz mélyebb determinánsainak egybecsengéséről is szó van. Az irodalomtörténetírás már nem egy irodalom példáján át igazolta, hogy például a műfordítás szempontjából legtermékenyebb időszakok a nagy korszakváltások időszakai, amikor egy irodalom az új kérdésre adandó új válaszok adekvát formáinak megtalálására már létező válaszok asszimilálása útján gyűjt erőt. E folyamat feltárása pedig lehetetlen az egymással bebizonyíthatóan külső kapcsolatban álló irodalmaknak (illetve a külső kapcsolatok tényeinek) strukturális-tipológiai vizsgálata nélkül.

A fentiekben azokat a kérdéseket vetettük fel, amelyek korunk „kis” irodalmának előretöréséből magára az összehasonlító irodalomtudományra vonatkoznak. Nyilvánvaló, hogy a komparatiztika nem nélkülözheti a világirodalmat ma egyre nagyobb mértékben gazdagító nemzeti irodalmak tanulmányozását. De mindez fordítva legalább ennyire igaz: a nemzeti irodalmak kutatása sem nélkülözheti ma már az összehasonlító kutatásokat, ha nem akarja önmagát megcsonkítani, ha nem akarja legalapvetőbb kérdéseit megválaszolatlanul hagyni.

Egy irodalom „nemzeti” jegyei — amint az előbbiekből is nyilvánvaló — sohasem légüres térben alakulnak ki, hanem a történeti fejlődés során kapott ösztönzések alkotó továbbfejlesztése és „nemzetivé” hasonítása révén. Az alkotás — még ha nem is tudatosan — a nemzeti és egyetemes dialektikus egységéből teremődik meg, ha tehát meg akarjuk ismerni, nem korlátozhatjuk magunkat pusztán egyoldalú megközelítésre. Az utóbbi időben, épp a nemzeti irodalmak kutatói részéről, egyre gyakrabban elhangzanak olyan megállapítások, amelyek ez irodalmak összehasonlító szemléletű vizsgálatának — összehasonlító szemléletű nemzeti irodalomtörténetek megírásának — fontosságát hangsúlyozzák. A komparatiztika történetének régebbi szakaszaiban sem voltak ritkák az ilyenfajta részlettanulmányok. Csakhogy ezek egy-egy nemzeti irodalomtörténeti szakasz világirodalmi kitekintésű vizsgálatában többnyire a hatáskutatás kérdését feszegették. Csak az utóbbi évtizedekben vetődött fel a közös történelmi sorsban fejlődött tájegységek átfogó összehasonlító irodalomtörténeti szintéziseinek haszna és szükségessége. S ha a Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtörténeti Társaság égisze alatt kezdeményezett „Európai nyelvű irodalmak összehasonlító története” tervezet körvonalai még mindig bizonytalanok (sőt talán egyre inkább azok), a történelmi sorközösség és a társadalmi fejlődés szerves kapcsolata révén valóságos egységet alkotó kisebb komplexusok összehasonlító tanulmányozása annál ígéretesebb eredményeket hozott mind a nemzeti irodalmak, mind az irodalomösszehasonlításban gyümölcsözhető elméleti-módszertani összefüggések vonatkozásában. (Sziklay László történeti-módszertani áttekintése: *A kelet-európai összehasonlító irodalomtörténetírás néhány elvi kérdéséről*; Zoe Dumitrescu-Buşulenga és Alexandru Duţu előadása — *A délkelet-európai irodalmak összehasonlító tanulmányozása* — a három évvel ezelőtt Bukarestben megtartott balkanisztikai kongresszuson, vagy Mircea Muthu *Literatura română și spiritul sud-est european* című, nemrég megjelent könyve, íme csak néhány példa.)

E kutatásokból, amelyek főként kelet-európai összehasonlító irodalomtörténeti téren gyümölcsöző részeredményeket mutathattak fel, nyilván nemcsak az általános irodalomtörténet, hanem az egyes nemzeti irodalmak története is hasznosul merít, hiszen ha a nagy világirodalmi áramlatok felé forduló összehasonlító kutatás a kapcsolatok mellett a sajátos jegyek felismeréséhez vezet, a kisebb tájegységeken belül folytatott összehasonlító kutatás még inkább gyarapíthatja és árnyalhatja ezeket a jegyeket az azonos (vagy egymáshoz közel álló) helyzetű, hasonló történelmi és társadalmi képletet mutató, egyformán (vagy csak kissé eltérő mértékben) „lemaradt” irodalmak strukturális-tipológiai hasonlóságainak és eltéréseinek feltárásával. Az ilyenfajta kutatások fontosságát ma már egyre többen felismerik.

Befejezésül talán érdemes egy kissé eltérnünk magától az összehasonlító irodalomkutatástól. De csak látszólag. Ha ugyanis romániai magyar irodalmunk kutatásának mai állására gondolunk, annak legszembeötlőbb hiányosságai épp komparatiztikai vonatkozásban tűnnek elő. Láttuk, milyen hasznossal járhat az összehasonlító vizsgálódás egy nemzeti (vagy nemzetiségi) irodalom önmegismerése szempontjából. De vajon ebből a szempontból megítélve hogyan áll a romániai magyar irodalom? A román irodalomhoz való viszonyának kutatásában megszületett (illetve születőben van) néhány alapvető munka: Domokos Sámueltól *A román irodalom magyar bibliográfiája* (amely kéziratban már készen álló második kötetével egészen 1970-ig tekinti át a román irodalom magyar recepciójának adat-

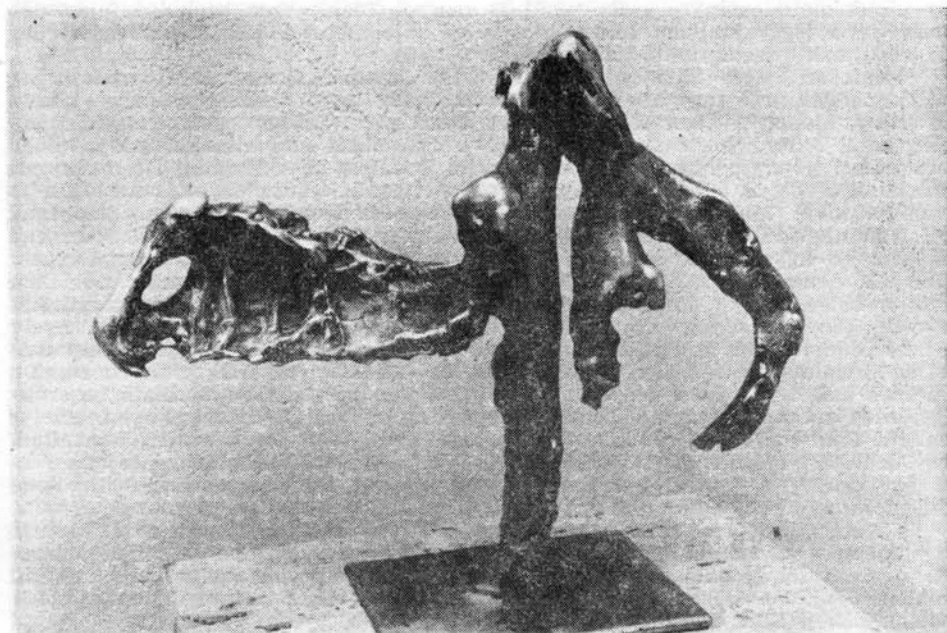
anyagát), s a vele párhuzamos bibliográfia, *A magyar irodalom román bibliográfiája*, amely Réthy Andor gyűjtésére támaszkodva, Váczy Kálmánné és Engel Károly fáradságos munkájának eredményeként (anyagát ugyancsak 1970-ig dolgozva fel) szintén kiadás előtt áll.

De ez még csak a külső kapcsolatok kutatásának beindulásához nélkülözhetetlen munkaeszköz. S hol van még a romániai magyar irodalomnak a világirodalomhoz való viszonyát tükröző egyéb feldolgozások vagy bibliográfiák sora, amelyek nélkül a kutató csak alkalmyszerű (noha világirodalmi tájékozottságára támaszkodva néha találó) megfigyeléseket tehet irodalmunk hat évtizedének az egyetemes irodalmi összefüggésekbe való beágyazódásáról! Ezek híján ma még arra is csak ötleteket kockáztathatunk meg, hogy vajon e hat évtized alatt irodalmunk lépést tudott-e tartani korunk egyetemes irodalmi fejlődésével (s ha igen, mennyiben?), hogy a XX. század nagy európai (vagy inkább már világ-) áramlatai, művészi törekvései közül melyekhez fűzték szorosabb szálak, s melyek hagyták többé vagy kevésbé érintetlenül.

Nyilván nem egy szó esett a húszas és harmincas évek romániai magyar lírájának vagy prózájának nyugatos, illetve avantgarde-kötődéséről, az *Erdélyi Helikon* vagy a *Korunk* kortárs világirodalmi orientációjáról. Azt is tudjuk, hogy milyen indításokat kapott az ötvenes évek romániai magyar irodalma a szovjet irodalomtól, s hogy mennyire elválaszthatatlan a két Forrás-nemzedék irodalmunkat megújító számos eredménye az ugyanakkor megújuló s a kortárs világirodalom áramkörébe közvetlenebbül bekapcsolódó román irodalom rokon eredményeitől. De mindentől a konkrét kapcsolatok és ösztönzések, a strukturális-tipológiai rokonságok adatolt és rendszerező feltárásáig bizony még nagyon hosszú az út.

Egy új filológusnemzedékre van szükség, amely az úttörés munkáját vállalja (kezdve a leghálátlanabb bibliográfiai feldolgozásoktól, a részlettanulmányokon át a szintézisekig), valamint arra, hogy a komparatistikai szemlélet áthassa egész irodalomtörténeti munkánkat.

Mert az összehasonlító irodalomkutatás nemcsak egy-két kutató kedvenc területe, hanem egész hazai magyar irodalomtudományunkat átható-megújító szemléletváltás elindítója kell hogy legyen. Úgy hisszük, egyebek mellett ez is a mai komparatistika el nem hanyagolható problémája.

Törös Gábor: Madár II.

Javaslatok az összehasonlító irodalom kutatási területeinek rendszerezéséhez

Összehasonlító irodalmi tanulmányok jelentek meg már a XIX. század előtt is, noha szerzőik tudatában még nem különültek el mint tudományág. Sőt, még a távoli ókorból is maradtak ránk ilyen tanulmányok. De mint egységes és autonóm szaktudomány csak a múlt század második felében jelent meg. Alig százéves tehát. Kutatási területe ez alatt az idő alatt térben és időben lényegesen kitágult, kutatási eszközei minőségileg sokat javultak. Az egyre nagyobb számban megjelenő szaklapok, a számos kongresszus kedvező feltételeket biztosítanak anyagának rendszerezéséhez, és fejlődési görbéje emelkedő tendenciát mutat mind a nemzeti irodalmak keretén belül, mind nemzetközi viszonylatban. Noha a fejlődés nyilvánvaló, gyakran merülnek fel különféle elméleti nehézségek, és ezek a különböző témák konkrét kidolgozásában is tükröződnek. Ilyen nehézségbe ütközünk mindjárt az összehasonlító irodalom küszöbén, azokban a vitákban, amelyek — amint Baldensperger már 1921-ben megállapította — egyaránt vonatkoznak a „szó“-ra és a „dolog“-ra. A „szó“ és a „dolog“ a mai napig vita tárgyát képezi. Példa erre az a vitasorozat is, amelyről a Horst Rüdiger professzor által vezetett *Arcadia* című bonni folyóirat is beszámol. Elsősorban azokra az összehasonlító irodalom-elméleti és módszertani kérdéseket boncolgató tanulmánykötetekre gondolunk, amelyek 1973-ban jelentek meg H. N. Fügen, illetve Horst Rüdiger fonszozorok szerkesztésében *Vergleichende Literaturwissenschaft*, illetve *Komparatistik — Aufgaben und Methoden* címmel, és amelyeket Arno Kappler és Leonhard M. Fiedler professzor ismertettek és bíráltak az *Arcadia* hasábjain.

Vitás kérdés már maga a tudományág megnevezése is. Hiszen a „littérature comparée“ és a különböző német kifejezések — mint például „Allgemeine Literaturwissenschaft“ vagy „Vergleichende Literaturgeschichte“ — nem fedik egymást.

Az „összehasonlító irodalom“ kifejezés sem a legszerencsésebb, hiszen valójában nem a tulajdonképpeni „irodalom“-ról van szó, hanem egy tudományágról, egy „irodalomtudományról“. És végül is maradhatnánk ezen utóbbi kifejezésnél, hiszen ez a leggyakrabban használatos a mi tájainkon. A kifejezésen egyszerűen „az irodalmak összehasonlító tudományágát“ értjük.

Mégis szükséges különbséget tennünk a „komparatizmus“ mint módszer és a „komparatizmus“ vagy „összehasonlító irodalom“ mint önálló tudomány között. Az első általában a nemzeti irodalmakra vonatkozik, amikor egyazon nemzet keretén belül hasonlítjuk össze az irodalmi jelenségeket. Ami viszont nyilvánvalóan nem jelenti a tulajdonképpeni összehasonlító irodalom specifikumát. De a nemzeti irodalmak között is élesebb különbségeket kell tennünk, hisz ha el is fogadjuk az azonos nyelvet mint a legfontosabb megkülönböztető jegyet, nagyon óvatosnak kell lennünk, amikor ezt vesszük alapul. Erre már Jean Marie Carré és Paul van Tieghem is figyelmeztettek. Hisz valóban az angol, a francia, a német nyelv különböző nemzeti irodalmak nyelve. Francia nyelven alkotnak a franciaországiakon kívül a belga, svájci, kanadai írók is; angol nyelven az angolok, az amerikaiak és még igen sok ország írói; németül ír sok svájci, osztrák stb. író. A nyelv mellett ismervnek a történelmet is el kell fogadnunk, a hagyományt, amely ezeket az irodalmakat egymástól elválasztotta, és sajátos strukturáikat létrehozta. De a kérdés még így is igen kényes marad, mert nem minden író sorolható be széregszerűen abba a kulturális környezetbe vagy meghatározott hagyományba, amelyben élt. Paul van Tieghem kimutatta például, hogy egy olyan svájci, mint Rod, vagy az olyan belgák, mint Rodenbach és Verhaeren, akik Párizs vonzásában éltek és alkottak, a francia irodalomba tartoznak, míg Toepffer és Lemonnier például szorosan a svájci, illetve belga irodalomhoz kapcsolódnak...

Következésképpen, amennyiben „összehasonlító irodalom“ azt a tudományt értjük, amely az egymástól környezetükben és hagyományokban különböző, nemzeti nyelven írt irodalmakat szándékoznak összehasonlítani, akkor úgy véljük, problematikáját a különböző irodalmak közötti lehetséges viszonyok elemzéséből vezethetjük le. Ezek a viszonyok három elem szerve egységét alkotják.

1. Az irodalmak közötti közvetlen kapcsolatokból származó viszonyok. Ezek a hatások és források alapvető kérdéseit foglalják magukban.

A műfaj iránti érdeklődés fejlődési szakaszai közismertek. A hatások és források kimerítő és aprólékos kutatása túlzásokkal terhes csömörbe fulladt. És jelentkezett az ellentétes tendencia is: Carré és Cazamian, majd újabban Wellek. Az előbbieket szerint a hatások és források szerepe leszűkítendő, míg az utóbbi szerint ez a szerep teljesen számításon kívül hagyható. Viszont Baldensperger óta újra elismerték, hogy a hatások, túl az utánzáson és az adaptáción, szerves tartozékaik az alkotási folyamatnak. Lucian Blaga, a román esztéta szerint különbséget lehet tenni *modelláló* és *katalizáló* hatások között. Ez utóbbiak hatásosan befolyásolják az új irodalmi művek alkotását. A hatásoknak egy ilyen elmélete megérdemelné a további tanulmányozást, mivel elveti az elvek tagadását az ilyenszerű kutatásokat illetően. És főleg azért, mert a hatások elemzése, egyebek közt, az írók eredetiségét is megvilágítja.

2. A komparatista módszerekkel tanulmányozandó irodalmi jelenségek második kategóriáját azok az idő- és térbeli *párhuzamosságok* képezik, amelyek közvetlen kapcsolatokkal nem magyarázhatók meg. (Például: a XVIII. század végi európai romantika és az i. e. IV—III. századi kínai költészet vagy az alexandriai koragoszitikus irányzatai és a szürrealizmus párhuzamosságai.) Így egy általánosan emberi, a tulajdonképpen közös pszichológia, valamint egy általános esztétika kerül előtérbe.

3. A harmadik kategóriát azok a *függetlenségi viszonyok* alkotják, amelyek külön-külön a nemzeti irodalmak sajátosságait fejezik ki. Ezek metafizikusan, magukban nem ragadhatók meg, csupán az irodalmak összehasonlításával.

A régebbi komparatistikai kutatások erre a harmadik kategóriára nem tértek ki külön. Az összehasonlító irodalom kitarlóan kozmopolita beállítottsága miatt az irodalmak nemzetei szerinti megkülönböztetésének összehasonlító tanulmányozása a háttérben maradt. Pedig a kérdéseknek ez utóbbi kategóriája szükségszerűen jelent meg, az előbbi két kategóriába tartozó kérdések vizsgálatánál is.

Valóban, az irodalmak közötti közvetlen viszonyokra gyakran éppen a különböző jellegükre irányuló érdeklődés hathatott ösztönzően. Egy irodalom eredetisége mindig mágnesként vonzotta a többieket. A hatások és források kutatásának súlypontja az idegen művek befogadásának belső körülményei voltak, tehát azok a sajátos tényezők, amelyek a külső ingerekre reagáltak. De már az egyik irodalomból a másikba átvett elemek pusztá megváltoztatása is impliciten feltételezi ezeknek az összehasonlítását a sajátos elemekkel. A párhuzamosságok tanulmányozásában az analógiák és hasonlóságok mellett a különbségek is magukra vonják a figyelmet. Brandes régi, de még ma is aktuális műve, *A XIX. századi európai irodalom nagy áramlatai*, noha a párhuzamosságokra és a közös struktúrák együttesre összpontosít, a megkülönböztető jellemvonásokat is hangsúlyozza.

Kölcsönös függésben áll tehát ez a három kutatási terület, és bizonyítva látjuk annak a szükségességét, hogy ezek közül az utóbbival behatóbban foglalkozzanak — hisz ez a legelhangyaltabb terület, annak ellenére, hogy a népek pszichológiája kutatásának eredményei a múlt századtól egészen körülbelül a századunk közepéig ösztönzően hathattak volna. Megállapítható, hogy elsősorban a — demográfiai értelemben vett — „kis” népek irodalmi szentelnek több figyelmet sajátosságaiknak. Kimutatható egy ilyen orientáció a román irodalomban is, ahol már több mint egy évszázada heves viták folynak erről a kérdéstről. Ma, szocialista kultúránk keretében, ez a vita még erőteljesebben folyik. Kétségtelen, hogy igen kényes téma ez, és az összehasonlító irodalomra nehéz, de szükséges feladatok várnak. Az irodalmak közötti különbségek ugyanis nem annyira bizonyos minőségű tartalmakban jelennek — inkább az adagolás és az árnyalatok különbségében.

A fenti három kutatási területre utalva az összehasonlító irodalom két célkitűzést egyesít. Egyrészt a hatások és források, valamint a párhuzamosságok tanulmányozásával a világ irodalmának egységes képe felé törekszik; másrészt a nemzeti különbözőségek tanulmányozásával az egyéni jellemvonásokat domborítja ki. Tulajdonképpen most is a dialektika ősrégi formulájával állunk szemben: egység a különbözőségben. A fentebb kifejtett három kérdéscsoport tulajdonképpen az irodalmi jelenségek közötti viszonyok *formáját* vagy *módozatát* alkotják. Benne konkretizálódnak szaktudományunk alapvető kutatási területei. Tartalma a nemzetközi viszonyok tartalma. Ezen az irodalmi jelenségek különböző oldalainak különböző és sokrétű jellegét értjük: a témák, az eszmék és történetük, az érzelmeik, a műfajok, a szerkesztés és művészet, a stilisztikai és nyelvtudományi kategóriák, beleértve a képek, a verseléstechnika elemzését stb.

Ezt az anyagot kell minden oldalról vizsgálat alá vennie az összehasonlító kutatásnak, a fentebb bemutatott mindhárom viszony módozat szemszögéből.

Így talán szigorúbban rendszerezhetővé válik az a hatalmas tény- és értelmezésanyag, amely az összehasonlító irodalom keretén belül felhalmozódott.

Egy nemzeti irodalom története — komparatista módszerrel

A littérature comparée eddigi vállalkozásai főként azt tüzték ki céljukul, hogy egy kulturális zóna (pl. Európa vagy az európai nyelveken megszólaló irodalmak) történetét, törvényszerűségeit, sajátosságait kutassák. A magyar komparatisták most olyan vállalkozásra készülnek, mely nemzeti irodalmunkat a világ-irodalom — az európai irodalom — részeként fogná fel, s megmutatná mindazt, amiben a magyar irodalom az európai irodalmak egyikével-másikkal megegyezik s mindazt is, amiben különbözik ezek egyikétől-másikától. Analógiák és eltérések szövevénye: ezt mutatja akármelyik nemzeti irodalom, ha szembesítjük más irodalmakkal.

Mi szükség lehet egy nemzeti irodalom összehasonlító módszerű bemutatására? Egy ilyen vállalkozásnak kettős a célja. Az első s a számunkra legfontosabb: a magyar irodalom megismertetése olyanokkal, akik ennek az irodalomnak legtöbb alkotását nem ismerik. Az ilyenek könnyebben közelíthetik meg a magyar irodalmat, ha látják, hogy a különböző európai irodalmakkal miben egyezik meg, és miben különbözik tőlük, hol és mikor tért külön útra, mit fogadott be a nagy irodalmakból, hogyan formálta át a befogadottat, mi értékeset hozott létre, mi az benne, ami megérdemli, hogy a világirodalom részévé váljék stb.

Van azonban egy ilyen munkának más fontossága, érdekessége is, mely nem csupán a magyar irodalom megismerését segíti elő, hanem az európaiét, a világ-irodalomét is. A nagy világirodalmi jelenségek, a műfajok kifejlődése, az alkotások jellegét, stílusát megszabó ars poeticák, esztétikák, az irodalmi formák, az irányzatok, a stílusok: mindez az egyes nemzeti irodalmakban más-másféleképpen, de a többi irodalommal mégis valamiképp rokon módon valósul meg. Az egyes nemzeti irodalmak a világirodalomnak ugyan önálló, de a többitől nem független variánsai. A romantika lehetőségeit nem ismerjük, ha csak az angol vagy a német romantikát ismerjük, s nem tudunk arról, hogy ez a nagy áramlat mit hozott létre a lengyeleknél, a csehекnél, a magyaroknál. A lengyel, a cseh, a magyar romantika rokon a némettel, az angollal, a franciával — de bizonyos mértékig megvalósít ennek az áramlatnak lehetőségeiből, amivel az angolban, a németben, a franciában nem találkozunk. Mi több, egyes irodalmakban — például a skandinávoknál vagy Kelet-Európa irodalmaiban — találkozhatunk olyan jelenségekkel is, melyeknek párhuzamait a nyugatiakban hiába keresnők. Az európai irodalmat rosszul ismeri, aki csak a nyugati vagy csak a keleti irodalmakat látja. Mindebből következik, hogy akár a világirodalom, akár az európai irodalom igazi megismerése csak olyan nemzetközi műhelyekben lehetséges, amilyeneket éppen az AILC hozott létre az utóbbi években. A komparatiztika olyan tudomány, melyet nem a részletek vizsgálataért, hanem a minél szélesebb összefüggések kereséséért érdemes művelnünk. Akármelyik nemzeti irodalom olyan variáns, mely az európai irodalom mozgásaiban rejlő egyik lehetőséget valósítja meg, s viszi tovább ezt a mozgást.

Az AILC nagy vállalkozásának, az európai irodalmak összehasonlító történetének keretében, a Párizs—Budapest centrum, mely a XVIII—XIX. század fordulójának jelenségeit és folyamatait vizsgálja, nemrég kötetet fejezett be, a kor európai költészetének legfontosabb, leginkább jellemző jelenségeiről és folyamatairól. Olyan korszakot választottunk, melynek eminens jelensége az átalakulás, a feudalizmusból kibontakozó új ember új életérzésének, világképének, ízlésének jelentkezése akár a fejletlen kapitalista, akár a feudalizmusból éppen csak kibontakozó népek irodalmában. Az arkádiai klasszicizmus válságának s a romantika megszületésének korszaka ez, mely különösen a költészetben mutat pregnáns jegyeket, hisz e korszak költészete ad újból teret egy olyan személyességnek, egy olyan individualitásnak és látomásosságnak, mely Arkádia költészeti műfajaiból, tehát a klasszicizmusból általában hiányzott. Ez a korszak olyan új emberi mondanivalót fejez ki, melyet Boileau követői, de még a XVIII. század derekának angol elégiaiköltői sem fejezhettek ki. Goethe és Schiller, Coleridge és Hölderlin kora ez, valamint a dán Ewaldé, a svéd Bellmané, az olasz Foscolóé, a spanyol Quintanáé és Galleoé, a magyar Csokonaié és Berzsenyié.

E kor költészetének áttekintése számunkra elsősorban tipológiai tanulságokkal járt. A költészet fejlődési folyamatai s a kialakult formációk világosan megkülönböztethető típusokat formálnak a különböző irodalmakban. Az analóg jelenségek ugyancsak a korra jellemző tipikussággal fordulnak elő. Az egész korszakra jellemző az arkádiai klasszicizmus felbomlása, elavulása. Ebből részint a klasszicizmustól való távolodás következik — a Sturm und Drangban és a XVIII. század végének angol és német romantikájában —, részint pedig egy valódi antikvárság keresése, a horatiusi és pindaroszi példa felfrissítése, akár a német klasszikában, akár André Chénier-nél vagy Közép-Európának a latin mintát új figyelemmel követő költőinél.

Ebben a korszakban, mely a romantikát létrehozta, a klasszicizmus, a szentimentalizmus, illetve a korai romantika együtt él, illetve egymással elvegyül. A romantika a klasszikával együtt jelentkezik a németeknél a szentimentalizmussal, és egy bizonyos népköltészeti tájékozódással válik párhuzamossá az angoloknál, míg a spanyoloknál a klasszicizmus viszonylag korán adja át helyét egy romantikus jellegű költészetnek. A legtöbb irodalomban — a franciáknál, a hollandoknál, a lengyeleknél, a cseheknek, a románoknál, a délszlávoknál stb. — a klasszicizmus elvegyül az érzékenységgel, az érzelmességgel, s így készíti elő a romantikát, az oroszoknál pedig viszonylag rövid romantikus szakasz után a realizmust. Vannak viszont költészetek, melyekben önálló, vagyis mind a klasszicizmustól, mind a romantikától elütő fejlődési formációk jönnek létre: a dán költészetben Ewaldot, a svédben Bellmant, a magyarban Csokonait és Berzsenyit a nagy áramlatok egyikehez sem sorolhatjuk, az ő költészetük nem ezekből az áramlatokból nő ki, s nem is oda torkollik. Goethét és Hölderlint se foglalhatja le magának akár a klasszicizmus, akár a romantika, noha mindkettejüknek mindkét áramlathoz van bizonyos köze. Az európai költészet újjáalakulásának ezt a gazdag korszakát tehát lehetetlen csupán a nagy irodalmi áramlatok, „stílusok” kategóriái szerint rendszerezni.

Mindez azért lehet tanulságos a nemzeti irodalmak szempontjából, mivel az európai összkép elemei az egyes irodalmakban külön-külön is bennfoglaltatnak. Ha akármelyik nemzeti irodalom történetét komparatista módszerrel akarjuk létrehozni, akkor a nemzeti irodalom jelenségeinek és folyamatainak európai analógiáit is meg kell keresnünk, és ezek az analógiák az egyedi, a nemzeti jelenség mélyebb megértését segítik elő.

A XVIII—XIX. század fordulójának európai költészetét vizsgáló kutatás csak abban különbözhetik a nemzeti irodalom komparatista tárgyalásától, hogy az utóbbi egy szélesebben tárgyalt irodalom köré csoportosítja az európai jelenségeket, az előbbi viszont e jelenségeket mintegy lineárisan tekinti át. Mégis, valamely nemzeti irodalom komparatista vizsgálata ugyanazokat az elméleti kérdéseket vonja magával, melyeken az egész európai irodalom vizsgálata is alapul. Az említett korszak európai költészetének tanulmányozásából tehát elméleti tanulságok adódnak bármely nemzeti irodalom komparatista tárgyalására, vagyis az európai irodalmak jelenségeit tartalmazó összképből segíti egy-egy különálló nemzeti irodalom megértését.

E tanulságok közül bizonyára a legfontosabbak egyike az, amelyik a hatások kérdésében válik szkeptikussá. A komparatistika valamikor kizárólag a hatások kimutatására törekedett, s ebben a XIX. század kritikai-filológiai szellemében járt el, és befolyásnak, hatásnak csak azt tekintette, ami textológiai kimutatható volt. Ez a felfogás azonban idegen a művészi alkotás gyakorlatától, mely másodlagos közvetítésekben is inspirációkat meríthet, és az elmélet különösebb ismerete nélkül, néha egy kép, egy metafora segítségével talál rá az új útra. A lengyel, a cseh vagy a magyar romantikusok nem szorultak rá a Schlegel-fivérek elméleteire ahhoz, hogy a *Dziadyt*, a *Májt* vagy a *Csongor és Tündét* létrehozzák (e három címmel a lengyel, a cseh és a magyar romantika három nagy alkotására utalok). Persze, közvetett módon, a romantika német irodalomelmélete is részes ez alkotások létrejöttében, ebből azonban aligha lehetne közvetlen „hatásra” következtetni. Nestor hatása néha fontosabbnak bizonyulhat Novalisénál, s ebből a hatásból akár a Novalisénál is messzebb mutató eredmény származhatik. Ez történt ugyanis Vörösmartynál, Mickiewicznek vagy Máchának pedig a nyugati romantikák szerényebb példát szolgáltattak, mint amekkora tanulságot ők költői gyakorlatukban érvényesítettek belőle. Közép-Európa romantikái úgy igazolták Friedrich Schlegel elméletét, hogy magát Friedrich Schlegelt elutasították, mivel Metternich herceg államelméletének igazolóját látták benne. Azt, hogy Metternich elméletének az osztrák birodalom szétbomlasztásához kellett vezetnie, annak a kornak Habsburg-ellenes romantikusai éppúgy nem látták, mint ahogyan Ferenc császár kancellárjának mai követői sem látják, hogy példaképüknek elmélete csak

mindannak lerombolásához vezethet, amit védeni szándékozik. Friedrich Schlegel odaállása a Szent Szövetség mellé mégsem vonta magával a lengyel, a cseh vagy a magyar romantikusok „szentszövetségi“, reakciós magatartását, sőt, ennek ellenkezőjét vonta magával.

Aki a hatások kimutatására törekszik, néha épp a termékeny félreértések kimutatására kényszerül. Mme de Staël *De l'Allemagne*-ja egy félreértett német irodalmat ismert meg Európával, s járul hozzá a francia romantika megszületéséhez — ahogyan ezt Mrs. Lilian Furst legutóbb kimutatja —, hiszen Mme de Staël közvetítése folytán nem Jean Paul, Novalis, Wackenroder, Kleist vagy éppenséggel Hölderlin ihletik meg a francia romantikát, hanem Goethe, Schiller, Bürger, és általában a Sturm und Drang, melyet a romantikával semmiképp sem azonosíthatunk. Feltűnő jelenség, hogy Közép- és Kelet-Európa romantikái is a Sturm und Drang (Bürger stb.) hatására fejlődnek ki, vagyis a német romantika előtti költészetnek a kelet- és közép-európai romantikák kifejlődésében nagyobb a szerepük, mint a voltaképpen német romantikának. A hatások kimutatásának kritikai-filológiai módszere ezek szerint gyakran csak ábránd: az egzaktság igénye, mint a művészetek tudományában annyiszor, csak illúziós pontatlanságokhoz és pedáns fikciókhoz vezet.

Valamely nemzeti irodalom történetét aligha lehet a komparatista „hatások“ kutatásának segítségével megírni. Nemhogy a közép-európai vagy a kelet-európai irodalmakét, de még az angolét, a franciáét sem lehetne. Coleridge már megalkotta legmerészebb romantikus műveit, amikor a német romantika elméletével találkozik. Mickiewicz *Konrad Wallenrod*-jában megtalálhatjuk Byron ihletését, de Childe Harold vagy Kain sorsánál mennyivel konkrétebb Marienburg nagymesterének helyzete és végzete! Byron magyar hatása leginkább 1850 után érvényesül, Baudelaire-é pedig a XX. század elején.

A hatások filológiailag precíz kimutatásánál sokkalta többet ígér a spontán, textológiai aligha kimutatható inspirációk, intuitív befogadások felismerése, vagy még inkább azoké a tipológiai analógiáké és párhuzamoké, melyek egymásról mit sem tudó irodalmak közt jönnek létre. Egy-egy korszak irodalmi jelenségei közt az igazi rokonságot nem a közvetlen „hatások“, hanem a társadalmi, az emberi tudat hasonló állapotai teremtik meg. A XIX. század derekának magyar regénye még mit sem tud Gogol „holt lelkeiről“, s mégis a Gogoléhoz hasonló típusokat mutat be, mert a hanyatló nemesi udvarházak viszonyai az oroszoknál, a magyaroknál — és a svédeknel is azonosak. Balzac és Stendhal társadalmát lehetetlen bemutatni Közép- és Kelet-Európa viszonyai közt, s a XIX. századi orosz regény nagy újtása épp abban áll, hogy egy nem nyugati társadalmat a nyugati irodalmak vívmányai segítségével — illetve e vívmányokon is túlhaladva — mutat be.

A hatások közül az egyes irodalmak mindig azt asszimilálják, amire szükségük van, s úgy, ahogyan szükségük van rájuk. Például a magyar fejlődés szempontjából Baudelaire vagy Dosztojevszkij XX. századi szerzőknek tekinthetők, mert asszimilálásukra csak akkor kerülhetett sor. A hatások közvetítőinek néha nagyobb a jelentőségük, mint a hatások kibocsátóinak. Franz Kafka hatását felismerhetjük a volt osztrák—magyar monarchia irodalmaiban, az 1920-as években — de mennyire más lesz az az inspiráció, amit a francia egzisztencialisták felfedeztek Kafka jelent majd a világirodalomnak! Hölderlint kiváló fordítások ismertetik meg a második világháború Magyarországon — de Hölderlin igazi hatása majd attól az időponttól számítható, amikor őt Heidegger és nyomában Peter Weiss és mások felfedezik.

A komparatiztika hatáskutatása a nemzeti irodalmak szemszögéből csak viszonylagos értékű vállalkozás lehet. Ennél sokkal ígéretesebb a tipológiai párhuzamok keresése. Például olyan párhuzamé, mely Coleridge, Hölderlin, a svéd Bellman és a magyar Csokonai közt vonható. E négy költő mit sem tudott egymásról, költészetüknek egymáshoz semmi köze, költőiségük egymástól gyökeresen különbözik, de megegyeznek abban, hogy egy új korszak új emberének tudatát oly módon fejezik ki, ahogyan előttük még senki sem.

Mindebből eleve adódik a másik tanulság is, melyet egy nemzeti-komparatista irodalomtörténet számára egy európai korszak tanulmányozásából levonhatunk. Ha tipológiai igényrel járunk el, akkor nem érhetjük be az irodalmak valamely korlátozott körének áttekintésével, hanem egy egész kulturális zóna — ebben az esetben az európai nyelveken megszólaló irodalmak — lehető összességének áttekintésére van szükség. Az orosz irodalmat nem érthetjük meg, ha azt pusztán kelet-európainak tekintjük: ennek az irodalomnak megértéséhez a francia, a német, az angol, a spanyol irodalom jelenségeinek ismerete is szükséges. Már utaltam rá, hogy az európai irodalmat nem ismerjük, ha abból csupán az angol, a francia, a német, a spanyol irodalmakat ismerjük: a romantikának, a realizmus-

nak, a szimbolizmusnak vagy például az avantgarde irányzatoknak olyan lehetőségei valósulnak meg Közép- és Kelet-Európában, melyek a nyugati irodalmakban ismeretlenek. Ha a magyar irodalom komparatista vizsgálatának látóhatáráról a spanyol költészetet kirekesztjük, akkor nem tudhatjuk meg, hogy az 1848-as forradalom magyar költészetének hangneme és indulatisága 1808 spanyol költészetében jelenik meg először, s ez a költészet anticipálja Heinét és Petőfit. Azok, akik a szimbolizmus kutatását a nyugati költészetekre korlátozzák, nem ismerhetik föl, milyen előfutárai voltak a szimbolizmusnak Prešeren és Eminescu, s a szimbolizmusnak miféle változatai valósultak meg Bloknál vagy a magyar Adynál.

Akár nemzeti, akár világirodalomtörténetet írunk, a korszakolást csak egyféleképpen valósíthatjuk meg. Irodalmi korszakon többnyire egy-egy nagy áramlat érvényesülését szokták érteni, s így beszélnek a klasszicizmus, a romantika, a realizmus, a szimbolizmus stb. periódusairól. Ezek a periódusok azonban nem egyidejűleg jelentkeznek az egyes irodalmakban, s nem is homogének, mert a klasszicizmus, a romantika, sőt a realizmus is néha egymás mellett, egyidejűleg van jelen. Újabban az irodalomelmélet joggal teszi kétségessé az irodalmi korszakok monisztikus voltát, sőt az irodalmi áramlatok homogeneitását is. Vannak művek, életművek, melyeket nemcsak egy, de több áramlathoz, több stíluskategóriához tartozónak érezhetünk. Romantikuskak minősíthetjük-e Goethét, aki elutasította a romantikát, s akit a romantikusok elutasítottak? Ugyanakkor lehet-e a goethei életműből a romantikára kisugárzó inspirációt tagadnunk? Romantikuskak vagy realistának kell-e tekintenünk Stendhált, Balzacot, Puskin? Lehet-e élesen szembeállítanunk egymással a romantikát és a realizmust — illetve lehet-e köztük elmosni minden határt, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy történetileg a romantika módszere segítette elő a realizmus módszerének kialakulását? Az egyes áramlatok nem különülnek el egymástól oly élesen, mint azt az irodalomtörténészek feltételezik. A művek többnyire nem annyira egyértelműek, mint az irodalmi programok vagy az irodalomtörténeti osztályozások. Hogyha azonban kétségessé tesszük is az irodalmi periódusok vagy az áramlatok egyértelműségét, semmiképp sem válhatik kétségessé a történelmi korszak valósága. Az irodalmi jelenségek a történelmi, világtörténelmi korszakokban találják meg igazi helyüket, hisz a művek alkotói is a maguk korának társadalmi, történelmi valóságát élték át konkrétan és elsődlegesen.

A nemzeti irodalom jelenségeinek korszakolását a történelmi, sőt a világtörténelmi korszakok szerint kellene megvalósítanunk. Az összehasonlítás nem utolsósorban arra is irányulhat, hogy egy adott korszakon belül milyen jelenségek lépnek fel egyidejűleg más irodalmakkal, s emezekhez viszonyítva milyen jelenségek nincsenek még vagy már jelen. Az például, hogy valamely irodalomban a romantika még nem jelentkezett, holott másutt már jelen van, az egész korszakra jellemző adat, s a nem romantikus jelenségeket a bekövetkezendő romantika jegyében minősíti. Valamely „uralkodó stílusáramlat“ hegemoniájának elmélete néha elfordíthatja a kutatás figyelmét a megkéstetten fennmaradó vagy korán jelentkező egyéb jelenségekről, pedig különösen Kelet-Európában az új és a fennmaradt régi jelenségek egymásra torlódásával találkozunk, s az ilyen halmazatban az archaikus elemek néha az újaknak is sajátos eredetiséget kölcsönöznek.

Ha a nemzeti vagy a világirodalmat nem valamely áramlat periódusaiban, hanem az objektív történelmi korszak keretében szemléljük, akkor a mozgás és a jelenségek bonyolult szövevényét ismerhetjük föl, és ez a szövevény jellemzőbb lehet egy korra, mint a szövevényből kiemelt egyik vagy másik irányzat. Akik a XVIII. század egybizonyos szakaszában csak a rokokót akarják tudomásul venni, épp arról a feszültségről nem vesznek tudomást, mely a rokokó és a nem-rokokó jelenségek közt áll fenn, pedig az a feszültség a kor lényegét foglalja magában.

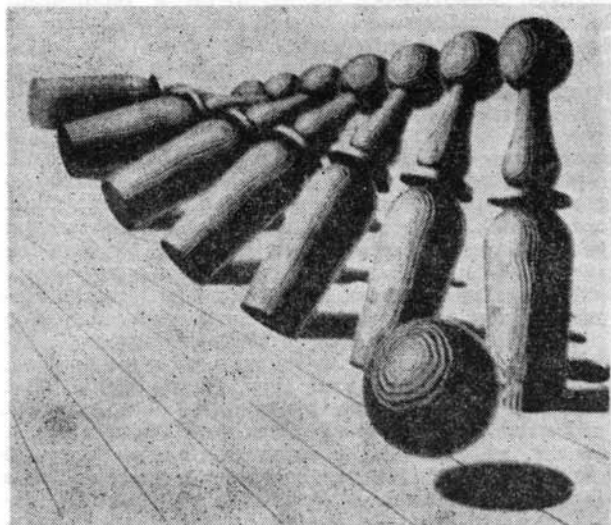
A XVIII—XIX. század fordulójának európai költészetét áttekintő vizsgálat olyan tanulságokat hozott, melyek az egyes nemzeti irodalmak egyedi történetének megértésénél is hasznosíthatók. Ezek a tanulságok arról győznek meg, hogy az összehasonlító, világirodalmi távlatú vizsgálat a nemzeti irodalmak jelenségeinek mélyebb megértéséhez vezethet, mint a nemzeti irodalmak önelvű vizsgálata. Épp a nemzeti sajátosságok válnak plasztikusabbakká a más irodalmakkal való összehasonlításban. A nemzeti irodalom nem önállóan függvénye a világirodalomnak, de nem is elszigetelt s a világirodalommal össze nem függő képződmény. Most csak néhány olyan tanulságot sorolok föl, melyek a magyar irodalom kutatását segítik elő, a XVIII—XIX. századforduló európai összképének áttekintése nyomán.

Kézenfekvő tanulságok adódnak a XVIII—XIX. század fordulójának nyelvi reformjaiból, különböző irodalmakban, s különösen az oroszban, a csehben és a szerbben. Tipikus analógiának bizonyul a prozódiai viták sora is, vagyis az új verselés kialakítása. Az összehasonlítás, különösen a kelet-európai irodalmakkal, meg-

mutatja annak a sajtáságnak következményeit, hogy a mi irodalmunkból az oroszhoz vagy a lengyelhez hasonló klasszicizmus hiányzott. Maga az arkádiai hagyomány inkább plebejusi szinten élt nálunk tovább, s például a komikus eposz fennmaradásában archaikus-népies színezetet öltött. Mindez az eltérés az európai irodalmak nagy részétől a XIX. századi magyar költészetnek a nyugatiaktól eltérő útját is előkészítette. Vagyis azt, hogy Baudelaire vívmányai fél évszázad késéssel asszimilálódnak a magyar költészetbe. Az archaikus-népies jelleg hosszú fennmaradása (Arany) viszont majd a XX. századi legmodernebb magyar költészet számára őriz meg ritka színeket és sajtásokat. A magyar költészet fejlődésének XIX. századi eltérése a nyugati költészetek útjától egy olyan XX. századi költészet kialakulását segíti elő, mely nemcsak modern és korszerű, de sajátosan üt el a kortársi nyugati költészetektől. Ehhez az újításhoz és eltéréshez lesz hasonló a magyar zenének az a teljesítménye is, melyet elsősorban Bartók képvisel. (Hasonló eltérést láthatunk azonban Kelet-Európa egyéb költészetében is, például a románoknál vagy a délszlávoknál, és a nyugati úttól való ilyen eltérésnek nálunk is termékeny következményei adódnak modern költészetünk kialakulása során.)

Az anakreontika nálunk is, a német költészethez hasonlóan, a dal műfaját fejlesztette ki, s közelítette a népdalhoz, már Herder elméletének térnyerése előtt. Herder a magyar romantika népköltészeti tájékozódását mozdítja elő, s a francia romantikához hasonlóan a magyar romantika is közelebb áll a Sturm und Dranghoz, mint a valódi német romantikusokhoz. A nemzeti eposz kialakítása a romantikában valósul meg, de igénye a felvilágosodásban gyökeredzik, akárcsak némelyik szláv és finnugor irodalomban. Nálunk is virágzik az újlatin irodalom, mely azonban a valódi antikvitás helyett az arkádiai elvet képviseli. Viszont a magyar költészet is — mint annyi egyéb európai költészet — visszatér az igazi, a tiszta antik példához, ami a legnagyobb magyar költők egyikenél, Berzsenyinél, a hőlderlini költészethez hasonló eredményt hoz: az indulat és a látomás antik formában történő testet öltését. Kelet- és Közép-Európa irodalmaiban nem ritka a hasonló tipológiai jelenség, vagyis hogy a romantika létrejöttét a valódi antikvitáshoz való visszatérés előzi meg.

Ezeket a kiragadott példákat csak egy alig fél évszázados korszak európai áttekintése szolgáltatta. Nagyobb időegységek áttekintése a történeti folyamat mélyebb megértéséhez vezetne, s a közös, valamint az egyéni sajtások pontosabb föllismeréséhez. A nemzeti irodalmak akármelyikének világirodalmi távlatú, összehasonlító vizsgálata alakíthatná ki ezt a komparatista tipológiát, mely tudományágunk legalkalmasabb módszerének ígérkezik, s nemcsak a történetiséget erősítő, gazdagítaná, hanem az esztétikai elemzés legtartósabb alapjait is megteremté.

Victor Vasarely:
Bábuk

Az irodalomkutatás társadalmi szempontjai

Érdekes jelenség, hogy a szociológiát, amelynek nagy teoretikusai már a múlt század végén jelentkeztek, nemigen művelték az irodalomkutatásban a két világháború közötti időszakban. Igaz, hogy ekkor lép fel Levin Schücking, aki a német filozófia és szociológia mély ismeretére támaszkodott Hegeltől Max Weberig. Jellemző azonban, hogy sem Weber, sem a korszak másik két legismertebb szociológusa, Pareto és Mannheim nem talált követőkre az irodalomkutatók körében, és hogy csak a második világháború végén alkalmazta B. N. Duncan amerikai professzor Weber módszerét az irodalomértelmezésben.

(De még itt is a kutatás iránya ellentétes azzal, amellyel eddig találkoztunk: az irodalom a kultúrák feltárását szolgáló dokumentum szerepét tölti be. Szimbolikus társadalmi tartalmainak elemzése érdekes szociológiai, sőt antropológiai specializálódásokat szülhet, de magát az irodalmat csak visszajáról vagy legjobb esetben közvetlenül érinti.)

Szociológiai tendencia mutatkozik ebben az időszakban az olyan törekvésekben, mint: 1. szociológiai kritériumok bevezetése magában az irodalomtörténetben, az irodalmi „mozgalmak”; 2. ezen mozgalmak összekapcsolása a kultúrák dinamikájával (e két törekvésben kezd megmutatkozni a tizenkilencedik századi német filozófiai idealizmus nagy képviselőinek hatása, amely mind nagyobb befolyást gyakorol egészen napjainkig); 3. az irodalom bizonyos kérdéseinek a pszichoszociológia segítségével történő tisztázása; 4. a modern nyelvészeti stilsztika társadalmi szempontú megalapozása.

1. Jellemző az első törekvése Van Tieghen felszólalása az 1931-es budapesti összehasonlító irodalomtörténeti kongresszuson, ahol a francia tudós az irodalomtörténet megújítására a *nemzedék* fogalmának bevezetését javasolta. Bergsoni inspirációja szellemében Thibaudet is (*Dans l'histoire de la littérature française contemporaine de 1789 à nos jours, ouvrage qui conduit le lecteur jusqu'à 1930*. Paris, 1969) nemzedékek sorára osztotta fel a modern francia irodalom történetét (1789—1820—1850—1885—1914). Thibaudet minden egyes nemzedéknek közös élménykészletet tulajdonít. E felfogás mögött kirajzolódik Bergson alakja és az egész idealista „életfilozófiai” iskola. A nemzedékelméletnek egy másik képviselője Szerb Antal, aki az *Erdélyi Helikon* pályázatán jutalmazott magyar irodalomtörténetében két osztályozási elvet alkalmaz együttesen: a nemzedékek és az osztályok elvét. Az irodalomtörténet nagy izületein belül különböztette meg az irodalmi nemzedékeket. Feladata bonyolultabbá vált, amikor elérkezett a modern korszakhoz, amelyben az értelmiségek bizonyos autonómiára tettek szert, az írók pedig partizánok módjára viselkedtek az osztályokkal és a nemzedékekkel szemben. Szerb Antal végkövetkeztetése az, hogy minden művet, minden szerzőt hármasság koordináta határoz meg: a többé-kevésbé tudatos osztályhelyzet, az írástudók privilégiumainak többé-kevésbé éles követelése és a „nemzedék”.

Az irodalomtörténet egy másik vonatkozása érdekli hozzátetvelegesen a már említett Levin Schückinget. Fő művében, amelyet a második világháború után újra kiadtak, és amely nagy tekintélynek örvend hazájában, mind az angol-szász országokban (*Soziologie der literarischen Geschmacksbildung*, 1923) főként az angol irodalom példáján azt mutatja ki, hogyan vált az író orákulummá, hogyan vívott ki magának a burzsoáziával szemben kivételes erkölcsi — ha nem is anyagi — helyzetet. Azonban Schücking könyvének bevallott célja más volt. Mint a mű címe is mutatja, az irodalmi ízlés szociológiáját kívánta felvázolni, fel akarta tárni néhány jellemző példán az esztétikai ítélet relativitását, a divatok mindenhatóságát és társadalmi-gazdasági gyökereit. Schücking kidolgozta a „Geschmacks-träger”-típusát, vagyis az „ízlésalakító” fogalmát: védeni egy divatot, terjeszteni és győzelemre vinni. Különböző ez a bonyolult folyamat mégis gépies marad. Schücking nem hisz a „Zeitgeist”-ben, annál inkább a propagandában és a reklámban.

2. A jobboldali hegelianizmus szellemében és a német irodalomtudományban egészen a második világháborút követő évekig uralkodó diltheyi légkörben alakult ki Simmel filozófiai és szociológiai műve. Simmel a hangsúlyt a szubjektívumra és annak kifejezésére helyezte. Szerinte csak a naturalisták függtek a társadalmi valóságtól, ezzel szemben az „aktívabb”, az „imaginatívabb” íróknál a társadalmi lehorgonyozottság elveszti jelentőségét. Fő tételét így fogalmazhatnánk meg: az

alkotó megelőzi az élményt. Goethe magában hordta az alkotó csírákat, még mielőtt tapasztalatokat gyűjtött volna.

De Simmel jól látta az „irodalomnak“ mint intézménynek kapcsolatait a társadalom történelmi dinamikájával. A nagy irodalom kapcsolatban marad a történelemmel, és az autonóm irodalmi rendszernek nincs másutt jelentősége, mint „az élet“ összrendszerén belül.

Simmel feltárta az irodalom és a társadalom kapcsolatának egy másik vonatkozását, amely az irodalmi művek „tartalmainak“ társadalmi jelentését érinti. Simmel a társadalmi élet karikatúraszerű tükrözéséről beszél, az arányok elferdüléséről, azon kulturális értékektől függően, amelyek között a mű megszületett. Ily módon jelzi minden közvetlen tükrözési elmélet sebezhetőségét. Egyszerűen, Simmel alapeszméje már utal egy jelenleg is igen időszerű problematikára, az írók alkotó eredetiségére, újító beavatkozásukra a kultúra folyamatába.

Angliában az első világháború körüli években a gentlemani dilettantizmus késleltető, antiintellektuális hatással volt a tömegekre, ami viszont teherként („low-brow“) nehezedett a kulturális életre. Az akadémikus dilettantizmus és a tömegek szövetsége késleltette a legnagyobb költők (például T. S. Eliot) elismerését. Q. D. Leavis volt az, aki bátran feltárta bizonyos főiskolai ál-élitek hatásának szociológiai mechanizmusát a kulturális és irodalmi életre (természetesen szoros kapcsolatban az általános politikai és társadalmi mentalitással). Elégséges e vonatkozásban a *The Discipline of Letters* című élelátó tanulmányára utalni, amely 1943-ban jelent meg a *Scrutiny* XII. kötetében. Az ilyen kritikai elemzések („scrutinising“) hatalmas érdeme az, hogy nem tévednek filozófiai vagy ideológiai általánosságokba, nem keresik sem a nagy szavakat, sem a nagy elméletet, hanem reális példákon, esetünkben az oxfordi anglistikai tanulmányok Raleigh—Gordon-féle hagyományán mutatják ki, hogyan tevékenykedett az akadémikusok és egyetemi emberek „klubja“, vagyis az intellektus várába beférkőzött ál-intellektuelek összeesküvése.

3. Az irodalomszociológia tudományának „előfutárai“ közül többen a társadalomlélektan hazájában, Amerikában tevékenykedtek. Közülük elsősorban Ruth Inglis említtem. (*Das Verhältnis von Literatur und Gesellschaft in objektiver Betrachtung*. In: Fügen: *Wege der Literatursoziologie*. Neuwied, 1968; az eredeti az *American Sociological Review* III., 1938-as kötetében jelent meg.)

Inglis az irodalom vizsgálatához statisztikai módszert választott. Megvizsgálta a *Saturday Evening Post* című amerikai folyóiratban megjelent több mint négyszáz „short story“-t. Munkahipotézise alternatív volt: az irodalom tükrözi-e vagy inspirálja-e a társadalmi életet? Feltételezte, hogy a hősnők és a valóságos amerikai nők helyzetének összehasonlítása a kérdés tisztázásához vezet. Az eredmény azt mutatta, hogy az irodalom követi az életet, de közvetett módon, a képzeletbeli társadalmi értékeket, és nem a valóságos tényeket tükrözve. A *Saturday Evening Post* a társadalom mitikus, erkölcsi eszményeinek status quóját ilyekezett megszilárdítani, vagyis az irodalom inkább a kalauz, mint a követő szerepét játszotta, de mindenképpen egy mitikus ideológia megőrzésének a szolgálatában.

Felmerül azonban még egy kérdés: egy nagy elterjedtségű folyóirat irodalmi közleményei adnak-e valamit az irodalomnak, a nagy klasszikusok példájára? A középkori chansons de gestes-ek példájára hivatkozva állíthatjuk, hogy az olyan kultúra, amely ugyanazon mítoszok közvetítésével lehetővé teszi a kommunikációt, függetlenül a társadalmi rangrendtől, valamilyen népi irodalmat termel ki. Ez az irodalom az illető kor Emberéé, és nehéz volna megfosztani az „irodalmi“ minősítéstől. A középkor mellett, úgy tűnik, a mi korunk is konkludens példája ennek. Ilyen alapon azt állíthatnánk, hogy bizonyos korokban a népi funkciójú irodalom éppen úgy „irodalom“, mint az elitnek fenntartott művek összessége. Ily módon az az intellektuális fejlődés, amely az irodalomtörténet két pólusa között helyezkedik el, és amely egy sajátos irodalom autonómiáját szűk csoportértékekre és sajátos mítoszokra alapozta, csak néhány évszázadra volna jellemző. És talán kevesebb figyelmet is érdemelne, mint ahogy azt manapság vélük.

4. A művelődési spektrum ellentétéként rajzolódik ki az „irodalmisság“ fogalma. Létezik-e ilyesvalami, elszakítva a jelentésétől, mint „az irodalomtudományok“ sajátos tárgya? Az orosz formalisták, akikről ez a fogalom származik, többé-kevésbé megtagadták. A harmincas években a Prágai Kör egyik legtekintélyesebb képviselője, Mukařovskij erőlyesen folytatta Tomasevszkij és más orosz formalisták abbeli törekvéseit, hogy újra megtalálják a társadalmi és az irodalmi szerves kapcsolatát. Mukařovskij számára a költészet nyelve „társadalmi tény már pusztán azért, mert jelrendszer... Mivel pedig a nyelv a költészet alapanyaga, mindaz, amit a társadalmi tények jelentőségéről mondtak a nyelvészetben, igaz általában a költészet nyelvére is.“ (*Le Cercle de Prague*. Paris, 1970.) Nem nehéz felismerni ezeknek a

gondolatoknak távoli elődjét a modern irodalomszociológiák ősenél: De Bonaldnál (bármilyen nagy is az eltérés reakciós ideológiája és Mukafovsky haladó gondolkodása között). Ez a koincidencia nem jelez mást, mint minden ilyen törekvés, egyetértését egy pontban: a nyelv szintjén minden irodalom társadalmi jelenségnek tűnik.

Hiszen minden mű, bármilyen is legyen inspirációja: fonologikus (mint sok költemény esetében), látomásos (mint például a romantikus eposzban, de gyakran a modern regényben is), tematikus (mint annyi fikciós műben, prózában), előbbtöbb jelentessé válik. Szükségszerűleg kell utalnia a nyelv saját jelentési szintjére. Ezzel pedig elkerülhetetlenül egy társadalmi-kulturális keretben helyezkedik el.

E genetikus kapcsolatokon túlmenően Mukafovsky ezt írja: „Ne feledkezzünk meg arról, hogy a költészet funkciója, amely specifikusan esztétikai funkció, és amelyre a költészet immánens története támaszkodik — társadalmi funkció: az esztétika területe sokkal tágasabb térre terjeszkedik ki, mint amilyen a művészeté.” Ha Mukafovsky gondolatmenetét figyelmesen követjük, három fázisú dinamika rajzolódik ki előttünk: 1. a társadalom szüli (mind a kommunikatív, mind a költői) nyelvet; 2. a nyelv alkotja a költeményt (minden esztétikailag érvényes irodalmat); 3. a költemény társadalmi átalakulásokra tör, a társadalmat célozza meg. E dinamika utolsó fázisában a régi társadalmi struktúrák ellenállása a társadalmi átalakulások által kiváltott mutációs folyamattal szemben óriási méretű, ami tág teret nyit a szociológiai vizsgálódásnak. Erre gondol Mukafovsky akkor is, amikor a következő megállapítást teszi: „Minden struktúraváltozás és struktúrán belüli változás bizonyos viszonyban áll az esztétikai funkcióval.” (Ily módon Mukafovsky már 1934-ben jelzi az új Lukácsot.)

Az irodalomkutatásban fokozatosan fellépő társadalmi problematika áttekintését befejezve, megállapíthatunk több olyan feladatot, amely utat szab a kutatások jelenlegi irányulásának. Tisztázni kell, milyen irodalmat vizsgálunk és milyen nézőpontból; meg kell határoznunk az irodalomszociológia funkcióját: más módszerek helyébe kell lépnie? A szintézis vagy a megelőző vizsgálódás szintjét kell-e képviselnie más módszerekkel szemben? Megelégedhet-e kisegítő szereppel az irodalomesztétika, az irodalomtudományok, a kultúrszociológia oldalán, vagy e három tudományág oldalán együttesen? Végül pedig, milyen módszerekkel kell élnie? Nem remélhetünk-e átfogóbb és mélyebb szemléletet, ha az elméleti reflexiót helyezzük előtérbe? Az empirikus módszerek nem vezetnek-e biztosabb eredményekre? Ha pedig kevésbé közvetlen utakat járunk be, például a nyelv vizsgálatát választjuk, nem sikerül-e eljutnunk az irodalmi nyelv szociológiájához, vagy így is mondhatnánk: a nyelvi jelek szociológiájához?

Valószínű, hogy más, már a második világháború előtt felmerült, többé-kevésbé expliciten megfogalmazott kérdéseket is felvethetnénk. Az irodalomkutatás társadalmi szempontjainak módszeres feltárására csak az utóbbi három évtizedben került sor.

Csehi Gyula fordítása

Bakó-Hetei Rozália kispasztikája

Latin-Amerika irodalma a XX. században

A latin-amerikai avantgarde legmaradandóbb érdeme, mely egybeesik a leg-radikálisabb európai avantgarde lényegével, a nem európai értékek büszke meghirdetése volt Latin-Amerikában. Ez az állásfoglalás készítette Oswald de Andradét 1928-ban, a brazil modernizmus virágzásának tetőpontján, a *Manifiesto antropológico* (Embrevő kiáltvány) közlésére. Ez a brazil „embrevés” Antônio Cândido szerint azt a célt tűzte maga elé, hogy „fölfalja az európai értékeket, amelyeket el kell pusztítani ahhoz, hogy a mi valóságunkba olvasszathassuk őket, amint az embrevő indiánok is fölfalták ellenségeiket, hogy bátorságukat magukba szívhassák”. Ugyan-ebben az évben jelentette meg Mário de Andrade, a brazil modernizmus fő képviselője *Macunaíma* című művét. Ez „egyfajta rapszódia prózában, amely a mítoszok szabadságával kezeli az időt és a teret”.

„Az európai értékek fölfalása” azért, hogy a mieinket kifejezhessük — ezt az aktust hajtja végre lényegében a perui indigenizmus és az Antillák negrizmusa. Ez az első áramlat, amely Mariátegui ösztönzésére alakult ki, mindaddig nem hozott létre egyetemes értékű esztétikai alkotásokat, amíg José María Arguedas — aki a kecsua indiánok között nőtt fel, és akire később, amint maga is kijelentette, Mariátegui és Lenin hatottak leginkább — bele nem kezdett hatalmas, amerikai viszonylatban páratlan művébe; ez egy olyan világ összetett, fájdalmas és érzékeny drámáját ábrázolja, amelynek alkotóelemei még nem forrtak össze. „Úgy hat az olvasóra, mint a XVII. századi Spanyolországban hathatott az inka Garcilaso” (perui író, humanista, 1539—1616) — mondotta róla méltán Fernando Alegria.

Az Antillák negrizmusát az európai „négerdivat” hozta létre, de rövidesen annak a keverék kultúrának a heves és felvilágosult öntudatra ébredésévé vált, amelynek fő alkotóeleme afrikai, és amelynek talaján a rabszolga származás és a belőle származó neokolonialista kizsákmányolás egyértelmű tudata az avantgardista lázadást szervez forradalmi magatartássá alakította. Ebben a talajban gyökerezik a mai Latin-Amerika egyik legnagyobb társadalmi költőjének, Nicolás Guillénnek az életműve, Jacques Roumain és Aimé Césaire rangos költészete, és e nyomok elvezetnek a legfiatalabbakig, mint például René Depestre vagy Edward Brathwaite.

Ilyen kiváló alkotók (anélkül, hogy megfeledekezniék az Antillák gondolkodóiról és politikai harcosairól, mint amilyen Marcus Garvey és Frantz Fanon) szavatolják a latin-amerikai irodalom és gondolkodás nemzetközi hatását, amely ezúttal nem Európa felé irányul. Ha a latin-amerikai modernizmust, az Európára gyakorolt hatásáért, Max Henríquez találó kifejezésével, „a gályák visszatérésének” nevezzük, akkor ezt az újabb kisugárzást nevezhetnők a *rabszolgaszállító hajók visszatérésének*, mivel elsősorban Afrikában érezhető. Fanon példája erre a leg-ékekesszólóbb bizonyíték, de emlékeztethetünk arra is, hogy a ghanai zászló fekete csillagának eredete Garvey *Black Star Lines* című művében található, vagy arra, hogy mennyit köszönhet Agostinho Neto mint költő a másik költőnek, Nicolás Guillénnek.

A második világháborút követő tizenöt esztendőben kialakult az a gyarmati vagy félgymarmati világ, amelyet pongyola kifejezéssel „gyengén fejlett”, vagy „fejlődő”, vagy „harmadik” világnak neveztek el. A latin-amerikai irodalomban a már fentebb említett írók érettebb művein kívül új nevek is megjelentek, mint például Manuel Bandeira, Ezequiel Martínez Estrada, Murilo Mendes, Carlos Drummond de Andrade, Juan Bosch vagy Ciro Alegria. És olyan regények, mint *El señor Presidente* (Elnök úr, 1946) és *Hombres de maíz* (Kukoricaemberek, 1949) — Miguel Angel Asturias tollából; Agustín Yáñez: *Al filo del agua* (Az ár mentében, 1947); Leopoldo Marechal: *Adán Buenosayres* (1948); Alejo Carpentier: *El reino de este mundo* (Földi királyság, 1949) és *Los pasos perdidos* (Tévelygés, 1953); Manuel Rojas: *Hijo de ladrón* (A rabló fia, 1951); George Lamming: *In the Castle of my Skin* (Bőrömmek várában, 1953); Juan Rulfo: *Pedro Páramo* (1955); Jacques Stéphen Alexis: *Compère Général Soleil* (Nap tábormok, 1955); Gabriel García Márquez: *La Hojarasca* (A söpredék, 1955); João Guimarães Rosa: *Grande Sertão: Veredas* (Nagy Bozót: Ösvények, 1956). Csupán 1958-ban, egyetlen év alatt olyan művek jelennek meg, mint: Nicolás Guillén: *La paloma de vuelo popular* (A nép galambja száll); Alejo Carpentier: *Guerra del tiempo* (Az idő háborúja); Pablo

Neruda: *Estravagario* (Különcködés); José María Arguedas: *Los ríos profundos* (Mély folyók); Jorge Amado: *Gabriela, Cravo e Canela* (Gabriela, szekfü és fahéj); José Lezama Lima: *Tratados en La Habana* (Havannai egyezmények); Octavio Paz: *La estación violenta* (Dühöngő évszak); Cintio Vitier: *Lo cubano en la poesía* (A kubai alakja a költészetben); Edouard Glissant: *La lézarde* (Repedés a falon).

A figyelmes olvasó e műveket olvasva ráeszmél, hogy hatalmas és ellentmondásos örökségünket mily alkotó módon sikerült asszimilálnunk. De azt is megállapíthatja ez az olvasó (és meg is kell állapítania), hogy ha a történelmi környezet, a világ, amelyből ez az irodalom kinőtt, „gyengén fejlett” is, nem szükségképpen „fejletlen” az irodalom, amely ezt a világot összetetteen és hitelesen ábrázolja. Sőt, több szempontból egyenesen fejlett irodalomnak tekinthető már.

És noha ebből az irodalomból kinőtt néhány kiváló, határainkon kívül is ismert író (Gabriela Mistral 1945-ben Nobel-díjat kapott; az ötvenes években kezdek Borges, Carpentier, Asturias, Amado, Césaire, Neruda, Guillén műveit fordítani), mégis csak a hatvanas évek elejétől beszélhetünk a latin-amerikai irodalom bevonulásáról a világirodalomba. Erre a jelenségre Roger Caillois hívta fel a figyelmet a *Le Monde* hasábjain 1965-ben: „A latin-amerikai irodalom a holnap nagy irodalma. Mint ahogy a múlt századé az orosz volt, és a húszas-negyvenes éveké az észak-amerikai. Most Latin-Amerika órája ütött.”

Nyolc esztendővel Caillois megfigyelése után, 1973-ban Vera Kutyjejsikova valójában francia kartársra jóslatával egyezően arról a szerepről ír, „amelyet a világirodalomban az a Latin-Amerika játszik, mely szinte napjainkig a történelem és a kultúra perifériájára szorult, és amely most a színpad előterébe lépett”. Kutyjejsikova nem elégszik meg a pusztá ténymegállapítással, hanem felfedi az okokat is: „Az ötvenes és hatvanas évek irodalmi újításai Latin-Amerikában általában a nemzeti felszabadító mozgalmakhoz kapcsolódnak, amelyek kiindulópontja a kubai forradalom volt. [...] Ma [...] már nyilvánvaló, hogy ha meg akarjuk érteni a latin-amerikai irodalmat, vissza kell helyeznünk világirodalmi kontextusába, a gyarmatosítás ideológiájának válságába, elsősorban a [latin-amerikai] kontinens népei által vívott harcba a nemzeti felszabadulásért.”

Az irodalomról tudjuk, hogy a valóság egy új oldalát világítja meg, olyan zónát, amely elsősorban irodalmon kívüli okokból vonja magára a figyelmet, de amely ezt a figyelmet csak tisztán irodalmi értékekkel képes fenntartani. A világ olvasói felfedeztek egy irodalmat, amely már jó néhány évtizede elérte érettségét (Martí és Darío műveiben), amely kidolgozta és tovább csiszolja a maga világszínvonalon álló és sajátos problémái kifejezésére alkalmas eszközeit. És azt is felfedezték, hogy Latin-Amerika leghitelesebb alkotóiban és műveiben nem csupán „nyugati” vívmányok másolata, hogy kultúrájának jelentésrendszere, valamint a Nyugat által az egész bolygón elterjesztett szemiotikai rendszer között nincs éles törésvonal. Hogy mi, latin-amerikaiak, nem vagyunk európaiak, hanem Lipschütz találó kifejezésével: „europoidok” vagyunk. A tény, hogy ösnyugati (spanyol, portugál) birodalmakból származunk, és a modern Nyugattal való drámai dialógusban építettük magunkat tovább, helyzetünket némiképp rokonítja az európai peremvidékek helyzetével. Megkülönböztető a sajátosságunk, hogy magunkba olvasztottuk a bennszülött kultúra örökségét, és afrikai gyökerekkel is gazdagodtunk; utóbbiak erőteljes elemei művelődésünkben a fajkeveredés folyamatának. Ennek a két tényezőnek köszönhető az olyan művek elterjedése, amelyek — amint az ilyen esetekben gyakran előfordul — magának az *irodalom* fogalmának a kitágulását eredményezték, a műfajok új meghatározású és rangsorú rendszerezését. Ma mindenki egyetért abban, hogy a *Háború és béke* az emberiség egyik legnagyobb regénye. De maga Tolsztoj, aki tudatában volt a különbségnek műve és a kor szabványos (s úgy tűnik, Nyugaton szentségnek tekintett) alkotásai között, mondotta: „nem regény, és még kevésbé történelmi krónika”, és hozzáfűzte, hogy „az orosz irodalom Puskin óta nemcsak hogy számos esetben eltér az európai (értsd: „nyugati”-európai) szabályoktól, de időnként még szöges ellentétbe is kerül velük”. Tizenegy évvel ezelőtt Alejo Carpentier azonos helyzetből idézve meg Latin-Amerikát, a következőképpen általánosított egy akkor még elsősorban helyi problémát: „Korunk minden nagy regénye arra készítette az olvasót, hogy felfszisszenjen: »ez nem regény!«” Hasonló alapokon nyugszik az az elmélete is, miszerint a latin-amerikai regényírónak a valóságot aprólékosan kell leírnia, olyan nyelvezettel, amelyet ő maga „barokk”-nak nevez: csakis ilyen módon szövegezhető meg az a valóság, amelyet a világ tekintete még nem fogadott be, csakis így magyarázható és fogadtatható el nemzetközileg. Más szóval, ahogy Arguedas a perui bennszülöttek világát a spanyol nyelvű olvasó számára hozzáférhetővé teszi, ugyanúgy szeretné Carpentier az egyetemes olvasó számára az egész Latin-Amerikát hozzáférhetővé tenni. És bár a nyelv kétségtelenül gazdag (ami tájékoztató

szerepéből következnek, és nem valamilyen túlburjánzó tenyészet-jellegből), a hangsúly mégis ennek a valóságnak a sajátosságára esik, amely az artikulációs bázis különlegességében és az ún. „fejlett” világhoz viszonyított fáziseltolódásban nyilvánul meg. Ezt nevezte Carpentier a szürrealizmussal folytatott, termékeny vitájában „csodás való“-nak.

Változatos stilisztikai gazdagságukkal és általában polemikus ellentétben a nyugati variánssal, a latin-amerikai drámai valóság felfedezését tükrözik tehát az általunk felsorolt regények, és a későbbiek is, mint például: Wilson Harris: *Palace of the Peacock* (A páva palotája, 1960); Carlos Droguett: *Eloy* (1960); Juan Carlos Onetti: *El astillero* (A hajógyár, 1961); Alejo Carpentier: *El siglo de las luces* (A fény százada, 1962); Carlos Fuentes: *La muerte de Artemio Cruz* (Artemio Cruz halála, 1962); Julio Cortázar: *Rayuela* (Ugróiskola, 1963); Mário Benedetti: *Gracias por el fuego* (Köszönöm a tüzet, uram, 1965); Mário Vargas Llosa: *La casa verde* (A zöld palota, 1966); Gabriel García Márquez: *Cien años de soledad* (Száz év magány, 1967); David Viñas: *Los hombres de a caballo* (Emberek lóháton, 1967); Manuel Cofiño: *La última mujer y el próximo combate* (Az utolsó asszony és a közeli ütközet, 1971); Augusto Roa Bastos: *Yo el Supremo* (Én, a Legfőbb, 1974); Haroldo Conti: *Mascaró, el cazador americano* (Mascaró, az amerikai vadász, 1975).

Hasonló műveknek köszönheti a jelenleg főleg regényekkel képviselt latin-amerikai irodalom azt a nemzetközi elismerést, amelyet a modernizmus és az avantgarde idején költészetével aratott. Annak idején az orosz és az észak-amerikai regény is irodalma hírnökeként jelentkezett, hasonló okokból: olyan tartományokról tudósítottak, amelyek az érdeklődés központjába kerültek. Ami szükségszerűen nem csupán a tárgyak újszerűségét hozta magával, hanem a szemléletét is: Tolsztoj és Dosztojevszkij, Faulkner és Hemingway, Carpentier és Márquez nemcsak különböző tájakról beszélnek, de (egymástól és másoktól) különböző módon is, és ezzel az egész emberiséget gazdagítják.

Persze, a kortárs latin-amerikai irodalom nem korlátozódik a regényirodalomra. A költészet és az elbeszélés, bár sokkal kisebb nemzetközi elterjedésnek örvend, éppoly gazdagságot és feszültséget tartalmaz, amint azt két legjelesebb alkotónk, Mario Benedetti és Julio Cortázar megjegyezte. Az előbbi Benedetti „nagy amerikai költészet“-nek nevezi. Ez nem csupán a már klasszikusnak számító költők művét jellemzi, hanem az olyan költőket is, mint Vinicius de Moraes, Gonzalo Rojas, Eliseo Diego, João Cabral de Melo Neto, Álvaro Mutis, Ernesto Cardenal, Jaime Sabines, Alejandro Romualdo, Derek Walcott, Fayad Jamís, Juan Gelman vagy Roque Dalton. Másrészt, Cortázart idézve „a spanyol nyelvű amerikai országokban az elbeszélésnek olyan kivételes fontosságot tulajdonítanak, amelyet az újlatin nyelvterület többi részén (mint például Franciaországban vagy Spanyolországban) eddig sohasem“. Magának Cortázarnak vagy Benedettinek az elbeszélései igazolják ezt az állítást, de hivatkozhatnánk olyan regényírók elbeszéléseire is, mint Carpentier, Arguedas, Onetti, Rulfo, Roa Bastos, García Márquez vagy Salvador Garmendia, és persze azokra az írókra, akik szorosan ehhez a műfajhoz kapcsolódnak, mint: Francisco Coloane, Onelio Jorge Cardoso, Juan José Arreola, René Marqués, Julio Ramón Ribeyro vagy Antonio Benítez.

Ami kiváltképp jellemző a latin-amerikai irodalomra, az a kivételes szerep, amelyet az Alfonso Reyes által „ancilláris“-nak nevezett művek játszottak és játszanak benne. Ezeket — és most olyan szóhasználattal élünk, amelyet csak módjával érzünk kielégítőnek — „vallomás-irodalomnak“ is nevezik. A dokumentum műfajáról van szó, amely Sarmiento *Facundo* (A böbeszedű, 1845) és Euclides da Cunha *Os Sertões* (A vadon, 1902) című írásaitól kezdve Pablo de la Torriente *Peleano con los milicianos* (Harcban a nemzetőrökkel, 1938), Carlos Luis Fallas *Mamita Yunai* (1941) és Rodolfo Walsh *Operación masacre* (Mészárlás, 1957) című művein keresztül Ernesto Che Guevara *Pasajes de la guerra revolucionaria* (Részletek a forradalmi háborúból, 1963) című alkotásában csúcsondott ki. Olyannyira fellendült ez a műfaj, hogy szinte minden más műfajba is beszüremlett. A valómások kívül előkelő helyet foglalnak el irodalmunkban Bolívar, Martí, Fidel Castro és Che Guevara beszédei, cikkei, levelei is, bár az akadémikus szemlélet szűklátókörűsége miatt gyakran az érdeklődés perifériájára szorulnak. Igaz, az irodalmi életünket az utóbbi években egyre gyakrabban felkavaró heves vitákból nemegyszer tisztánlátó, szókimondó tanulmányok születnek.

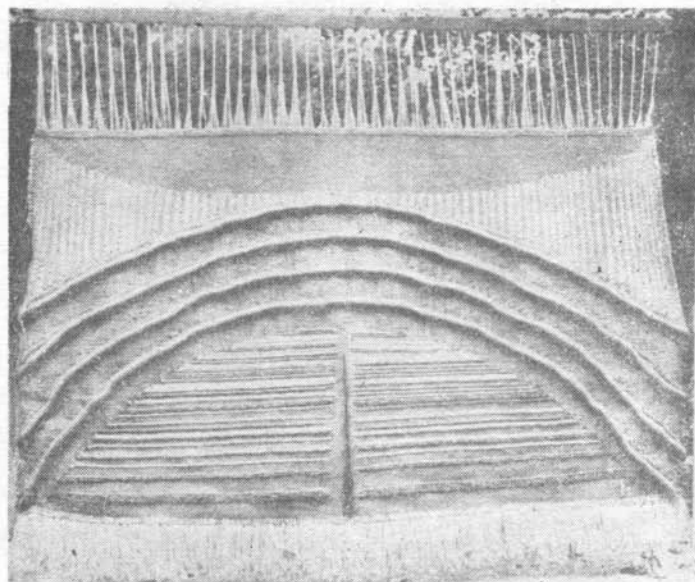
A latin-amerikai irodalomnak a világirodalom szerves részeként való elismerése természetesen nem vezethet önelégültséghez. Csakis azt kell szem előtt tartanunk, hogy mennyivel tágujt általa az emberiség valóságos láthatára. Arról sem feledkezzünk meg, hogy csupán néhány évtizeddel ezelőtt mindaz, ami Ázsiában, Latin-Amerikában vagy Afrikában történt — ezeken a „távoli“ (de mihez képest távoli?) területeken, amelyek „távoliságának“ megszűntét a maga nyhe

iróniájával már Alfonso Reyes is jelezte —, csak homályos, helyi jelentőségű eseménynek számított. Viszont mindaz, ami az utóbbi években Vietnamban, Kubában vagy Angolában történt (hogy csupán néhány példát említsünk), az egész világot érintette. Ennek megfelelően az az emberszemlélet, amelyet egy bizonyos elavult humanizmus és az annak megfelelő irodalom kultivált (amely szerint az ember lényegét tekintve férfi, fehér, polgár és nyugati — és minden egyéb kivétel), egyre inkább arra kényszerül, hogy átadja helyét annak az új, mérhetetlenül gazdagabb és egész bolygónkon kialakulóban lévő emberképnek, miszerint az ember lényegét tekintve éppen úgy nő is, valamint fekete, sárga, mesztic, továbbá munkás és paraszt, ázsiai, latin-amerikai és afrikai. És ebben a szemléletváltozásban a latin-amerikai irodalomnak is jelentős szerep jutott. Mint latin-amerikai írók, Nicolás Guillén néhány híres verssorát parafrázálva elmondhatjuk, hogy az ember végső arcképéhez mi is hozzáadjuk vonásainkat.

Hürkecz István fordítása

IRODALOM

Arguedas, José María: *No soy un aculturado*. In: *Recopilación de textos sobre José María Arguedas*. Összeállította és előszóval ellátta Juan Larco. 1976. — Benedetti, Mário: *Prólogo. Los poetas comunicantes*, Montevideo, 1972. — Cândido, Antônio: *Introducción a la literatura del Brasil*. La Habana, 1971. — Carpentier, Alejo: *Problemática de la actual novela latinoamericana*. In: *Tientos y diferencias* (ensayos). Ciudad de México, 1964. — Cornejo Polar, Antonio: *Los universos narrativos de José María Arguedas*. Buenos Aires, 1973. — Cortázar, Julio: *Algunos aspectos del cuento*. In: Casa de las Américas. 1962. nov.—1963. febr. — Henríquez Ureña, Max: *El retorno de los galeones, Bocetos hispánicos*. Madrid, 1930. — Kutyjejsikova, Vera: *Latin-Amerika órája*. Voproszi Lityeraturi, 1973. 2. — Lipschütz, Alejandro: *Perfil de Indoamérica en nuestro tiempo*. Antología 1937—1962. La Habana, 1972. — Reyes, Alfonso: *No hay tal lugar...* In: *Obras completas IX*. Ciudad de México, 1960. — Tolstoï, Léon: *Algunas palabras a propósito de La guerra y la paz*. Függelek. In: *La guerra y la paz*. Ford. Irene és Laura Andresco. La Habana, 1973.

Kazinczy Magda:
Szívárvány
(falikárpit)

Mai finn líra

Az a finn líra, melynek néhány reprezentánsa itt megszólal, fiatal költészet. Múltjáról, mozgatórugóiról szólni — hosszú lapokat igényelne. Jelenéről azonban el kell mondanunk — és ezt remélhetőleg az itt bemutatkozó költők is bizonyítják —, hogy érdekes, érzelmekben és gondolatokban gazdag versek tárháza. A magyar költészet jelenétől elsősorban modernista, kísérletező jellege különbözteti meg, első ránézésre látszik, hogy ez a költészet sokkal közelebb áll a mai francia, német, svéd lírához, mint Közép- és Kelet-Európa verskultúrájához. A finn líra számízta például a rimet, formai fogások helyett a feszes, pontos költői képet hangsúlyozza, a vers pedig szinte minden esetben egyetlen gondolati mag köré összpontosul.

Az ötvenes évek ezoterikus, a „tisza” vers eszményképét hirdető korszaka után a hatvanas évektől a finn költészet is politikus programköltészeté vált. Haavikko és Anhava „tisza” líráját Saarikoski, Rossi, Aronpuro, Parkkinen baloldali-radikális, minden ízében politikus költői irányzata váltotta fel. Napjaink finn lírája a maga módján igyekszik választ adni a körülöttünk forrongó, változó világ kérdéseire. Nem e költészet hibája, ha ezek a válaszok olykor komorak, s kínzó emberi szorongásokat közvetítenek.

Jávorszky Béla

KARI ARONPURO

ÉN ISZOM

Én iszom te iszol az isteni néma issza a sörét — az asztalon hamu: palackok tudónegatív árnyékai.
Valaki imádkozik a rádióban 19.43 mustáros zsírpapírt sodor a szél. Afrikai hangulat bugyborékol az absztinens klub kaminlyukain.
Mi iszunk ti isztok az isteni néma issza a sört. Egy óriás kítántorog a vécebe parfümzuhanyért. Swedenborg elindult s most a pályaudvar tetején ülve morfondíroz mért nincs szárnyuk a buszoknak. Én iszom te iszol az isteni néma issza a sörét: ősz van és homály — a pontszerű gyepen félig-olvadt hó és lucskosan rothadó falevelek

PENTTI SAARIKOSKI

HOL ÉS MIKOR

Hol és mikor
festették feketére a kardokat,
mielőtt elindultak a csatába?
Ezen tünődtem
egy olcsó szálló ablakán kihajolva.
Sok éve már. De most, hogy
megállt a folyó s holtan földre hulltak a sirályok,
ezen tőprengek megint. Ugyanaz
a kérdés: hol? és mikor?
Valahogy emlékezetembe kellene idéznem,
különben soha nem leszek biztonságban.

SZERVÁTIUSZ JENO: JÓKAI-EMLEKMŰ (RÉSZLET)

SZERVÁTIUSZ JENŐ: ERDÉLYI BALLADÁK
készült 1968-ban, az udvarhelyi Székely Dalegylet centenáriuma
(a székelyudvarhelyi Művelődési Ház előcsarnokában)

SZERETLEK

szeretlek
akár az ismeretlen földet
a sziklákat és alagutakat
könyvektől illatos magányos estéimet
feléd megyek a kavargó világban
forgószelek alatt
tudni akarom
ki vagy és milyen hűrok zengenek benned

TUOMAS ANHAVA

AZ IDEGEN

Idegen vagyok itt, adatokra lenne hát szükségem,
ti pedig folyton félrebeszéltek,
azt írjátok: virágzik a fa, elaludt a szél is —
hát igen: a fák fák, a virágok virágok, a szél pedig szél,
s az alvás: nos igen, esti kilenctől alszunk hajnali hatig,
s bár a férfi férfihoz, a nő nőhöz hasonló,
s a nőt otthona, a férfit az utca munkásának teremtették,
itt mégis a férfi megy haza, a nő pedig utcára áll ki,
egy térképre volna hát szükségem,
hogy megtudjam, ki kihez hasonló, hogy ki kit követ,
az anyák például hasonlók egymáshoz, a gyerekek is,
miért van hát, hogy a gyermek anyját követi?
temessenek holtan a holtak, élve temessenek az élők!
Egymásra hasonlítanak a fejek, a karok, a törzsek,
és a fejek mégis a törzsek tartozékai,
rá kell jönnöm, hogy van ez az egész,
rendet kell tennem,
még mielőtt eltévednék köztük.

PAAVO HAAVIKKO

RÓMAI ESTÉK

A római lejött vendégeivel a kertből
a Tiberishez vezető lépcsőig
s ott felemelte kezét.
Az aranytalakat a szolgák
a folyók kék vizébe hajították.
Barátok és fáklyavivők közt lépdelt a római.
Éjjelkor felszálltak a nádasok riadt vadkacsái.
A szolgák behúzták a vizről a hálót és kiáltoztak.
De ez a név meghalt s már mi sem tudjuk a regét.

JÁVORSZKY BÉLA fordításai

Mozgókép-szerelés II.

Az átmenetekkel elég sok baja volt a filmtudománynak. Az általam is többször említett nyelvtani analógiákban az írásjelekhez hasonlították őket. Valójában a hagyományos filmnyelvben sem mondatokat, mondatrészeket, hanem — ha már hasonlítgatunk — fejezeteket választottak el. A leglátványosabbak azok, amelyeket trükkfelvétellel készítettek: valamilyen mértani alakzat nyomul be a képbe, s kizorítva onnan az addig látott tárgyat, újabbnak ad helyet. Nem kevésbé hatásosak az egymásra másolt képek, amelyekből az első fokozatosan elhalványodik, a második pedig felerősödik (a folyamat sorozatban ismételhető, s ilyenkor valószínűs romantikus tirádát eredményezhet, azaz hangulatos felsorolást, fokozást stb.). A kép el is sötétülhet, akár a film végleges befejezésekképpen, akár egyik fontos egységének lezárulásaként. Ez utóbbi esetben az elsötétítést a kivilágosodás követi, s ez az elsötétítés—kivilágosodás egyike a leggyakrabban használt filmnyelvi „írásképeknek“.

Helyzetük akkor ingott meg, amikor általában a harmincas-ötvenes évek uralkodó filmművészeti stílusának helyzete. S mert ez ellen a legfőbb vád a mesterkélttség volt, ugyanez érte az átmeneteket is. Annyi bizonyos, hogy a mai néző sokkal kevésbé érzi szükségét a szerkezeti egységeket kissé szájrágó módon jelző technikai eljárásoknak, mint elődje. S éppen ezért jelenleg csak igen nagy mérséklettel alkalmazhatók és alkalmazottak az átmenetek. Lemondhatunk teljesen róluk? Különösen a hatvanas évektől kezdődően egész sor kiemelkedő jelentőségű filmművészeti alkotás megtette ezt. Mégis: nem lenne helyes és nem is szabad egy filmnyelvi elemet végképp elfelejtenünk. Valószínű s remélhető, hogy az átmenetek helyzete előbb-utóbb ugyanúgy kiegyensúlyozódik, ami több más, nem kevésbé leírtnak tűnő filmnyelvi elemmel már megtörtént.

Mindaz, amit a montázsról eddig írtam, viszonylag tisztázott kérdés. A következőkben azonban a montázs sokkal nehezebben körülírható funkcióiról lesz szó, s ezek elsősorban a filmművészetben érvényesülnek. Talán úgy határozhatnánk meg őket, mint a montázs művészetét. Persze, eddig is említettem idesorolható funkciókat, hiszen kétségtelenül elsősorban művészi funkciót teljesít a montázs akkor, amikor a tudat területeire próbál behatolni (emlékezés, képzelet, álom). És nem kevésbé elsőrendű művészi funkció a ritmusalakítás, a film zeneiségének kidolgozása. De ezek a funkciók mégsem kizárólag művésziek. Amire gondolok, azt talán a montázs cselekménybonyolító, drámai, költői s komikus lehetőségeiként minősíthetnénk, és ebben egyaránt benne foglaltatik a párhuzamos cselekményt bemutató montázs, az ellentézés, a metafora, a gag a filmművészetben, vagy éppenséggel az a valami, amit jobb híján „szövegösszefüggésnek“ nevezhetnénk.

A szovjet némafilm érdemei a montázskutatásban felbecsülhetetlenek. A nagy rendezők és a nagy teoretikusok mellett a húszas években a kérdés mindmáig legnagyobbak mondható specialistája is itt lépett fel. Lev Kulesov nem volt nagy rendező, de filmnyelvi kísérletei nélkül sokan mások sem lettek volna azzá.

A legnevezetesebbet emlitem csak: a kor népszerű színésze, Ivan Mozzsukin különböző arcképe mellé előbb egy tál étel, majd egy halott asszony, végül egy gyermek képét vágta, majd az így készült filmet bemutatta az eljárásról mit sem tudó nézőknek, akik elragadtatva fedezték fel Mozzsukin arcjátékában a valójában természetesen nem eljátszott étvágyat, fájdalmat és gyöngédséget. Egy másik nevezetes kísérlete a montázs egyik legnagyobb mesterének, Dziga Vertovnak ars poeticájává lett: szerinte a filmes lehetőségei végtelenek, hiszen senki sem akadályozhatja meg abban, hogy egy neki megfelelő szereplő képét több ember különösen szép vagy jellemző testrészeinek képéből vágja össze. S tovább menve azt állítja, hogy ugyanabból a néhány elemből — zuhogó víz, síró gyermek, robbanás stb. — egyaránt össze lehet vágni egy vízerőmű építésének vagy egy város ostromának filmjét. Általában nézeteinek lényege az, hogy a filmes válogatás nélkül bármit rögzíthet a valóságból, és azután a vágóasztalnál döntheti el, hogy a rögzített nyersanyagból mit hoz ki. Bármennyire túlzottnak tűnnek állításai, semmi lehetetlen sincs bennük, még ha a gyakorlatban éppen ilyen végletes formában nem is valósultak meg. Erősítsük őket még egy némafilmes szovjet példával — ezúttal a Pudovkinéval, aki így érvel: ha a három plán sorrendje: mosolygó ember — célzásra emelt pisztoly — ijedt ember, ez gyávaságot sugall, fordított sorrendben viszont bátorságot.

Két egymás mellé helyezett beállítás együttesen új jelentést hordoz; az előtük-utánuk következők módosítanak a jelentésen; sorrendjük fölcserélése megváltoztatja a jelentést. Talán úgy foglalhatnám össze az alapszituációt, melyek a filmművészeti metafora, a gag és a montázssal történő értelmezés forrásai. Hogy két, egymás mellé helyezett (mozgó) kép milyen metaforikus lehetőségeket rejt kapcsolatában — fölösleges részleteznem. A filmművészeti komikumnak nem kevésbé magától értetődő s megszokott eszköze az első beállítással humorosan ellentétes tartalmú második meglepő hatása. Ami pedig az értelmezést illeti, elegendő egyetlen filmtörténeti tényre utalnom: a második világháború után számos antifasiszta snittfilm (filmekből összeválogott film) készült azokból a német és olasz dokumentumfilmekből, amelyeket annak idején nyilván egészen más, kifejezetten propagandisztikus céllal készítettek.

Végül feltétlenül ki kell térnem, bár egy mondat erejéig, a montázs trükk-funkciójára (klasszikus példa: előbb az ablakon kiugró szereplőt látjuk, majd vágás után a lezuhant testet): ez nem kevesebbet jelent, mint egyes esetekben nagy anyagi megtakarítást, máskor egyébként megvalósíthatatlan felvételek létrehozását.

Sajnos, minderről még nem áll rendelkezésünkre valóban rendszeresnek mondható, tudományos alapossággal tanulmányozott, napjainkig érvényes összegezés. (Ne feledjük: bármennyire megbecsüljük ismét a némafilm nyelvi vívmányait, a hangos- — sőt térhatású hangos- — színes, szélesvásznú film csak bizonyos határok között hasznosíthatja őket; és ha nem így lenne, akkor sem állíthatjuk, hogy a némafilm teoretikusai bár a saját problémáikat maradéktalanul megoldották.) Hogy mégse hagyjam olvasómat teljesen kalauz nélkül ebben a kérdésben, befejezésül idézem Rudolf Arnheim montázs-táblázatát.

Technikai elvek. A) A darabok (értsd: beállítások — K.Z.) hosszúsága szerint. 1. hosszú darabok (lassú ritmus); 2. rövid darabok (gyors ritmus); 3. hosszú és rövid darabok kombinációja; 4. szabálytalan kombináció (a tartalom határozza meg, különösebb ritmushatás nélkül). B) A jelenetek montázsa. 1. folyamatos elbeszélés; 2. párhuzamos cselekmény; 3. közbeiktatott elszigetelt jelenetek. C) Jeleneten belüli montázs. 1. plánok kombinációja: a) előbb totál plán, majd egy részlete vagy premier plán, b) átmenet a részletről vagy a részletekről az egészre, melyhez tartoznak, c) szabálytalan plánváltakozás; 2. részletek sorozata (melyekből egyik sem tartalmazza a másikat).

Időbeni viszonyok. A) Egyidejűség. 1. teljes jelenetek egyidejűsége („mikorben X-ben ez történt, Y-ban...“); 2. egy nézőpont részletei egy adott pillanatban (gyakorlatilag megvalósíthatatlan). B) Előtte és utána. 1. jelenetek egymásutánja (valamint megtörtént és előrelátható jelenetek beiktatása); 2. egy jelenet történése. C) Közömbösség az idővel szemben. 1. cselekvések, amelyek nem függnek össze időben, csak tartalmilag; 2. elszigetelt felvételek idő-kapcsolat nélkül; 3. elszigetelt felvételek beépítése egy cselekménybe.

Térbeni viszonyok. A) Azonos környezet (de különböző idő). 1. teljes jelenetek (valaki visszatér ugyanarra a helyre); 2. ugyanabban a jelenetben (az idő eltelik, de mi megszakítás nélkül látjuk, hogy mi történik azután ugyanott; megvalósíthatatlan). B) Helyszínváltkozás. 1. teljes jelenetek (különböző helyeken lejátszódó jelenetek egymásutánja vagy egymásbafonódása); 2. ugyanabban a jelenetben (ugyanannak a helyszínek a részletei). C) Közömbösség a térrel szemben.

Tartalmi viszonyok. A) Analógia. 1. formai: a) a tárgy formája, a mozgás formája; 2. tartalmi: a) elszigetelt tárgyak (Pudovkin: „a fogoly öröme“: fogoly — patak — madarak — nevető gyermek), b) teljes jelenetek. B) Kontraszt. 1. formai: a) a tárgy formája, b) a mozgás formája; 2. tartalmi: a) elszigetelt tárgyak, b) teljes jelenetek. C) Analógia—kontraszt-kombináció. 1. formai analógia és tartalmi kontraszt (a fogoly megláncolt lába és a táncosnő lába); 2. tartalmi analógia és formai kontraszt.

A közel félszáz éves táblázatot már korábban bírálták, és később maga a szerző is talált benne kivetnivalót. Kétségtelenül elavult és egyszerűsítő — s ugyanakkor eléggé túlméretezett, önismétlő —, mégis mindmáig felbukkan a montázsról szóló értekezésekben, mintegy provokálva a késői utódokat, akik viszont elhárítják a kihívást, valószínűleg a cikkemben is emlegetett tisztázatlan részletkérdések miatt.

A montázsról sokat írunk és keveset tudunk; a montázst tiszteljük, és nem ismerjük... Szerencsére, ez csak az elméletre vonatkozik. A film, különösen a filmművészet csodálatos példaanyagot halmozott már fel a feltehetőleg előbb-utóbb megszülető korszerű montázselmélet számára.

Gyökér és szárny

UTAK
ESZMÉK
VITÁK

1. Szárny

Belgrád repülőterének jókora várótermében teljes a hangzavar. Az is elég volna a bábeli impresszióhoz, ha csak Jugoszlávia nemzetei és nemzetiségei képviseltetnék magukat az utazók között, de vannak itt, szemre is megkülönböztethetően, arabok, néger (s nem csupán diákok), no meg magabiztoságukról felismerhető nyugati turisták, amerikaiak, németek s ki-tudja-hova-valók. Nem gyűjtöttem statisztikai adatokat, mindössze egy január közepi s ráadásul hétközi nap (!) tapasztalata alapján mondom, e legfőbb jugoszláv légikapu — Európa, Ázsia és Afrika találkozásánál (mert ennyi földrajzi pontatlanságot már megenged a modern közlekedés) — 24 óránként több ezer embert bocsát be, a nagyvilágból és ki, északra, délre, keletre, nyugatra. Mi, Bordás Győzővel (aki jó egy éve segédkezik Bányai Jánosnak a *Híd* szerkesztésében), „csak” az Adriára igyekszünk. Az utolsó pillanatban már Újvidéken, az utazási irodában kiderült, hogy téves volt az első információ, ma délelőtt nem juthatunk le Dubrovnikba, de a számtalan járat között csak akadunk egyre, még télidőben is, amelyek valahol a varázslatos város közelében rak le, s onnan autóbusszal vagy vonattal csak odajutunk, ahová azóta vágyom, hogy — utójára eljöttem onnan, öt évvel ezelőtt...

Együtt szidjuk ezt a csütörtököt, ezt az árnyalt menetrendösszeállítást; péntek, szombat vagy akár szerda is jó lett volna, de hát ki gondolt ilyen apróságra. Én pedig hiába érkeztem bele a télbe, ha meghallom a szót: Adria, s hogy ehhez repülőjegy és (életemben először) kísérő is rendelkezésemre áll, a legbarátabb marasztalás s a legirodalmibb-legszínházi csábítás sem tud visszatartani. Dubrovnik azonban, bárhogy dugjuk össze a fejünket, kombináljuk a járműveket, csak nem ugrik be. Végül is mint egyetlen tengerparti lehetőség „egynapi járásra” (miután a jugoszláviai program többi részét én magam kötöttem le, Vajdaságban), marad Split. A pénztárlablaknál bemondjuk a két nevet, megkapjuk a jegyeket, s akár indulhatnánk is, átsétálva a kijáraton. De még csak kora délelőtt van, a járatunk késő délutáni; eltérhetnének ugyan az időt kint a repülőtéren is, a vendéglőben, kiolvasva közben az angol, német, francia újságokat és képeslapokat, ám ez elég költséges vállalkozás volna, s egy idő után unalmas is, inkább beutazunk Belgrádba.

(Visszagondolva arra a január közepi napra, amikor választhattunk, hol töltsük az estét és a másnapot, Splitben, Zágrábban, Ljubljanában vagy a szlovéniai hegyekben, kezdem igazán megérteni Akszonov novelláját, melyet sok évvel ezelőtt olvastam: egy távol-keleti erdőkitermelésen dolgozó sofőr a végre kivett szabadsága alatt Moszkvába repül, onnan vissza és megint vissza, míg letelik a szabadság; Tányát, a repülőúton meglátott stewardessst keresi, és valami egyebet is... A novella címe: *Félúton a Hold felé*...)

Vissza tehát Belgrádba. Egy olcsó önkiszolgáló étterem mellett egy korántsem olcsó filmet is találunk a központban. Bergman: *Jelenetek egy házasságból*. Néhány hónappal korábban már majdnem sikerült megnézni, most végre épp jókor találkozunk. Igaz, előző két filmélményem gyanakvóvá tesz. Budapesten ugyanis barátaim egyik fele amellett kardoskodott, hogy nem szabad elszalasztani Pasolini *Máté evangéliumát*, és ugyanennyi egészen-szavahihető félszakmabeli tanácsadóm a *Régi idők rock zenéjére* igyekezett rábeszélni; nem tudván dönteni, két jellegzetes antifilmét néztem meg. Pasolininél természetesen minden — a panoramikusan feltáruló helyszíntől a szereplőkig — csodálatos, csak éppen azt a pluszt nem találom, ami a Bibliából ismert történeteket filmmé, Pasolini filmjévé tenné; a közönségsiker azonban így is biztosítva van. A rockfilm első képsorai a kettéosztott filmváznál ígértesek: a híres rockegyüttesek mellett a háttérként-magyarázatul szolgáló (annak szánt) társadalmi-világpolitikai események egy-egy emlékezetes kockáját láthatom, de aztán végeérhetetlenül következnek a néger (elenyészően kisebb részben fehér) rockegyüttesek, s a rendező közben megfedkeznek eredeti elképzeléséről. A közönség a sokadik héten is tódul a moziba. Tehát vagy

velem van valami baj — vagy a narkotikumigényt kell tudomásul venni. És most, itt Belgrádban, e néhány szabad óra alatt, ahelyett hogy újra elsétálnék a Kalimegdánra, elmélkedni a történelem tanulságain, egy harmadikfajta narkotikum legfrissebb filmfeldolgozását választom...

Ez a Bergman-film azonban úgy igazi meglepetés, hogy korántsem csalódás. Legfeljebb annyiban, hogy ezúttal is kevés szavú (tehát a svéd beszéd s a szerb nyelvű felirat ellenére számomra is érthető) képi filozófiát vártam, Bergman pedig talán eddigi „legbeszédesebb“ művét készítette el. És annyiban, hogy e „jelenetek“ már-már természetellenesen nélkülöznek minden meztelenséget. Am ilyen művészi puritánsággal megalkotott erotikus filmet csak csodálni lehet. És csak a csodálat, az elragadtatás hangjának lehet szólni korunk, azt hiszem, legnagyobb színészéről, Liv Ullmannról. Persze, a *Jelenetek egy házasságból* szintén besorolható a napjaink java alkotásaira, úgy látszik, jellemző antifilm-vonulatba, hiszen a látvány (nemcsak szex-értelemben) itt szinte teljesen kiküszöbölődik; mégis, számomra legalábbis, filmebb film a Bergmané, mint a Pasolinié, mert hozzám szól, mert nem ismeretet terjeszt, mert nem elringat — felráz, töprengésre készlet. Lehet, hogy nem is egy jó antifilmet láttam, hanem a ma sajátos moziójában jártam?

E kora délutáni film-közjáték után századunk ugyancsak megszokott technikai vívmányához térünk vissza, amely (svéd kitérőnket háttérbe szorítva az emlékezetben) leröpi végre az Adria partjára. A belgrádi repülőtéren gyorsan tülesünk a formáságokon, lemérik csomagjainkat, s már viszik is, a kijáratnál felmutatjuk jegyünket, és már a gépben vagyunk. Nem értem ugyan, miért spórolják el az utasoktól egyre gyakrabban azt a lélekmelegítő három betűt, az „ess“-t, miért csak „steward“ kínálja az italt, a kávé (Akszonov novellahőisének izgalmaiktól akarnak megkímélni? Annyi pénze azért úgyszincs a *Hídnak*, hogy hosszabb repülő-kalandjaimat finanszírozza); ettől eltekintve kellemes, sima az utunk, és mivel kint besötétedett, olvasásra is vállalkozom. Engedtessek meg nekem itt e komoly (hivatalosodott nyelvhasználatunkban a „feladat“-tal társuló) szó; utóvégre, Split felé repülve az *Új Symposium*ot olvasni: legalábbis szokatlan. (Hát az Adriára repülni nem az?)

No de a szerencse bergmani méretű élménnyel ajándékoz meg. Az Újvidékről magammal hozott Symposium-példányban Danilo Kiš, a Belgrádban élő, valamennyire már nálunk is ismert, nagyformátumú szerb prózaíró novellafüzéréből (*Borisz Davidovics sírja*) olvashatok részletet. Tulajdonképpen nem véletlen, hogy éppen ez a múlt év augusztusi szám van nálam: a napi szenzáció rakatta útitáskámba, mert még januárban sem ültek el körülötte a plágiumvád hullámai, szóban-írásban találkoztam az esettel, s gondoltam, hátha szerkesztőként tanulok belőle, okulok egy újabb híres példán. Danilo Kiš könyve hatszáz évet fog át, pontosabban 1330-ban kezdődik, egy inkvizíciós jegyzőkönyvből leírt vallomások és tanúskodásokat használva fel a Németországból menekült, az üldözöttesek miatt többször hitet váltott Baruch David Neumann történetéhez. A fordító magyarázata közelebb visz a könyv módszeréhez s a plágiumvádakhoz: „A prózaíró teremtőerő alkotókészsége látszólag meglepően passzív interpretáló tevékenységre fókuszál, az anyait emlegetett írói fikciónak szinte nyomát sem találjuk. Azaz: a fikció, a kitalálás alapjában véve statikus munkáját Kišnél a kutatás és felfedezés dinamizmusa váltja fel. Kiš nem *kitalál*, hanem *megtalál*. Megtalálja azokat a helyzeteket, azokat az állapotokat, azokat a ténytudásokat, melyeket prózai helyzetekké lehet változtatni olykor pusztán az egymás mellé állítás adta helyzeti energiátöbblet jóvoltából.“ És idézzünk a szerzői megjegyzésből is, amely — ugyancsak idézet, Marcus Aurelius *Gondolataiból*: „Aki látta a jelent, mindent látott: azt is, ami a legrégibb múltban történt, s azt is, ami a jövőben történik.“ Egy új szokás vagy módszer volna meghonosodóban a prózában? (És a drámában, sőt a versben is?) A kollázs már nemcsak a képzőművészet kedvelt, bevett eljárása? (Mint a zenében az idézet?) Danilo Kiš esetében, úgy tűnik, tisztázódtak a dolgok. Engem mint olvasót ugyan eddig sem zavart az esztétikai élvezetben néhány furcsa újságcikk, most viszont szerző és mű hivatalosan is felmagasztosult: idén júniusban adták át Danilo Kišnek a *Borisz Davidovics*ért a zágrábi *Vjesnik* díját, s ebből az alkalomból újra leírták, hogy könyve a mai jugoszláviai irodalom legjelentősebb alkotásai közé tartozik. (Persze, mindenkinek külön kell megvívnia a maga harcát vádlóival. Mert a „plágium“ szó jelentésértartalma nyilvánvalóan szűkül ugyan, de felmentést csak a meggyőző érvek adhatnak.)

Repülünk tehát, kilométereket és évszázadokat. Most már egyértelműen Split felé. Vaksötétben érkezünk, e tengerparttól és várostól távoli röptéren azonban úgysem sokat láthatnánk. A váróteremben itt is zsúfoltság, bábeli hangzavar, míg elindul autóbuszunk Dalmácia adminisztratív-gazdasági-művelődési központja, az 1700 éves, százezrek lakosú kikötő irányában. A végállomástól taxi visz tovább, a

tengerre néző Hotel Marjanba, e télen is borsos díjszabású luxusszállóba; mint mindenütt, itt is tudomásul vesszük a tényeket, a meglepetéseket: szobánk az árnak megfelelő, falát elsorángú modern rézkarc díszíti, a fürdőszoba viszont egyszeri mosakodás után árban úszik, mert folyik ugyan a csapból a víz, de vele párhuzamosan a falból is csorog; a vendéglőben fél tízkor már csak száraz sonkás szendvicset szolgálnak fel, nyomatékos kérésre, fél óra múlva azonban nyílik az éjszakai bár, és másora (a kevés vendég ellenére) igazán szemet gyönyörködtető; másnap senkitől sem zavarva fürödhetek a szálloda tengervizes uszodájában, az üvegfalak között, ha a víz színén rétegesült por nem zavar (és hogyan zavarna, ennyi kilométernyi út és vágyakozás után, más tengervizet ugyanis nem kóstolhatok: a tetőteraszra is csak egy percre merészkedem ki, törülközés után, a még erőtlen napsütésben), s nem zavar a lógó korlátú, rozsdás lépcső és a megrongált tusoló, mert mégis talállok olyat, amelyikből meleg víz folyik. Tudom, hogy az igazi vendégek néhány hónap múlva, tavasztól érkeznek majd, mi most csak amolyan potyázók vagyunk. (Ha nem is éppen potya áron!)

Kint viszont, Diocletianus palotája előtt tavasz van, ezt a mimózá, tulipán, a piaci friss zöldségen mérhetjük le; bár a szülő meggondolkoztat, vajon mit hoztak raktárból, mit virágházból és mit a tengerparti pálmák közül. Ingben sétálunk a műemlékek s a szemet pár jugoszláviai nap után is magukhoz vonzó újságos-kirakatok között. Sem Móra Ferencsel nem tudok versenyezni, sem a költőkkel, az én Erikám szürkén üti a betűket ahhoz, hogy visszavarázsoljanak Diocletianus korába vagy elképzeltessék a Dubrovnikot ugyan nem feledtető, de majdnem oly fenségesen-patinás spliti városközpontot, ezt az északnyugatibb turistaparadicsomot. Most még ugyan januári az ize ennek a paradicsomnak, de sejteti, hogy milyen lesz majd májustól októberig. (Különben is mit akarok? Kétszer már belekóstoltam, forró nyárban.)

2. Gyökér

Vendéglátóimnak, újvidéki barátaimnak sem tudom megmagyarázni ezt a szerelmet. De melyik szerelmet lehet megértetni egy idegennel? Vagy azzal, aki dúskál a kegyekben? Hogyan magyarázzam meg, hogy az én Jugoszlávia-, szűkebben Vajdaság-képemhez is hozzátartozik ez a lehetőség, a nyitottság, amelynek évezredes jelképe a tenger, és amely jelképet végül is másfél napra Bordás Győzővel valósággá változtattunk? Különben pedig, a „szárnyak“ után ismét a „gyökerek“-nél vagyunk. Jó pár évvel ezelőtt utaztam körül először őket. Mégsem magamat plagizálom (ami legfeljebb szégyen volna, nem bűn), nem az *Utazás a gyökerek körül* ötletét próbálom — megpótolva — kijátszani, hanem egy versantológia címével játszadózom. *Gyökér és szárny*, a címe a jugoszláviai magyar líra utóbbi harminc évére alapozó válogatásnak, amelyet e munka elvégzői (Bori Imre, Szeli István, Tomán László) természetesen reprezentatívnak, irodalomtörténeti fogódzónak éreznek, és amelyet egyes kívülállók, illetve ennek az irodalomnak a sorsában hasonlóképpen érdekeltek ugyanilyen természetesen vitatnak. E vitában igazságot tenni vagy akár beleszólni nem a mi dolgunk; örvendetes viszont, hogy az antológiában sok a jó vers s a felelősen szóló költő. Mint Pap József, az *Eszmélésben*; Martin Luther King halálára írta:

*Elmozdult
(Ha nem is esett le)
Egy kő a szívemről.
Látom: a szavakra
Fegyverek felelnek.
Jó jel!
Szavak, sorakozó!*

A szerző közvetlen közelből éppolyan megnyerő egyéniség, amilyennek *Rendhagyó halászás* (1974) című kötete mutatta. Nyugalom, magabiztosság, öntudat, lényegre törés, semmi handabandázás. Az orvos fegyelme? Lehet. De a költőé is. A hatvanas évek elején ő szerkesztette a *Hidat*. Súlyva van a szavának, s úgy tapasztaltam, ennek megfelelően tisztelik nemzedéktársai (a negyvenesek-ötvenesek) és a fiatalabbak. Tőle idézhetjük, a *Hid* „Versek éve“ számából a következő (1976-os) *Itt-értelmezést*:

*Látványnak nem látvány,
és még inkább nem, magára hagyatva.*

Ha felülről néznek le rá,
ha csak úgy mellékesen
vetnek rá egy pillantást,
a volán mögül, netán a vonat ablakán át,
lapozva egyet a gondülő könyvben.

f. . .]

Látványá általunk válik e sík táj.
Szembeötlővé, a mozdulatainkban:
ahogyan az ekét nekiakasztjuk,
ahogyan megerednek benne az egynyáriak.

„A síkon túl is csak sík van“ gondjával a legjobbak már régóta viaskodnak, ki-ki vérmérséklete szerint: Gál László, Fehér Ferenc, Ács Károly, más-más irányban keresve a feloldást, mint az utánuk érkező Tolnai Ottó, Domonkos István vagy a már náluk is nemzedékkel fiatalabbak. Érdemes megjegyezni azonban, hogy a múlt esztendő végén másodsorú összeállított, műhely-profilú (még közöletlen alkotásokból kialakított) „Versek évét“ Pap József és Tolnai Ottó együtt jegyzi, s a felvonuló fiatal költők közül többen is megkérdőjelezzik „látvány és mutatvány“ mércéjét. Az elsőkötetes Sinkovits Péter *Pohárköszöntőjének* harmadik tétele így szól:

leszámítva a tétova telefonbeszélgetéseket
közöltél te már valaha valamit?

a negyedik pedig logikusan folytatja az előzőt:

úgy is mondhatnám
visszavonulásaim felbecsülhetetlen értékűek
nem élve a győzelem lehetőségeivel
elkerülve minden vereséggel

Vereségekkel és győzelmekkel néz szembe Tolnai Ottó elégikus prózaverse, valóság és vízió groteszk szembesítésével, minden érték befogadására készen; Domonkos István lényegében tragikus alaphangú nyelvi-költői játéka (*A kuplé 2. előmunkálatai*); Jung Károly kollázsa (*Vázlat egy gyászmise forgatókönyvéhez*). Néhány példa a *Híd* 1976. decemberi összeállításából. A hangsúly azonban, 1977 januárjában úgy tűnik az utazónak (nem a volán mögül s nem a vonat ablakán át vetve egy pillantást a vajdasági irodalmi eseményekre), a győzelmeken van. Ha csak a Fórum Könyvkiadó — a nálunk sem ismeretlen év végi torlódás folytán felhalmozódott, ám annál szembetűnőbb — új kiadványait soroljuk fel, a gazdagodás nyilvánvaló: *Tíz, tíz, tiszta víz* (jugoszláviai magyar népi mondókák), Sinkó Ervin: *Honfoglalás előtt* (Naplófeljegyzések 1939-től 1942-ig; a Sinkó-örökség értékesítéséért következetesen és kérlelhetetlenül harcoló Bosnyák István gondozásában) — a „Hagyományaink“ sorozat 7. és (megkésett) 1. köteteként; *Anyanyelv* — „államnyelv“ (Tanulmányok a nemzetek és nemzetiségek nyelvének egyenrangú használatáról Vajdaságban; Rehák László szerkesztésében); Gerold László: *Színházi életünk I.* (Naplók, emlékezők, levelek; a színháztörténeti dokumentumokat tartalmazó könyv a „Kövek“ sorozatcímet viseli); Gion Nándor: *Latroknak is játszott* (*Virágos katona és Rózsaméz*); Gobby Fehér Gyula: *Szent bolond*; Várady Tibor: *Az egérszürke szoba titka* — a „Jugoszláviai magyar regények“ sorozatában; Ács Károly: *Ének füstje, füst éneke* (válogatott versek és versfordítások); Bori Imre: *Miroslav Krleža* (egy kismonográfia-sorozat első darabja); Pató Imre: *A Híd repertórium* (1934—1941); négy költői bemutatkozás, a most induló „Gemma Könyvek“ füzeteiben. Bizonyára nem teljes ez az 1976/77 fordulóját tükröző lista, s hallomásból tudjuk, a sorozatokban és azokon kívül hány könyv készült el időközben. Persze, ennyiről sem számolhat be mint közvetlen olvasmányélményről az alkalmi utazó vagy vendég, hát még a kritikus. És még meg sem említettem a szabadkai kiadványokat, az „Életjel“ vaskos könyveit és miniatűrjeit, mondjuk a hetvenes évek áldozatos termékeit. (Most hoztam magammal Kolozsi Tibor *Szabadkai sajtó* című, 1848 és 1919 közötti dokumentumokat feldolgozó kötetét s az ismert Kosztolányi- és Csáth-kutató, az Életjel-könyveket szerkesztő Dér Zoltán ajándékaként néhány újabb Csáth-kiadványt, előlegeként a közben szintén elkészült kétkötetes Csáth Géza-gyűjteménynek.)

Gyökerekről lévén szó, bővebben illene szólnunk arról, aki már évek óta figyelme és irigylésre méltó energiája jelentős részét a jugoszláviai magyar irodalom múltjának s a területi előzményeknek a felkutatására, tudatosítására for-

dítja. Természetesen Bori Imrére, a XX. századi magyar avantgarde-ről frott könyveivel a vajdasági irodalomtörténetírásnak rangot szerzett újvidéki egyetemi tanárra gondolunk. Külön tanulmány vagy esszé tárgya lehetne ez a „pálfordulás“, ami persze korántsem feladása az eddigi eredményeknek, magának a kutatási területnek vagy a harci kedvnek; átgondolt program, legalábbis határozott cél olvasható ki az újabb összefoglaló irodalomtörténeti munkákból és szöveggyűjteményekből, az „itthon vagyunk“ oly fontos hite-eszméje. Beleillik ebbe a programba az említett Krleža-kismonográfia is (akárcsak a még folyóiratokban elszórt számos tanulmány a szerb-horvát irodalomhoz fűződő kapcsolatokról vagy Jugoszlávia legnevesebb íróiról — például a Bukarestben is tanult, tőlünk hasonlóképpen becsült Vasko Popáról vagy Oskar Davičóról). Békés poharazgatásunk közben érkezett Boriék házába a legszebb elismerés: a világhírű mester, Krleža postafordultával küldött, melegehangú köszönőlevele...

Bori nemcsak irodalomtörténész és esszéista, publicista társakkal — Szeli Istvánval, Bányai Jánossal, Végel Lászlóval —, hanem költőkkel és prózaírókkal együtt építi azt a hidat, amelyet az újvidéki folyóirat címében is kifejez. Azt már igazán hosszú volna felsorolni, milyen fordításköteteket köszönhetünk a jugoszláviai magyar műfordítóknak, mivelénk is népszerű jelképet láthatunk viszont abban, ahogy például Ács Károly (aki Pap József után és Bányai János előtt szerkesztette a *Hídat*) gyűjteményes verskötetét összeállította: az évek szerint rendezett költemények közé épül be Ivan Goran Kovačić, Krleža, Vasko Popa, Crnjanski, Ivo Andrić, Ivan V. Lalić, Miodrag Pavlović egy-egy verse (ami nagyon kicsi hányada a függelékben olvasható fordításjegyzék tételeinek).

3. Szárny és gyökér

Az alaptendenciákat figyelve, mennyiségi és részben minőségi felhalmozódást állapíthatunk meg az előző években megismert helyzethez viszonyítva. Az irodalmi lapok háza táján talán több a változás. A *Híd* — fiatalodik. Nem csupán a szerkesztők meg a munkatársak életkorát tekintve (nemrég még a Boriék nemzedéke uralta a lapot — most tanítványa és tanítványa tanítványa végzi a szervezési-szerkesztést); és nem egyértelműen az avantgarde elkötelezettség fokozása révén, hanem abban, ahogy tudatosan támogatja érdeklődési körét új témák, eddig elhanyagoltabb munkaterületek, tudományok és művészetek felé. Jobban odafigyel az eseményekre, s ez elsősorban a „Kritikai szemle“ megélénkülésén mérhető le. A könyvkritika ugyan régen sem volt gyenge pontja a *Hídnak*, most azonban felzárkózik melléje a színház, a képzőművészet, olykor a tv és a rádió szemlézése, s a tanulmányi részben szintén előtérbe kerülnek ilyen témák.

A változás (a változás ígérete) nyilván nemcsak a szerkesztők akaratán, a munkatársak vállalkozó kedvén múlik: maga a képzőművészet, a színház, a film fejlődése követeli meg az odafigyelést, a „profilkiegészítést“. (Filozófiai esszé, szociológia alkalmilag eddig is jelen volt a *Híd* hasábjain.) Az *Új Symposion*nak, különösen grafikailag, mégsem kell féltene a kenyerét — legalábbis amíg Maurits Ferenc a képszerkesztő. Jó volt a Katolikus porta 5. alatt újratalálkozni ezzel a gazdag fantáziájú, izzig-vérig modern művésszel, s felmenni a várba, megnézni az új műtermet, az új műteremben az új munkákat: Ablak-sorozata régebbi grafikaihoz viszonyítva új irányt jelez, nekem úgy tűnt: világszínvonalon.

A legnagyobb meglepetéssel a vajdasági színház szolgált. Részben már itthon, részben odaát. A Zombori (szerb nyelvű) Népszínházat megnézni Sepsiszentgyörgyre „ugrottam át“ — tulajdonképpen a helybeliek kérésére (cserepartnernek, érthető a gondoskodás) —, a Szabadkai Népszínház szerb tagozata „házhoz jött“. A zomboriak díjai egyértelműben igazolták a Sterija-játékok zsűrijét, mint a szabadkaiaké a kísérleti színházak szarajevói fesztiválját, bár a nyelv ismerete nélkül könnyelműség nyilatkozni. Ami viszont közös volt bennük, és nekem elsősorban érdekes, a BITEF (a belgrádi nemzetközi modern színházi fesztivál) termékenyítő hatása: múlt századi klasszikusait is annyi játékos ötlettel, akrobatikus színpadi mozgással, groteszk elemmel tudják megleveníteni — remek díszletek közt —, hogy a kissé poros, unott vígjátéki konfliktus újra élni kezd, a más anyanyelvű nézőt is magával ragadja.

Szabadkai „színházi napom“ a magyar tagozatnál kevésbé izgalmasan indult; de hát csak egy részt láttam Kopeczky László pikáns vígjátékának próbáján (*Don Juan utolsó kalandja*), a delutáni ifjúsági előadás pedig egy kevésbé érdekes Németh László-darabot ígért és adott, közepszerűen. Néhány nappal a bemutató előtti állapotában viszont láthattam-hallhattam az emeleti próbateremben egy monodrámát, Árok Ferenc előadásában. Tulajdonképpen nem is monodráma az

En lenni, hanem Domonkos István formabontó poémájának (*Kormányeltörésben*) a dramatizálása (az ifjú dramaturg, Franyó Zsuzsanna, az újvidéki egyetemen végzett, Bori-tanítvány), kiegészítve néhány hasonló hangulatú Domonkos-verssel. Évekkel ezelőtt, folyóiratban vagy könyvben, már olvastam a *Kormányeltörésben*t (a *Gyökér és szárnyban* ellenőrizhetem magam), most mégis, ezen a dramaturgi közbeszólásokkal, szövegbeli segítséssel meg-megszakadó próbán a felfedezés erejével hatott rám. Telitalálat és a furcsa költemény, egy társadalmi jelenség, a közösségből kiszakadt, messzire vetődött ember vergődésének, önmagát-keresésének eredeti nyelvi leleménnyel megírt drámája. A végtelen, kínzó ismétléseknek, a beat-hangulatú és filozófiájú, ám Balassi-mottótól megelőzött, Marxra, Bartókra, Leninre hivatkozó verssoroknak semmi közük a felszínes neoavantgarde mutatványhoz, a divathoz, itt igazán vérére, idegre megy a játék. A *Kormányeltörésben* a jugoszláviai magyar irodalom belépőjegye a kortárs világirodalomba, villant át agyamon az irodalomtörténeti jóslat, miközben a drámai hőssel azonosuló Árok Ferenc öntépő, segélykérő kiáltását hallgattam, hogy borsózott tőle a hátam. Az első benyomás mélységére mi sem jellemzőbb, mint hogy épp e bemutató miatt is terveztem eleve oly rövidre a már vázolt adriai kalandot. A spliti januári verőfény után Újvidéken esett az eső, fújt a szél, majd a hőzápor, amolyan „a kutyáját sem kergeti ki az ember” idő kezdődött, amikor indulni kellett a szabadkai bemutatóra; csak egy szavamba került volna, hogy Bányai Jánost meggyőzzem, ne üljünk be a kocsiba. Rettentés út után érkezünk az előadásra (Domonkos István viszont nem érkezett meg Svédországból). A színházi egy óra most sem volt csalódás, bár néhol úgy tűnt, nem elég logikus a montázs, s egy-egy romantikus színészi felhang is megütötte a fületem; kedvem lett volna azon melegében vitatkozni a produkcióról, kritikát írni róla.

Néhány hónap elteltével persze már nem tudnám megírni a kritikát. De ma is hiszem, hogy érdemes volt Vajdaságba visszajönni az Adriáról.

KACSÓ SÁNDOR

Ó, TE KEDVES HOLLÓ

Temetőbe jártam
Esti kódorgóra...
Egyszercsak a tekintetem
Váratlanul rárebbent
Egy billenő hollóra.

Akkor szállott éppen
Egy fenyőfaágra.
Látszott rajta: messziről jött,
Fáradtsága úgy hullatta
Rá a fenyőfára.

Ő is nézett engem,
Rám is szólt rekedten,
De a hangja baráti volt,
S úgy nézett rám féloidalról,
Hogy meg se remegtem.

Tán levelet hoztál? —
Jutott az eszembe,
Korvinák kedves madara,
Mondd, miért vagy olyan fáradt,
Hol jártál oly messze?

Nem szólt, csak nézett
A fekete holló.
Komolyságában benne volt
Két szárnyát megrezegtetve
Az izenethordó.

Fekete a színed,
Mégse utalsz gyászra,
Nem, még itt a temetőben
Sem gondolok nehéz szívvel
Az elnémulásra.

Értelek barátom,
Feszültséget oldó
Izeneted elfogadom
S fáradó szívembe zárlak,
Ó, te kedves holló.

Színfoltok kilenc évtizedből

Franyó Zoltánt, a romániai magyar irodalom veteránját ünnepli egész művelődési életünk abból az alkalomból, hogy munkás életének kilencvenedik évéhez érkezett. Ez az évforduló, ennek az erőfeszítésekben és sikerekben gazdag életnek a méltatása alkalom a Korunk számára is, hogy emlékezzék és emlékeztessen kultúránknak, irodalmunknak mindazokra az eseményeire, fordulataira, eredményeire, amelyeknek Franyó Zoltán hosszú élete során tanúja, illetve részese lehetett.

Amikor 1925 tavaszán a *Brassói Lapoktól* Aradra kerültem, új lapomnál, az *Erdélyi Hírlapnál* együtt dolgoztam Franyó Zoltánnal, akinek színvonalas aradi folyóirata, az *Új Genius* történetesen akkor fejezte be létét. A lap főszerkesztője, Zima Tibor, az új helyzet közepette pozitív szerepet töltött be, kereste az együttműködést a haladó román erőkkel, igyekezett megszervezni az aradi művelődési életet, s ezt a célt szolgálta akkor is, amikor elsőnek szerződtette Franyót a lapjához. A szerkesztőség másik fő erőssége Fekete Tivadar volt, akinek románból készült versfordításait Franyó már korábban hozta a *Geniusban*.

A jeles műfordító és publicista kilencvenedik születésnapján legyen szabad föllevevénem néhányat a Franyóhoz fűződő korai személyes élményeimből. Ma is olyan elmosódhatatlanul tűnik elém, ahogy kisportolt alakjával, pontosan délután négy órakor beállít a keskeny utcában levő szerkesztőségbe, ahol ekkor még csak a boltozatos homlokával és egész lényével bölcsességet sugárzó, pontosság dolgában is fölülmúlhatatlan köziró, dr. Krenner Miklós volt jelen, no meg a finom tollú, nagytudású publicista, a kicsinyes érdekharcokat lemondó mosollyal szemlélő Multas Jenő. Az előbbi egy órával korábban még egy bölcséleti leckét adott elő a gimnázium valamelyik osztályában, Multas Jenő pedig a törvényszéken mondta el valamelyik védőbeszédét. A délutánba hajló nyári napon Franyó megint maga mellett tudhatta Fekete Tivadart, aki a szállodából csak öt óra tájban hajtattott le a lap székháza elé, s mire a kiadóhivatallal kifizettette bérkocsiját, a még útközben kieszelt és formába öntött riportját szavalatszerűen akár deklamálhatta volna. Most azonban a közös szerkesztőségi teremben, a szemrevaló gépirókiasszony élénk figyelme közepette Franyó diktált, s abban benne volt az ő kivételes kulturáltsága, értelemes egyénisége és a publicisztika szenvedélyes szeretete.

Könnyed irásmódjáért csodáltam Franyót. Cikkét soha nem írta le, gondolatai így is frissen, szabatos formába öntve szálltak a gép felé. A Maros-parti várossal való összeforrottsága megfogott, tudása, európaisága, szerkesztői rátermettsége meg a szó szoros értelmében elbűvölt. Minden idegszálával a közirással jegyezte el magát. Tényleg ott tartotta kezét az első világháborút követő korszakban magára lelő város ütőerén.

Nemsokára mindketten eltávoztunk Aradról. A *Brassói Lapok* megbízásából a Népszövetség székhelyére, Svájcba kerültem. Az időközben Temesvárra költözött Franyó alakja azonban Genfben sem halványult el előttem. Később úgy akarta a sors, hogy amikor az államvizsgai dolgozatom megírásának gondja foglalkoztattott, Csehi Gyula biztatására éppen Franyó *Geniusát* választottam témául. A dolgozat elkészítése során ismét megújult a régi barátság. Jelentős segítséget nyújtott nekem a dolgozat megírásában, majd amikor a *Kriterion* kiadásában és Kovács János szerkesztésében napvilágot látott a *Genius* anyaga, a folyóirat repertóriumát az én dolgozatomból vették át a könyvbe. 1976. január 20-án, a Tóth Árpád Irodalmi Kör összejövetelére az akkor napvilágot látott antológia szerkesztője mellett a nyolcvankilenc éves Franyó is eljött. A rendezvényen, valamint a Ion Slavici könyvtárban Franyó Zoltán az új könyv dedikálására várakozók százai előtt hajdani célkitűzését idézte; félévszázad múltán tehát újra hallhattam Franyót mint szónokot. Eleven és szemléletes stílusa élénk varázsolta az akkori szerkesztőségi életet. Az egész ünnepség az utókor tisztelgését tolmácsolta a műfordításával a népek barátságát, a román—magyar barátság eszméjét ápoló Franyó Zoltán írói és újságírói munkássága előtt. A lelkes közönség körében Franyó szavait a beteljesülés melege hatotta át, hiszen beigazolódott, amit egykor, a *Genius* elindításakor írott beköszöntőjében Petőfit parafrázálva megjósolt: Lett már gyümölcs a fán, amelynek nem volt virága.

Invokáció

Uljön csak le Szigethi Gyula Mihály uram, kegyelmednek ma helye van köztünk. Hogy nem ismerik? Hogy sokan még a nevét sem hallották? Emiatt ne keseregjen, professor uram! A feledés porából — vagy a feledtetés sarából? — jutott másokra is az elmúlt másfél évszázad alatt. Ily módon szellemi örökségünk-ből is sokat elpazaroltunk, az igaz, de ami megmaradt, az a miénk, okos számbavétele is halad előre. Vigasztalásképpen még csak annyit, hogy negyven (!) kéziratot kötetének már nemcsak gondos őrzője — a székelyudvarhelyi tudományos könyvtár —, hanem értő lapozgatója, hangos hírverője is akadt a pályatárs Hermann Gusztáv személyében. Ő figyelmeztet: „Tisztázni kellene, hogy irodalmi öröksége, főleg drámái, milyen tartalmi és formai értéket rejtegetnek.” Majd: „Kutatók összefogását igénylő szép munka volna kimutatni, hogy [...] a korabeli tudományos ismeretek szintjén tanított-e, hogy filozófiai, természettudományi nézetei melyik irányzat felfogásához igazodtak.” Mert Hermann Gusztávotl tudjuk azt is, hogy kegyelmed professzorsága idején (az 1796 utáni esztendőben) kezdtek el — az ifjúság elméjét akarván világosítani, boldogságokat előmozdítani — az irodalomtörténet és kritika, a társadalom- és természettudományok tanítását a székelyudvarhelyi kollégiumban.

Es ezzel hagynám is a professor úr érdemeinek felsorolását, hiszen ünnepre invitáltuk: az első hazai magyar nyelvű népszínházat avatjuk szerény tehetségünk szerint. Megtanultuk — már el sem kell tagadnunk —, hirdetjük is bátran a színjátszás fontosságát az anyanyelv ápolásában, kiművelésében, az ifjúság nevelésében. Már ennek tudatában írhatta kegyelmed — alig tíz esztendővel a kolozsvári hivatásos Theátrum megalakulása után, vagy éppen annak hullámverésében —: „Allítottunk ez iskolában fel 1801-ben egy Jászó szint is, mely lenne az ifjúság gyakorlatatásának s maga viselete formáltatásának helye.” Úttörő tett volt, meg is emlékeztünk róla az elmúlt esztendőben; a helyi világi színjátszás kezdetének százhetvenötödik évfordulóját az egész város ünnepelte.

Hogy mi minden történt az elmúlt két évszázad alatt, vagyis amióta kegyelmed — már a szükség parancsa miatt is — drámaíráásra adta a fejét, s „jászó szín”-ről is gondoskodott, azt okosan, szépen elmondta-leírta — ha nem is az egészet — Hermann Gusztáv. Még annyit, inkább csak ismétlésképpen, hogy a láng (nem fáklya volt, mi a mécseshez szoktunk) nem aludt ki. Hűsége őrzők, önzetlen szolgálók mindig akadtak a város tanárai, tisztviselői, iparosai, kereskedői között. Vajon nem a hagyományok melegében nevelkedett-e Csíki András, Bíró Levente, Márton János? És még hányan? Tudja meg kegyelmed, hogy nincs olyan hazai színház, ahol ne találánánk Székelyudvarhelyről (vagy környékéről) elszármazott színészt, rendezőt. A művelődési ház kulcsinével nem dicsekedhet senki — az 1950-es esztendő végén épült —, de tudatformáló, elmét csiszoló tevékenységet csodálni-tanulni sokan jöhetnek ide. Az utóbbi években átlag ötvenhatvanra rúgott a hivatásos drámai, dalszínházi és esztrád művészegyüttesek előadásainak száma — állítja Hermann Gusztáv, és nem is kételkedünk szavaiban. Szívesen látott vendég itt a lapszerkesztő, az író, a költő, a képzőművész, s mindig visszavárják azt, akinek volt s van okos-fontos mondanivalója; népes irodalmi estek, délutánok bizonyítják ezt. S ha már így leltározunk, nem feledkezhetünk meg a sokszínű, „hét megyére szóló” fesztiválokról, kulturális hetekről sem. Ha az egyikbe belecsap a bizalmatlanság villáma, szerveznek egy másikat; a formákat lehet változtatni, a tartalom legyen jó, hatása egészséges.

Vissz térve a hagyományápoláshoz: tudja meg kegyelmed, hogy ebben a városban, csak kutyafuttában is, tizenhét állandó jellegű színjátszó csoportot számolhatunk össze. És ezek közül egyik-másik még országos sikerekkel is dicsekedhet. Nos, ha mindenik csoportnak csak harminc tagja van, akkor Székelyudvarhelyen minden hatszázadik ember — kora, tudása és tehetsége szerint — Thália szolgája.

Bizonyításnak, miszerint a műkedvelő népszínház megalakítása nem kegyes ajándék, hanem szükséglet volt, azt hiszem, ennyi elég. Hogy friss játszókedvben, ügyszeretében, de még tehetségben sincs itt hiány, arról mindenkit meggyőzhetett a bemutatkozás, Huszár Sándor *Jött egy leány...* című színművének előadása. A darab, az egyéni teljesítmények, a rendezés megmértetése nem a mi dolgunk. De a mércével is bánjunk csínján! Mert a székelyudvarhelyi művelődési ház hatvanas létszámú „nagy” színjátszó csoportja (két kisebb is van, mert kell az utánpótlás) nem akar hivatásos színházzá alakulni. Nem törekednek erre a vezetők sem. Egyetlen „színe lépő” ifjú vagy idősebb munkás, diák, tanár vagy tisztviselő sem akar színésszé válni. Játszani akarnak, ahogy kegyelmed mondta volt: a gyakorlat s a magaviselet formáltatása végett. Játszani egy közösség értő-pártfogó-támogató melegében.

En azt mondanám kegyelmednek, hogy a rendezés, a díszletek, kosztümök elkészítése mellett bízzuk rájuk a repertoár összeállítását is. Saját erőik s lehetőségeik ismeretében nem fognak Shakespeare- vagy Beckett-darabok tanulásába kezdeni. Játszókedvük mögött a felfedezők izgalma parázslik. És irodalmi házunk táján van még felfedeznivaló bőven: Tamási Áronra és Tomcsa Sándorra gondolok. Persze, kegyelmedre is! Nem találánk darabjai közt olyant, amelynek üzenetét ma is megszívlelhetjük? A szavak vagy éppen egy-két jelenet átrendezését, hiszem, hogy nem venné kegyeletsértésnek.

A közel két évszázados hagyományok köteleznek, a mércét is valahol itt kell keresni, tudják ezt a székelyudvarhelyi művelődési ház vezetői. Még többet mond Finta Béla: — Örömmel jelenthetem ki, hogy a romániai magyar művelődési élet neves személyiségei ígérték segítségüket, hathatós támogatásukat. Úgy legyen!

És hazajönnék bátorítást és tanácsot adni a Székelyudvarhelyről elszármazott színészek, rendezők is.

Október elsejével indul a Népszínház első évadja.

Örüljön velünk kegyelmed is.

Kassay Miklós

Birsalma avagy recept egy liktáriumhoz

Lírai természetrajz

„Birsalma-liktáriumnak mértem székfüvet három latot” — olvasom a Szó-történeti Tárbán, és valami megsajdul bennem; nincs igaza orvos ismerősömmnek, hogy a szív nem fáj, csak a népdalban, mert amit itt baloldalt érzek, mélyen a mellkasomban, az bizony semmi egyéb, mint a szívem fájása;

megképzik előttem a nagyasszony, a hétszilvafás — vagy birsalmafás — kúria kis nagyasszonya, aki egy őszi napon, gyümölcseréskor, három lat székfüvet mért a birsalma-liktáriumhoz, s ezt feljegyezte, alkalmasint este, gyertyavilágnál, bodzabogyóból facsart lila-fekete tintával és lúdtollal, a kornak megfelelő helyesírással — ezerhatszázban vagyunk és hetvenhatban — és cirkalmasan rajzolt betűkkel; este, mikor az udvarház elcsendesült, a szolgálók aludni tértek, csak a kuvaszok mordultak egy-egyed odakinn a kertaljban mocorgó sündisznókra, s a kecske-faggyú-gyertya sercegett idebenn a jó torockói kovácsolt vas gyertyatartóban;

vélem, hogy fáradt volt a nagyasszony, egész nap a liktáriumot főzte a szolgálók segédletével, s most, hogy kitöltötte a mázas járai fazekakba és a polcra rakatta, s a székfüves méz és a birsalma leve egymással jól elkeveredvén és lassan hűlni kezdvén, a topánfalvi csebresek faragta kerek fafedők alól édes illattal öntötte el a házat, most leült megpihenni; úgylehet előbb belelapozott a Herbornban készült, de az ő nyelvén szóló szoltároskönyvbe, megállt a bazsalikomszálnál, s elolvasott egy szoltárt, ahogy szokta, egy lappal ismét tovább helyezvén — a holnapi áhítat-porcíóhoz — a virágszál-könyvjelzőt, vagy elővette néhai prédikátor Melius Juhász Péter ez idő szerint kettő híjával százesztendő munkáját a füvek

és fák hasznáról, s előbb azt böngészgette, csak aztán ütötte a kalamárisba a lúdtollat, hogy feljegyezze, hány lat székfüvet mért ki — alkalmasint szárított székfüvet — a pácolt tölgyfa saroktékában őrzött szebeni gyolcs zacskóból a birsalma-liktáriumhoz;

titok, mi célból jegyezte fel, mert hogy mi célból tette a székfüvet a liktáriumba, azt mai ésszel sem nehéz kitalálni, a kamilla — ahogyan ma nevezzük — mindig kedvelt gyógyfüve volt a népnek s a tudós doktoroknak, a nagyasszony tehát beteget ápolhatott a háznál, ha kamillafőzetre volt szüksége; az titok, hogy mi célból számolt be cselekedetéről írásban, azért-e, hogy maga el ne felejtse, vagy a leányaira hagyja, ha voltak leányai, a székfüves birsalma-liktárium néhai udvari fő konyhamester Lencsés Györgytől származó és ez idő szerint ugyancsak mintegy százestendős receptjét, a konyhamester bátorságos „probatum est“-tel ajánlott szereinek könyve nem lévén kinyomtatva, avagy azért-e, hogy ha az ura, aki Havaselvéről hozta a székfüvet egy portai követségjárásakor, mert ott bővebben terem a napos síkságokon, látja a drága orvosszer apadását a zacskóban és megreklamálja, öneki szolgálhasson igazolásul az írás azt illetően, hogy hű sáfár volt, lattal mért mindent, s nemhogy pazarolt volna, hanem még inkább a pince, a padlás, a kamra gyarapításán fáradt, mert — hogy csak ama napot említse, amelyen feljegyezte az itt olvashatókat — megfizte liktáriumnak a szülőbe plántált fiatal birsalmafák első gyümölcsét, a legszebbiket eltévéen megmutatni ura ökegyelmének, mikor hazatér újabb követségjárásából, nálánál nagyobb urak kíséréséből, megmutatni azzal a szóval, hogy „nézze, lelkem uram, egészen megpuhult már, egyék belőle, mulassza el a szájából a sok fekete leves izét“;

de mondom, titok marad, ebből a célból ütött-e lúdtollat a kalamárisba vagy amabból, avagy egy harmadikból, mert a Szótörténeti Tárban véget ér az idézet; még az is káprázat, hogy azt a néhány szót egy asszony jegyezte fel, hiszen egy uradalmi kulcsár, egy patikus is feljegyezhetné, jóval könnyebben megbecsülhető célból, mint a nagyasszony, akit csak én képzelek, én látok a vállán hímzett gypjúkendővel, az orcáján arany gyertyavilággal, a kezében — egykor oly fehér, sima kezében — a lúdtollal ülni a Tár élettelen adata mögött az élet valaha volt valóságában, az édes-otthonias birsalmaillat terjengésében, egy karszékben, háttal a gyerőmonostori csempések rakta s azon az őszi napon már befűtött kályhának, talán mert az otthonomban is, jóllehet nem udvarház, csak egy tömbház egyik lakrésze, feljegyzí az én nagyasszonyom egy-egy általa s énáltalam feltalált új liktárium, erdei gyümölcsökből készült kompótok, borok, réti füvekből készült teakeverékek receptjét, hogy a leányaira hagyja, s talán egy új Szótörténeti Tárra, melyet újabb háromszáz — vagy ki tudja hány száz — esztendő elteltével lesz szerkesztendő egy azon időkbéli jeles professzor;

s akkor hogyné fájna a szívem, ha arra gondolok, hogy ehhez minekünk ugyanúgy el kell múlnunk, mint ahogy elmúlt a három lat székfüves birsalma-liktárium nyelvi és kultúr-történeti emlékét ránk származtató nagyasszony, együtt egy valaha volt teljes világgal; és hogyné volna mégsem túlon túl keserű a szívem fájása, ha arra gondolok, hogy ama világnak minden eleme megvan, épp csak átrendeződött, hiszen maga sem új teremts volt, csak Metamorphosis, ahogy az alkotjai labanc felpanaszolta, s ha latra teszem azt, hogy néhány szó, egy szimpla mondatszerkezet — „liktáriumnak mértem székfüvet három latot“ — mennyire a jövőbe horgonyoz minket, ha vannak leányaink, fiaink, s fiainknak, leányainknak lesznek fiaik, leányaik, akik megértik.

Vereben Jufkén

Életpályák

I.

A szociológiai elemzések a társadalmi változásokat nagyjából három eseményhez viszonyítják: felszabadulás, államosítás; a mezőgazdaság szövetkezetesítése; iparosítás, amely vidékenként változóan megelőzi vagy követi az agrárváltozásokat. Úgy véljük, hogy továbblépve, a fenti társadalmi események következményeit elemző kutatással kell próbálkoznunk. Ilyen megfontolásból kezdtük tanulmányozni az életmódot és életrsorsokat. Magnetofonra vettük a család- és élettörténeteket. Hatvan falusi származású munkás mondta el sorsának alakulását, írta le mindennapi életét, ünnepnapjait, terveit. Az összegyűlt anyag kezdeti feldolgozásának tanulságait közöljük, amelyek alapján egy korszak lezáródására következtetünk. Ezek az életpályák tömören jellemzik az eltelt időszakot.

I. A társadalmi mobilitás első, a parasztból munkássá válás szakasza nagyjából befejeződött. Országos szinten 1950 és 1975 között 74,1%-ról 37,8%-ra csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya. Székelyföldön is körülbelül ez az arány. A folyamat lezárulása nem azt jelenti, hogy a jövőben nem fog csökkenni a termelősövetkezeti tagok száma; apadni fog, de nem foglalkozásváltoztatás, hanem a tagság előregedése folytán. Ma ugyanis elenyésző azoknak a fiataloknak a száma, akik földművesként kezdik pályájukat.

A mobilitás első szakaszában a parasztságból a munkásság sorába lépők segédmunkásként helyezkedtek el, főleg nehéz testi munkát vállaltak, majd többszöri foglalkozás- és munkahelyváltogatás után állapodtak meg egy szakmában, vagy szakképzetlen munkásként dolgoztak tovább. Ma, az ipari munkahelyek számának növekedése nyomán (Kovászna megyében tíz év alatt 21 000, Hargita megyében 38 500, Maros megyében 50 700 ez a szám), *a parasztból munkássá válás mobilitása helyét a munkásosztályn belül, a „jobb” szakmák felé irányuló mozgás veszi át.* Az előrehaladást ma már a több tudást és kevesebb fizikai munkát igénylő, a nagyobb társadalmi megbecsülésnek örvendő szakmák elsajátítása jelenti. Egy iskolai pályaválasztási felmérés adatai szerint (végezte Kónya Éva, Sepsiszentgyörgy) legkisebb vonzereje a mezőgazdaságnak (2,8), valamivel magasabb (3,2) az építőiparnak s mellette a szállításnak van, a többi szakma átlag két ponttal magasabb osztályzatot kapott (a megkérdezett tanulók 1-től 10-ig terjedő pontszámmal minősítették a szakmákat). Úgy tetszik, az iskolák számának növekedése, egyelőre területi mobilitás nélkül, lehetővé teszi ezeknek a vágyaknak a valóra váltását. 1976-ban Kovászna megyében 5 szakiskola és 8 szakképző, Hargita megyében 8 szakiskola és 10 szakképző, Maros megyében 13 szakiskola és 17 szakképző működött.

Minthogy a Székelyföld fokozottabb iparosítása közel egy évtizeddel a mezőgazdaság szocialista átalakítása után kezdődött, ipari munkahely addig kevés lévén, a lakosság mozgékony elemei legtöbb esetben a Székelyföldön kívüli településeken vállaltak munkát, ennél fogva társadalmi mobilitásuk területi mozgással is járt. (Gyári munkára a háromszékiek Brassóba, a nyáradmentiek Marosvásárhelyre mentek, az udvarhelyszékiek kis része Brassóba vagy Segesvárra járhatott.) Az elköltözés 1970-ig növekedett (1966-ig — két évtizeden át — Hargita megyéből 71 048, Kovászna megyéből 40 441 ember költözött el; 1966—1976 között a két megyéből 52 855, illetve 25 485 az elköltözötték száma). 1970 után a bevándorlás kb. kiegyenlíti a kivándorlást, azóta a migrációs mérleg pozitív. Ha figyelembe vesszük az öt év alatt létesült új munkahelyek számát (Kovászna megyében 12 100, Hargita megyében 38 500, Maros megyében 30 700), érthető az elköltözés csökkenése és a bevándorlók számának növekedése (1966 és 1976 között együttesen az utóbbiak száma 81 244). A felsorolt folyamat eredményeképpen *a területi, kifelé irányuló mobilitás helyébe a megyéken belüli vándorlás lépett.* Az ingázó életforma rögződött, kialakult, és meghúzta saját határvonalait. Az emberek már tudják, mek-

kora távolságra, milyen munkahelyre érdemes bejárni, meddig előnyös ez az életforma, mit nyújt anyagilag a beköltözéssel szemben. Ez a távolság gyári munkahelyre 5-30; tízórás vagy többváltásos munkahelyre 40-45 km. Aki ebből a vonzáskörből kiesik — beköltözik a városba. 1976-ban 21 000 Kovászna megyei és több mint 30 000 Hargita megyei dolgozó ingázott, az összkalkuláltak 34%-a. Az ingázás erősen jellemzi a székelyföldi életmódot, és hosszas érvényű lesz.

Végül megállapíthatjuk, lezárult a mobilitás egyirányú, „felfelé tartó” és több lépcsős szakasza. A jövőben számolnunk kell a „körkörös”, valamint a lefelé irányuló mobilitással is.

2. Az *életmód* azáltal jelzi egy korszak lezárulását, hogy a társadalmi mozgások nyomán napjainkig már kirajzolódott, standardizálódott az életforma új típusa, s vele párhuzamosan az életet szervező elvek rendszere is. Az értékrendben minden társadalmi rétegre érvényesen legeelő a társadalmi előrehaladás vágya áll, ami a falusi tömegeknél sajátos a jó szakmunkássá válást jelenti. Ezt követi a tárgyi javakkal való ellátottság. A tsz-tagtól a munkáson és az alkalmazotton át a vezető értelmiségi réteg felé haladva bővül a sora és javul a minősége azon javaknak, amelyeket az emberek azért szereznek, hogy helyzetüket szimbolizálják. A javak alaprétege viszont minden társadalmi csoportnál azonos: lakás (családi ház), háztartási gépek, tömegkommunikációs-művelődési eszközök, autó stb. Napjainkig nagyjából kialakult az anyagi javakkal való felszereltség modellje, amiről az imént beszéltünk, a jó táplálkozás és a jó ruházkodás modellje, valamint a helyes életvitelről alkotott ítélet is, amelyet a becsületesség, a takarékoság és a családközpontúság jellemez. A családi munkamegosztást, időbeosztást a nők tömeges munkavállalása alakította ki, módosította a férjéről-feleségről alkotott eszményt, és megszabta helyüket, szerepüket is.

3. Az *esélyegyenlőség* úgy lesz vizsgálatunk tárgyává, ha az előbbi két pont általános megállapításait az egyének szintjére vetítjük, és feltezzük a kérdést: kinek, mitől függően, mekkora erőfeszítés árán sikerült elérnie a társadalmi előrehaladást és az anyagi javak megszerzését?

A termelőeszközök társadalmi tulajdona az egyenlőségnek csak alapfeltételeit teremti meg. A területi, társadalmi, családi, biológiai egyenlőtlenségek esélyegyenlőtlenségként termelődétek és termelődnék újra. A környeztet, amelybe az ember beleszületik, döntő módon befolyásolja életpályájának alakulását. Még a Székelyföldön belül is — amely nemrég gazdaságilag fejletlen terület volt, s ma közép-szinten áll, tehát lakói eleve bizonyos hátránnyal indultak a fejlettebb megyék lakóihoz viszonyítva — a település jellege, a városhoz, az iparhoz, az iskolához való közelség, valamint a család anyagi helyzete, a testvérek száma differenciálja a pályaesélyeket. A hátrányokat a vidék általános fejlesztése napjainkra csökkentette. A Székelyföld ma érte el azt a fejlődési szintet, amelyen a szakmunkássá válásnak és bizonyos életszint megvalósításának egyenlő esélyei vannak, függetlenül a település jellegétől, a nemzedéki hovatartozástól és az anyagi módtól. A ma először munkába lépő fiatal egyből elérí azt a státust, amelyet a két évtizeddel idősebb nemzedék csak apránkénti előrelépésekkel, többszörös pályakorrekció és vándorlás révén szerzett meg. Az információ-, az iskola-, a munkahelyhiány egyegy évtizeddel késleltette régebben előrehaladásukban a nemzedékileg és területileg hátrányban levőket. Viszont nagyon rugalmasak voltak, azonnal reagáltak a lehetőségekre, életpályájuk követi a székelyföldi fejlődést, híven tükrözve az akkor uralkodó állapotokat.

Az alább közölt életpályákat is az esélyek kiegyenlítődése szempontjából csoportosítottuk, válogattuk. Mindegyikük az építőiparhoz kapcsolódik, nem véletlenszerűen, hanem szimbolikusan is: évtizedeken át a székely munkaerő nagy része építkezésekre ment, kisebb része bányába vagy erdei munkára. Az építőipar végigkíséri, jellemzi a munkássá válást, a munkásság „előképző intézete” ez, amely a szakképzetlen munkaerőnek ilyen vagy olyan képesítést nyújt. Jellegénél és szervezésénél fogva az építőmunka áll legközelebb a mezőgazdasághoz: az időjárástól függő, kétkezi termelés. Ezt ugyan a munkások többsége nem vette tudatosan figyelembe; azért dolgoztak építkezéseknél, mert máshol nem tudtak elhelyezkedni szakképesítés nélkül, vagy más szakmát nem tudtak megtanulni. A székelyföldi gyári munkások közel 75%-a a pályáját munkatelepen, bányában avagy erdőléssel kezdte. Ma már viszont a fiatalok mehetnek szakiskolába, az idősebbek beléphetnek a gyárba, ahol képesítést szerezhetnek; ezért tartjuk egy korszaklezárási lényeges jegyének az esélyegyenlőség tényleges meglétét. Innen tovább lehet lépni az életvitelben, a minőségi jegyek felé fordulva.

Kutatásainknak ezt a szakaszát az életutak idézésével zárjuk. Hátrányos, előnyös és átlaghelyzetből indulókat mutatunk be.

II.

1. A leghátrányosabb helyzetből induló, ipari munkahelytől távol lakó, családi nehézségekkel küszködő ember (32 éves korában még mindig 1. kategóriájú munkás; a nőüléssel is megkésített, 31 esztendősen készült el a hozzá való házzal; a gyergyószentmiklósi bútorszövetgyárban dolgozik) életének alakulását követjük.

— Valamikor volt egy kicsi gazdaságunk, de én már nem műveltem a földet, még a szüleim se. Apám ács volt, eleinte magániparos, később állami. Heten vagyunk testvérek, ötön nálam kisebbek, otthon vannak mind Alfaluban. Egy udvaron lakunk a szüleimmel, én a feleségemmel s a kislányommal külön házban. A tavaly nőültem, a házat vettem, eredetileg 1963-ban építették, én csak bővítettem.

Ami gyermekkoromban szerettem volna lenni, arra nem volt lehetőség, sokan voltunk testvérek, a szüleim nem bírtak taníttatni. Nem is voltam olyan jó tanuló. Festőművész szerettem volna lenni, jól tudtam rajzolni. Mikor a nyolc osztályt elvégeztem, hallottuk, hogy Gyergyószentmiklóson van egy iskola, ahol festőosztály is van. Bejöttünk édesanyámmal a városba, feliratkoztunk. Csakhogy ez szobafestés volt, építészeti iskola, s közben nem is a festőkhöz, hanem csak a kőművesekhez vettek fel.

Az iskolából Hunyadra helyeztek, onnan 1963-ban hazajöttem. Gyergyóban dolgoztunk 1973-ig. Hazafelé menet láttuk, hogy épül a bútorszövetgyár. Akkor hallottam, hogy embereket vesznek fel festőnek, és küldik iskolába. Feliratkoztam, januárban elküldtek tanfolyamra, s mióta visszajöttem, a kelmefestődében dolgozom. Azért, mert így sikerült, szeretem ezt a szakmát, a szép színeket; örvendek, ha egy árnyalatot jól eltalálunk. De azért is jöttem ide a gyárba, mert meg akartam szabadulni a kőműves szakmától, sokat fájt a derekam. Itt könnyebb a dolgom, nem kell annyit emelni. Gyergyói viszonylatban nem is gondoltam arra, hogy más helyre mennék, nem szeretem változtatni a munkahelyet. A gyáron belül itt jó helyen vagyok, csak szeretnék haladni, többre vagyok képes, mint hogy csak egyes kategóriájú munkás legyek. Mikor a mester hiányzik, engem kérnek meg, hogy helyettesítek. Szeretnék mesteriskolába menni, de nem látok rá lehetőséget.

A feleségem is itt dolgozik a gyárban. Havonta megkeres 1200 lejt, én kapok úgy 1600—1800 lej között. El is kel ez a pénz, nem marad a takarékra, mert valamit mindig kell venni. Úgy megvagyunk, van minden, ami a mindennapihoz szükséges. Különbösebb gondom nincs, csak az ember mindig búsulja a tűzifát, hogy honnan szerezze be.

2. Alig négy évvel fiatalabb az alfalusi munkásnál az a gidófalvi villanszerelő, akivel a következő beszélgetést folytattuk. Előnyös helyzetből indult, közel lakott a városhoz, ahol már kialakult munkacsoportokban dolgoztak az idősebb falubelieji. Szakiskola nélkül is jobban keres, mint gyergyói társa; életmódja az ingázó átlagmunkásé; problémái, elgondolásai pedig a városi munkástípuséira jellemzőek.

— Villanszerelő vagyok a brassói ipari szerelő trösztnél, a sepsiszentgyörgyi építkezésen dolgozom. Gidófalván születtem 1949-ben, ott is lakom. A szüleimtől külön építettem házat, amely úgymond még a derekában van, emeletest kellett építsek, de nem tudtam befejezni. A földszint elkészült, s ott lakunk.

— Gyermekek van?

— Nincs még.

— Testvérei?

— Hatan vagyunk, négy fiú és két lány. A legnagyobb testvérem otthon a faluban traktoros. 1946-ban született, ő is épített házat, van két gyermeke. A másik, a két évvel nagyobb leánytestvérem férjhez van menve, az ura traktoros Gidófalván. Vele építettük az emeletes házat. Utána születtem én, akkor van az öcsém, kőműves. Meg van nőülve, van két kicsi gyermeke, bejár Szentgyörgyre dolgozni. Azután a húgom, született ötvennégyben. Férjhez van menve Étfalvára, az ura sofőr. Ő a kollektívben dolgozik. S még van a legkisebb öcsém, ő most katona.

— Hol dolgozott az öccse?

— Velünk a csoportban, mint villanszerelő. Ő is ezt a hathónapos szakképzést tanulta. Mind ezt végeztük, munka után, este.

— Szülei?

— Édesanyám már koros, édesapám éjjeliőr a faluban.

— Azelőtt?

— Tizenhat évig tsz-elnök volt egyvégbe.

— Mint magángazdának, mennyi földje volt?

— Neki semmi. Volt az édesapjának. Apám előre szolgált, amikor a kollektív ötvenben megalakult, elöljárósági tag volt, s úgy lett elnök.

— A nagyapjának mennyi földje volt?

— Hát én azt nem tudom, de volt, mert a házakat is mind arra építettük.

— Mikor végezte az iskolát?

— Hatvanhatban a nyolc osztályt, utána mentem dolgozni. Először a faluban volt egy munkatelep, amikor megszűnt, mentem a konstrukcióhoz, s onnan kerültem ide, ebbe a csoportba.

— Milyen munkát végzett először?

— Kőműves voltam előre, 1970-ben lettem villanyszerelő, akkor végeztem ezt a hathónapos iskolát.

— Miért változtatott szakmát?

— Nem voltam elég erős, nem tudtam annyit dolgozni, amennyit kellett volna, fáj a lábam, a kezem, a derekam.

— Ki segítette ide az ipari építkezéshez?

— Fekete Jóska, az itteni mester. Ő is gidófalvi. Nekem unokatestvérem. Panaszkodtam, s ő biztatott, hogy ne búsulj, el fogom intézni. Akkor csinálta ezt a csoportot, s hívott.

— Meddig akar építőtelepen maradni?

— Amíg tudok, itt kell maradjak, nincs ahova menjek. Nekem itt jobban telik, mint akárhol.

— Miért?

— Itt szabadabbak vagyunk, s barátok mind. El tudunk beszélgetni egyik s másik dologról. S jobban tetszik valahogy, mint az a lekötöttség a gyárban.

— A fizetés itt több, mint egy gyárban?

— Igaz, több, de többet is kell dolgozni: tíz órát. S azért jobb itt, mert az embernek még bajai vannak, amit el kell rendezni, nem elég 1600 lej. Inkább dolgozom többet, de többet is kapok.

— Szeretne továbbtanulni?

— Nem, de nem is lehetne, mert mi csak olyan kalifikáló iskolával vagyunk. Szeretném, hogy érem el azt a kategóriát, amit egy mester, most hármashan vagyok. S itt örökké tudjuk saját magunkat tanítani, mert olyan problémák jönnek. Amit az ember meglát, azt egy-kettőre megfigyeli, s megtanulja, ennyi az egész. Feljebb nem tudok menni, huszonkilencéves vagyok, már késő.

— Szeretett volna tanulni? Mi akart lenni?

— Előre traktorista, de nem sikerült. A bátyám ott volt iskolába, én voltam utána, s nekem kellett keresgetni haza. Most már mind jól vagyunk, az egész.

— Mennyi a havi keresete?

— Megkeresem tisztán a 2500 lejt. A feleségem kézhez kap 1700-1800 lejt.

— Mennyit költenek ebből élelemre?

— Hát olyan ezerkétszáz-ezernégy száz lejt.

— Legszívesebben mit esznek?

— Falusi ember nem tud válogatni. Mindenesetre a jobbacskát, a húst kívánjuk.

— A fizetés többi részével hogy gazdálkodnak?

— Most már nem költjük a házra, hát betellegetjük a takarékbba. Úgy számítottuk el, hogy minden hónapban beteszünk nyolcszáz lejt. Mikor annyi kigyűl, s valami baj közbe nem jön addig, akarnék venni egy autót.

— Rádiót mikor vettek?

— Rádióm az nincsen, csak televízióm, a tavaly vettük, mikor összeházasodtunk.

— Mosógép?

— A feleségem mikor készült férjhez, megvett mindent: mosógépet, hűtőszekrényt, edényeket.

— Porszívó?

— Az nincs.

— Milyen ruhadarabot szeretnének venni a közeljövőben?

— Arra nem es vágyunk, az van elég. Dehát az ember örökké veszen egy szép darabot, amit meglát.

— Miből áll a ruhatáruk?

— Van négy rend ruhám: temetési, vendégségi, vasárnapi és hétköznapi ki-menő, s még nadrágaim, s cipő mindegyikhez, hosszú, rövid fűs-fűs, téli nagykabát. A feleségemnek három rend zsörszékostűmje, nagykabát kettő, lakkcipő, szandál, eszima s minden.

— Gondoltak arra, hogy bőrkabátot vegyenek?

— Gondolkoztunk, hogy a pénzből kivegyünk-e bőrkabáttra, neki es, s nekem

es. Így el-elbeszélgetjük az ilyen dolgokat. De még nem vesszük ki. Tudja, hogy van az ember, mikor kapjuk meg s tesszük le, olyan jólesik, s mikor el kell venni, az embernek fáj a szíve.

— Milyen gondjai vannak?

— A ház a gondom: küjjel-belül tudjam szépen elrendezni. Ebbe gondolkodom még éjszaka is, mikor lefekszem. Ha ez meglenne, boldog volnék, minden vágyam teljesült.

— Milyen vágyai voltak?

— Az, hogy építsek, s legyen rendbe minden, s még esetleg, hogyha annyi pénzem lesz, tudjak venni egy kicsi kocsi.

— Minek?

— Járnék vele. Munka után vagy vasárnap elmennék kirándulni a családdal, s ilyen dolgokat. Egy-kettőre felülnék, s nem kellene buszra várni.

— Járt a megyén kívül?

— Voltam Brailán, Brassóban, Bukarestben.

— S az országon kívül?

— Nem voltam. El szeretnék menni, de eddig nem volt lehetőség. Nem volt szabadságom, az volt a baj, s nem akartam a munkából kimaradni, mert vesztetem volna a fizetésből.

— Mennyi szabadságot kap?

— Most 17 napot kaptam.

— Mit csinált azalatt?

— Odahaza voltam minden istenadta nap. Most jöttem vissza két napja, építettem, rendeztem a házat.

— Van gazdaságuk? Háztáji?

— Van tíz ár kertem, vannak majorságaim s disznóm. Avval is foglalkozunk este. Mikor a feleségem éjszakás vagy délutános, én kell igyekezzem haza, hogy tudjam ellátni az állatokat, úgyhogy a falusi ember azért nem tud sehova se menni, mert hogyha már falun lakik, valamit kell hogy tartson. Ha nem tart semmit, akkor már nem érdemes falun lakni.

— Szeretne városra költözni?

— Én nem, már megszoktam. Valahogy én otthon jobban szeretem, örökké van mivel foglalkozni, s olyan hamar eltelik az idő, az ember észre se vette, s már este van.

— Hány könyve van?

— Vagy negyven.

— Milyen könyvek?

— Ezek a regények, *Pillangó*, *Tenkes kapitány*. Az asszony veszi, ő inkább olvas, én nemigen. Nekem, mikor hazamegyek, annyi dolgom van, nem tudok olvasni. Este megnézem a filmet a tévében, s ennyi az egész.

— Milyen filmeket szeret?

— Kovbojos filmeket, amelyiknek van egy kicsi értelme. De az egészet megnézem, s mindegyik tetszik.

— Zenét?

— A könnyűzenét, inkább az olasz énekesnőket. A népzénet is szeretem, a hallgatóság, csárdásokat.

— Moziba?

— Moziba szoktam járni. Ahányszor váltják a filmeket, annyiszor. Egyedül megyek, a feleségem nem szereti. Délután, öttől hétig, amíg jön a busz, ezzel szórakozom.

— Színházban mikor volt utoljára?

— Régecske. Mert a bérletet most nem viszik ki Gidófalvára a sepsiek. Négy évig jártunk, s most már nincs. Láttam a Mágna Miskát, a szilveszteri kabarét, inkább ezek tetszettek.

— Újságot járát?

— Igen. A sportújság, az jár rendszeren, meg az *Előre*. Mikor lefekszem, mindent kiolvasok, főleg a sportot.

— Sportol valamit?

— Fotballozok, s azért is szeretem a sportújságot. Mindennap elővesszük, elolvassuk, megvitatjuk, a csoportban mind gidófalviak vagyunk.

— Még miről szoktak beszélgetni?

— Ami egyszer létezik, mindent elosztunk, mindent elbeszélgetünk. Segítünk egyik a másiknak, s mikor valami bajunk van, akkor híjjuk, s megbeszéljük, hogy ezt hogy kéne csináljuk, s mért csináljuk így. Ha valamelyiknek dolga van, segítünk neki.

— Szoktak arról beszélgetni, hogy melyik életforma helyes?

— Hogy értsem ezt?
— Hogyan kell élnének ahhoz, hogy helyes legyen?
— Más nem tudom, mit mond, én mindenesetre csak azt tudom mondani, hogy jól. Ne veszekedjenek, megértéssel legyenek egyik a másikhoz a családban s idegenhez is. Ne vigyújk belé a bajba egyik a másikat, ne ártsunk, segítsünk egymáson. Ezt az egyet, s ne duhalkodjanak, igyanak, ne költsék a pénzt.

— Melyik életformát tartja a legviszatasztóbbnak?
— Azt tudom csak elítélni, amikor az emberek nem igazságosak, csalnak, lopnak, hazudnak. Az ember legyen minél becsületesebb. Ahogy apám mondta, örökké az egyenes úton járj, a földről ne lépj le, rosszba ne járj.

— Kit tart művelt embernek?
— Művelt ember akárki lehet, egyszerű szegény ember vagy gazdag, tanult vagy tanulatlan.

— Csak milyen legyen?
— Csak legyen őszinte, beszéljen rendesen az emberekkel, ha vezető, ha más. Ne legyen durva, legyen komoly, s adja meg a tiszteletet, ha küsebb, ha nagyobb, ha rangosabb, ha alatta való. Ne úgy mint egyesek, lekölykezik az embert.

— Még egy utolsó kérdés. Ha lesz gyermeke, milyen pályára szeretné adni?
— Taníttatnám, vagy egy mérnököt, vagy egy mesterit, hogy ne kezdje úgy, mint én, a munkával. Legyen több, mint én, neki könnyebb lenne.

3. Amíg az emberek rászánják magukat a városba költözésre, sok úton-módon próbálnak boldogulni, és csak a végső érvnél (a feleség munkalehetősége, nagyobb fizetés, blokklakás) látják be, hogy a mezőgazdasági mellékjövedelem nélkül is meg lehet élni. Akik 1950 előtt születtek, 35—38 éves korukban kezdik újra életüket városlakóként. A következő történetet szintén villanyszerelő mondja el: Csíkszeredában dolgozik, 39 éves.

— 1938. szeptember 18-án születtem Nyárádszentimrén. Édesanyám erőszakolva volt, hozzáadták édesapámhoz. Annak idején az volt a jelszó, hogy ők lesznek a legnagyobb gazdák a faluban. Közben osztán, hogy nem tudtak egyezni, három-hetes koromban elhozott az apai házból édesanyám, s három és fél éves voltam, mikor férjhez ment Nyárádmagyaróra. En ott nevelkedtem egészen, amíg elmentem katonának.

Mikor leszereltem, láttam, a nevelőapámtól nincs mit várjak, s elmentem egy nagynémhez Marosludasra. Ott a sógorom bétett a cukorgyárhoz, dolgoztam két szezón alatt. Nem volt nekem semmi képesitésem, csak a hét osztályom. Viszont mikor a cukorgyártásnak vége lett, engem át akartak tenni Marosvásárhelyre. Mentem volna, csak hogy a gyár ott is elvégezte már a dolgát, valamikor januárban, s a munkálat csak március 15-én kezdődött volna. Újra hazamentem addig a nevelőapámhoz. S hogy ne mondja azt, hogy hát én egész nyáron tekeregtem, s télire hazamentem, hogy engem kiteleljen, mert ilyenek voltak, na, mivel csak nevelőapám volt, elmentem Szováára, a Mezőhavasra erdei munkára. Felmentem, na, milyen munkák vannak, s minden a csoda. Mindenesetre, faeretni nem álltam oda, mert nem értettem egyáltalán, de mivel a sógorom Marosludason géplakatos, motorokat javított, így a benzinmotorokhoz valamennyit konyítottam forma. Na, hát kivittek az erdőre, s odatettek egy druzsbás után fahasogatni. Azon a nap hasogattam a fát, másnap is, vagy 2—3 óra múltán látom, hogy a druzsbásom leáll, veszi a fűrész a hátára, hogy vigye be javítani. Mondom neki:

— Ne vigye sehová se, engedje meg, hogy nézzek belé egy kicsit.

— Hagyjon békit nekem — mondja, még rossz néven vette, hogy szóltam.

De azért mégis meggondolkozott:

— Hadd lássuk, mit tud csinálni?

Ahajt kezdem nézegetni, s mindjárt leveszem a kupakot a platina felől, s látom, a platina le van oxidálódva. Ráütök egy kicsit, megpucolom, s behúdom a motort: bégyül. Odaadom a kezibe:

— Na, tessék vágni!

Elkezdett vágni vele, s még én is elkértem, szakaszoltam.

Este, mikor lementünk az erdőre, mondja a csoportfelelősnek:

— Motort kellene adni ennek az embernek, mert értené, még tán jobban, mint én.

Az mindjárt kapott az alkalmon, mert volt még vagy három motorfűrész, s nem volt, aki átalvegye. De én nem akartam, mert az volt a számításom, hogy átalmenjek Vásárhelyre, a kitűzött időre. Közben nem messze volt a vendéglő, s addig söröztünk, míg megígértem, hogy az egyik fűrész átveszem. Másnap szépen kipróbáltuk a motorkat, s kimentünk az erdőre. Délig velem dolgozott a csoportfelelős, mutogatott, hogy s mint kell vele dolgozni, a munkavédelemből is kioktatott, osztán otthagytott, csináljam egyedül. Ez volt február hatodikán, én pedig

még abban a hónapban kerestem 1800 lejt. Vizont Marosludason kilencszázhusz lejt volt az alapfizetésem, s Vásárhelyen se lett volna több, mint ezer. S kezdtem gondolkodni: itt egy hónap alatt megkeresek annyit, mint ott kettő alatt. Habár csak erdei favágó vagyok, de hát pénzt keresek, s nekem pénzre van szükségem, a szüleitől segítséget nem várhatok. S ott is maradtam négy évet, közben lettem egy kiképző iskolát.

Telt, múlt az idő, míg egy nagybátyám, aki a villanyosoknál volt Szovátán mint mester, elkezdett biztatni:

— Menj villanyoselőnek, csak favágó vagy, miért ülsz az erdón?

S csakugyan osztán rávettem magamot, mikor lejárt a szerződés. Kapaszkodtam, mindenesetre, hogy hát mégis jobb szakma lesz a kezemben, iparkodtam, hogy egy kicsit fejlesszem magam. Így is lett osztán, ezerkilencszázhatvannégyben beálltam a villanyvállalathoz, de csak így egyszerűleg, átmentem, semmi iskola nélkül, egyik napról a másikra kezdtem dolgozni a hálózaton. Közben itten is voltak szakképző iskolák, s mikor letelt a három évem, elvégeztem egy nyolc-hónapos kurzust. Minden vasárnap kellett menjünk iskolába, s feleljünk a leckéből, ami fel volt hagyva.

Énlakán megismerkedtem a feleségemmel. Jegybe léptünk, meg is esküdtünk, de én csak jártam dolgozni mindenfelé: Firtosváraljára, Firtospálfalvára, Toplicára, megint Atyhára. Kezdtém gondolkodni, ez így nem élet, hogy én a feleségemmel egy hónapban egyszer vagy kétszer találkozom, mert ő otthon volt az üzletben alkalmazásban, kaptam magam, s átalakítottam Udvarhelyre a belső szerelőkhöz. Ott nézték azt, hogy mindenki abban a körzetben kapjon munkát, ahol lakik. Adtak is, s mi béreltünk egy lakást Énlakán, ott laktunk két évet. Volt, mikor ott a faluban, volt, mikor a szomszéd faluban dolgoztam, úgyhogy minden este haza tudtam menni. Így telt az idő, amíg megszületett a fiam, s felnőtt hathónaposra. Akkor anyósom vállalta, hogy ügyel rá, s a feleségem bément a cérnagyárba Udvarhelyre. Ő is szakképesítést nyert, s beköltöztünk oda. Ott laktunk vagy 14—15 hónapot. S akkor apám kezdett kérégetni:

— Gyertek hozzám lakni Szentimrére, ne fizessétek a házbért, a feleséged is kap egy helyet a néptanácsnál, s te járhatasz dolgozni Szovátára.

Addig s addig, míg szépen elköltöztünk haza, s ott laktunk öt évet. Közben a feleségem nem kapott állást, hiába érettségizett. S hogy mégis keressen valamit, beállt a szövetkezetbe varrni, bedolgozónak. Ott maradt, míg terhes lett. Kérte, hogy tegyék át félnormásnak, mert nehezen hordozott, s nem tudta a normát megdönteni, s hogy nem tették át, s hogy én is biztattam, hát kapta magát, és felmondott. Mindenesetre ez mégse ment jól, s hogy a kislány kezdett annyira nőni, már mind tervezgettük, hogy el kellene valahová jönni, hogy komolyabb állás kerüljön neki is kezére.

Volt egy testvére Csíkszeredában, illetve van most is, géplakatos, az mind biztatott minket, jöjjünk ide át, van munkahely a nőknek is a kötöttárugyárban. Ennél már nem volt szó, mert egy gyárhoz, akárhová a szakmám után el tudok menni. Május végén költöztünk ide. Nekem azonban nem akartak áthelyezést adni, s akkor én megmondtam, hogy kénytelen vagyok otthagyni a vállalatot, de én többet nem tekergek, eleget jártam 13 éven keresztül terepre, olyan munkahelyre akarok menni, ahol nyolc órát dolgozom. Megígérték, s hogy ne kezdjem előlről egy másik vállalatnál, ide kellett jöjjek a vállalat csíkszeredai részlegéhez. Osztán meg is vagyok itt elégedve, nem panaszkodom, elég jó helyre tettem, a fizetésem 1767 lej, plusz 90 lej régiségpénz. A feleségem is elégedett, habár felelőssége van, s dolgoznia kell keményen, de jelenleg 1480 lej az alapfizetése.

— Hogy jönnek ki ebből a pénzből?

— Nem nagyon dicsekedem, hogy mi marad meg, mert tetszik tudni, mi egy olyan blokkakásban lakunk, amiért házbért fizetünk, havonta majdnem négyszáz lejt. Más járulékokkal együtt a lakásra elmegy 600 lej, a téli hónapokban még több is. S másképpen sem mondhatnám, hogy milyen elé vagyunk, olyan ne; még nem vettünk televíziót, jég szekrényt, porszívót. De hát ez maradhatna, a lakáson gondolkozom: sokáig nem mehet ez így, ezzel a pénzzel a részletet is lehetne fizetni. A vállalat ígérte, hogy ad, még egy évet várunk.

— Meddig marad Csíkszeredában?

— Egyelőre az elképzelésem az, hogy itt fogunk megőregedni.

— Nem akarnak hazamenni?

— Nem, habár sajnálom, mert a házat Szentimrén kifizettem, belekerült több mint harmincezer lejembe. Azt az öt évet ki lehet vonni az életemből, mert nem alapoztam semmit. El sem adhatom, amíg édesapám él, a feje felül. Dehát eljöttünk, hogy tudjunk mind a ketten pénzt keresni, s a gyermekek végett is.

Városban a gyermekeimet másképp tudom nevelni, tudom taníttatni, nem kell hogy otthonról navétázzon vagy bentlakásban lakjon.

— A fia most második osztályos; mi szeretne lenni?

— Azt mondja, hogy villanyszerelő, viszont én azzal biztatom, hadd el fiam, valami más szakmát kerítünk neked. Szeretném, ha alkalmas lenne, fennebb adni, ne úgy keresse meg a kenyerét, mint ahogy én kezdtem. Másabb lenne, ha a fiam nem ezt a szakmát örökölné, hanem egy jobbat, amihez kedve lesz.

— Maga gyermekkorában mi szeretett volna lenni?

— Amikor elvégeztem az iskolát, lett volna lehetőség sok mindenre, de azt számoltam, hogy a földművelésnél jobb nem kell, nem láttam semmit, amíg el nem kerültem a katonasághoz.

— Mit szeretne még elérni az életben?

— Legyen családi otthonom, ahol tudom, hogy én vagyok a gazda, legyen berendezve, amivel a mai viszonylatban szükséges, s gyermekeimet tudjam taníttatni emberi módon, ahogy a mai idő megköveteli.

4. A nők helyzetén a könnyűipar gyárai segítettek, noha egyeseknek kissé késve érkezett a segítség.

— Gyergyóújfaluban születtem 1925-ben. Apám középgazda volt, ketten voltunk testvérek. Tovább szerettem volna tanulni, de abban az időben nem értékelték az előmenetelt, habár jó tanuló voltam. Az öcsémet is csak tíz osztályig hagyták tanulni, ő vette át a gazdaságot. Ahogy most nézem, az eszemtől eljutottam volna a legfelső iskoláig. A gyengébbek is eljutottak, ők tanultak, s mi maradtunk a föld mellett. Négy polgárit kijártam, s hogy nem engedtek tovább, mondhatom, hogy ennek betege lettem egy életre.

Férjhez mentem már harminc éve, az uram is középgazda-családból való, kutyabőrös levél is volt a házukban, 1600-ból. Négy polgárit járt ő is, most tisztviselő a bányánál. Három gyermekünk van, a fiam 27 éves, Ploiesti-en munkás, most fog hazaköltözni a nyáron. A lányom leérettségizett, felvételizett az erdőmérnökökre, az ősszel tizenkilenc helyre nyolcszázan jelentkeztek, nem jutott be, most a bányánál dolgozik.

1973 februárjában álltam ide munkába, addig nem láttam gyárat belülről. Még az elején vettek fel idősebbeket is, most már nem. Igaz, jobban kitartottunk, mint a fiatalok, mert ők férjhez mentek, egy-kettőre kimaradnak. Még dolgoztam a faluban a brigádkönyvelésén, de nem volt állandó jellegű munka. Család volt, fel kellett nevelni a gyermekeket, s kimaradtam. Most a csévéelőben dolgozom, takarítom a gépeket, nincs szakképzésem, kategóriám se. Volna jobb munkahely is, de már fizikailag nem bírnam. Itt még egy-két percet le lehet ülni. Fájnak a lábaim, nem bírják már az állást. Nehéz a három váltás, tizenegy órát vagyunk távol otthonról, s ott is kell vezetni a háztartást. Könnyíteni s nem nehezíteni kellett volna a buszozást. Harminc fokos hidegben állunk, várunk, szaladunk, gyalogolunk. Fáradtan, kimelegedve kijövünk a gyárból, s még állingáljunk a sorompónál.

Megkövetelte az anyagi körülmény, hogy eljőjtek otthonról dolgozni. A férjem 1400 lejt kapott, s csak a gyermekeknek az autóbuszbérlet 152 lejt volt. Akármilyen igénytelenül is, de nem lehetett ebből kijönni. Nem, nem a nyugdíjért jöttem, nem hiszem, hogy eljutok odáig. Lett volna hamarabb ez a gyár, s a nyugdíjra is számíthatnék.

Most, hogy dolgozom én is, kevesebb gond van, könnyebben élünk. A munkahellyel is meg vagyok elégedve, a munkatársaimmal is. Látom, hogy mindenki boldog, mikor a pénz felveszi kéthetenként. Egy hónapban én ezerkétszáz-ezerháromszáz lejt kapok, attól függ, változóan. Nem sokat. Ebből valamit tudok a gyermekek staférungjára félretenni. Addig dolgozom, míg a jövőjük el lesz rendezve.

Ha meggondolom az anyám életét, hát az enyém részben nehezebb. El kell jönni hazulról, otthon a veteményes, a gazdaságban is dolgozunk a háztáji földért. Pihenésre nem jut, van amikor a nap huszonnégy órájából huszat dolgozom. Most, télen még könnyebb, többet tudunk pihenni. Muszáj megküzdeni mindenért, mert nehéz falun beszerezni az élelmet. Bár pityóka, hagyma lenne. Megműveljük azt a háztájit, csak nem tudjuk, kapjuk-e továbbra is a huszonöt árt.

Valahogy másképp kellene megoldani a falusiak sorsát, mert a föld nem tud foglalkoztatni minden embert, csak idénymunkára. Nincs melléküzem, s az kellene. Csak ősszel kell megküzdeni azt a két hónapot, s azért nem maradhat otthon az ember. Hatvanöt munkaegységért húsz lejtel jöttünk ki napjára, s ezért hiába ülünk otthon. Nem jönnek el otthonról, ha megkapnám a hat-hétszáz lejt.

A Mocsáry Lajos Kollégium

E kollégiumot a fennmaradt kis számú irat egyike-másika is *Mocsáry Lajos Magyar—Román Kollégium* néven említi. Talán nem helytelen, ha a címkérdés tisztázásával kezdjük az egykori kollégium vázlatos történeti bemutatását.

A magyar nép és a szomszédos népek közötti közeledés hirdetőjéről, a múlt század második fele neves függetlenségi politikusról elnevezett kollégium neve ugyanis egyszerűen ez volt: *Mocsáry Lajos Kollégium*. Az iratokon kívül bizonyítja ezt a kollégium egykori — fényképeken fennmaradt — bejárati portáljának magyar és román nyelvű felirata: *Magyar—Román Társaság — Asociația Maghiaro-Română Colegiul Mocsáry Lajos-Collegium*. Tehát *Mocsáry Lajos Kollégium*, de egyben *Colegiul Mocsáry Lajos* is, mint a budapesti Magyar—Román Társaság hatáskörébe tartozó szakkollégium. Így, ha címében nem is, valójában *magyar—román kollégium* volt, a két nép kulturális-tudományos kapcsolatainak intézménye.

„A Mocsáry Lajos kollégiumban — olvassuk a Magyar—Román Társaság által az 1947. évi budapesti Román Kultúra Hete alkalmából kiadott füzetben — fiatal magyar és román művészek, tudósok és szakemberek munkálkodnak együtt a két nép közös problémáinak megoldásán. A Mocsáry Lajos kollégium közvetíti felénk a román kultúrát, mint a két nép kölcsönös megismerésének állandó jellegű intézménye.”

A kollégiumot tehát a Magyar—Román Társaság hívta életre, ezt viszont a Gyórfy-kollégium. Ennek dísztermében került sor 1945. szeptember 21-én a Társaság megalakulására.

„Mindenki érzi — mondotta Balázs T. Béla, a Társaság alapító főttkára az alakuló ülésen tartott beszédében —, új utakra kell lépünk, ha azt akarjuk, hogy a múlt szörnyűségei ne ismétlődjenek meg. Ezeken az utakon akar haladni a most megalakuló *Magyar—Román Társaság*. Meg akarjuk ismerni a román népet, a román művészetet és tudományt. [...] Nagy embereink, közöttük Bartók és Kodály, már itt is úttörő munkát végeztek, és irányt mutattak. Román dalt, román táncot, román verseket és zenét akarunk kapni, és adni akarunk cserébe magyar dalt, magyar verset, magyar értékeket. Induljon meg végre valahára a kultúrájuk nagy cseréje a szomszéd népek között is. Ismerjük meg egymást, mert ebből fakad egymás megbecsülése, megértése, testvéri szeretete.”

A Magyar—Román Társaság története tehát már az indulásnál összefonódott a Gyórfy-kollégiuméval, a népi mozgalom irányával. Bizonyítja ezt a Társaság több mint négyéves fennállásának minden jelentősebb mozzanata.

Az új baráti társaság munkaterve és a Gyórfy-kollégiummal mint a népi kollégiumok központjával való közvetlen, valóban elvi-eszmei kapcsolat már ezen az alakuló ülésen világosan kifejeződött. Az alakuló ülés elnökségének összetétele (az öt nappal később New Yorkban elhunyt Bartók Béla a Társaság első, felkért elnöke) is mutatja, milyen jelentőséget tulajdonított az új kulturális intézménynek az egykorú magyar közvélemény. Az elnökségben részt vevő kulturális és tudományos személyiségek közül Kodály szerepe döntő jelentőségű volt. Az ő, 1945 őszétől 1948 nyaráig vállalt elnök-igazgatói közreműködésének köszönhető, hogy a Társaság mindvégig az alakuló ülés irodalmi, művészeti és tudományos programja alapjára helyezkedett, s minden ettől eltérő, ezzel ellentétes törekvést leküzdött.

A budapesti Magyar—Román Társaság létrejöttét több kedvező, a két nép kulturális kapcsolataira s ugyanakkor a romániai magyarság kulturális és tudományos viszonyaira is kedvezően kiható körülmény határozta meg.

Így mindenekelőtt az, hogy Romániában 1945. március 6-án megalakult az első demokrata többségű kormány, amely gátat vetett a sovinszta kilengéseknek, konszolidálta és demokratizálta az országot. Az új kormány élén dr. Petru Groza miniszterelnök egyik fő feladatának tekintette elősegíteni a román és a magyar nép kulturális és ezzel összefüggő társadalmi közeledését, békés, alkotó, egymást

kölcsönösen segítő társadalmi kapcsolatát. Ezeket a kapcsolatokat volt hivatott erősíteni az év koraőszén, rövidebb a budapesti testvértársaság létrehívása után Bukarestben megalakult Asociația Româno-Maghiară (Román—Magyar Társaság), melynek elnöke — megértő viszonzásként Kodálynak a budapesti Magyar—Román Társaság elnökévé történt megválasztására — George Enescu, főtítkára pedig Petre Nistor, Groza jóbarátja lett. Erdekes és jelentős kapcsolódó mozzanatként jegyezhetjük fel, hogy Balázs T. Béla a bukaresti testvértársaság megalakulásakor természetesen Bukarestben tartózkodott, és onnan hazatérve — az egykorú tudósítás szerint — átadta Kodály Zoltánnak „a Román—Magyar Társaság levelét, melyben bejelentik a társaság megalakulását. Közlük, hogy a román nemzetnevelésügyi minisztérium ígéretet tett, hogy lehetővé teszi a román—magyar tudós- és diákcserét.” Az idézett tudósítás alcíméből arról értesülhetett a magyar olvasó, hogy a bukaresti Román—Magyar Társaság könyvet és ablaküveget küld a magyar testvérintézménynek, s román népzenei hangfelvételygyűjteményt a Magyar Rádió-nak. Két évvel később Groza miniszterelnök intézkedése alapján a Román Minisztertanács értesíti a Mocsáry Lajos Kollégium akkori vezetőségét, hogy az aradi kerületi erdőgazgatóság négy vagon tűzifát küld ajándékba a kollégiumnak. A viszonzás sem marad el. Kiemelkedő példája a kölcsönös baráti megnyilatkozásoknak és társadalmi segítségnyújtásnak, hogy — a Magyar—Román Társaság 1948. évi ismertető kiadványa szerint — 1947 nyarán 1500 gyermek érkezett az aszály sújtotta Romániából háromhónapos magyarországi tartózkodásra. Az országos jellegű akcióhoz — a maga lehetőségeihez mérten — a budapesti Társaság és kollégiuma is hozzájárul: „A Mocsáry Lajos Kollégium tizenegy román és székely gyermeket vállal el vendéglátásra.” Ezenkívül a Magyar—Román Társaság bejelenti, hogy „a Mocsáry Lajos Kollégiumban nyaralt három román hadiárvéd: Tapuc Dumitru tizenegy éves, Olaru Constantin hét éves és Olaru Ilie öt éves gyermeket örökbe fogadja és felneveli.”

Groza és Kodály a Kollégiumért

A Magyar—Román Társaság széles körű kulturális és társadalmi akcióprogram keretében igyekezett valóra váltani azokat a célokat, amelyeket a népi kollégiumok folyóirata már 1946 őszén összegezett.

A Társaság életében az alapítástól a Mocsáry Lajos Kollégium ünnepélyes megnyitásáig terjedő húszhónapos szakaszon egymást érték az egyre színvonalasabb irodalmi, művészeti és tudományos rendezvények. Az 1948. évi, a Társaság munkáját is behatóan ismertető kiadványból tallózva néhány rendezvény emlékét feltekinthetjük.

1946 elején kezdődött a Társaság első rádióműsor-sorozata. A bevezető előadást Kodály Zoltán tartotta. Bemutatták a román nép- és műzenét, Creangă meséit, Eminescu, Coșbuc, Beniuc lírájának válogatott magyar műfordításait tolmácsolták. Az év márciusában a Társaság műkedvelő gárdája, írók és művészek közreműködésével, megrendezte a következő évi Román Kultúra Hete nyitányát, a budapesti román filmpapokat.

Néhány héttel később, 1946 áprilisában a Honvédelmi Minisztériummal közös magyar—román műsoros estet rendeztek *Ismertjük meg szomszédainkat* címmel. Az akció tulajdonképpen folytatása volt a Társaság és az Anonymus Kiadó keretében működő, rövid életű *Dunai Munkaközösség* írói csoport közös kiadásában megjelent *Szomszédaink—Barátaink* sorozatnak. Ennek első két köteteként közzétették a nagyváradi *Familia* irodalmi folyóirat 1935. évi román—magyar irodalmi közeledési ankétját magyarul és románul, Gáldi László fordításában és a XIX—XX. századi magyar—román kulturális kapcsolatokról írt nagyszabású előszavával. A Társaságnak ez a kiadványa egyébként 1947 tavaszán, a Román Kultúra Hete alkalmából második kiadásban is megjelent. Hasonló sikere volt a Társaság három további kiadványának: a Kovács Ágnes szerkesztésében megjelent *Moldvai mesék* gyűjteménynek, a Jékely Zoltán és a magyar műfordítók első gárdája által sajtó alá rendezett *Eminescu válogatott versei* és az ugyancsak az 1947. évi budapesti román kultúrhétre kiadott, a Budapest Székesfőváros Irodalmi Intézete gondozásában megjelent *Mai román líra* antológiának. Ilyen rövid idő alatt kevés társadalmi intézmény jelentkezett ennyi színvonalas kiadvánnyal az akkori magyar könyvpiacra.

A „nagy előkészületek éve“ a Társaság 1946. december 11-i tisztújító közgyűlésével és a budapesti Fórum klubban tartott román filharmóniai hangversennyel zárult, amikor is egyöntetű lelkesedéssel újra a Társaság elnökévé választották Kodályt, és főtítkárává Balázs T. Bélát.

A Román Filharmónia Constantin Silvestri vezényelte művészestjének bevételét már a Mocsáry Lajos Kollégium helyreállítására fordítják, akárcsak a nem kisebb sikerrel záródó, Dora Massini és Mihai Ştirbey, a bukaresti operaház tagjai részvételével rendezett újabb, 1947. január 28-án rendezett nyilvános hangversenyt. Ştirbey később még egyszer — Arta Florescu társaságában — vendégszerepel a Társaság újabb hangversenyén. Ezt a hangversenyt 1947. július 13-án, a két hónappal előbb — nagyszabású ünnepség keretében — felavatott Mocsáry Lajos Magyar—Román Kollégium épületének kertjében tartották.

1947. április 29-én a Magyar—Román Társaság által rendezett Román Kultúra Hete nyitányán megjelenik a budapesti sajtóban dr. Petru Grozának a Magyar Köztársaság elnökéhez intézett levele, s megérkezik a magyar fővárosba a román kulturális küldöttség. A Groza miniszterelnök és Mihail Sadoveanu író, a román nemzetgyűlés akkori elnöke vezetésével érkezett nyolcvan tagú román delegáció egyhetes budapesti látogatása és a Román Kultúra Hete nemcsak a legnagyobb szabású, de egyben a legmélyebb rezonanciájú művelődési eseménysorozat volt a két nép századokra visszanyúló kulturális kapcsolatainak történetében.

Mindenekelőtt a rendezvény előkészítésének és rendezésének módja volt nagyszabású. A magyar köztársasági elnök meghívó levele — amint az Groza alább idézett válaszeleveléből is kiténik — még az év február 18-án íródott. A meghívás elfogadása után Bukarestben és Budapesten megindult a kulturális, valamint a tudományos szervezetek munkája. Ennyi és ilyen átfogó jellegű román tárgyú kulturális rendezvényt (képzőművészeti kiállítással, népdal- és táncbemutatóval, Constantin Bugeanu vezényelte reprezentatív román—magyar hangversenyyel, a Fókusz Galériában megnyílt román könyvkiállítással, színházi bemutatóval [Tudor Muşatescu: Titanic keringő]) azelőtt nem találkozott a román művelődés eredményei iránt érdeklődő magyar közönség.

Ezt a kulturális eseménysorozatot — legalábbis a fogadó fél részéről — lényegében nem a hivatalos apparátus rendezte és készítette elő, hanem egy szerény létszámú külső irodalmi, művészeti és tudományos tanácsadó munkáját sikerrel alkalmazó kollégiumi apparátus. Három évtized távolából visszaemlékezve a budapesti román kultúrhét eseményeire, nem kis elismeréssel adózhatunk annak az alig harminc tagú kultúrgárdának, amely ezt a nagyszabású programot ötletesen és ízléssel sikerre vitte.

E rendezők, szervezők az első Mocsáry-kollégisták voltak. A Magyar—Román Társaság Munkácsy utcai székházában ugyanis már 1946 őszétől laktak kollégisták.

„A kollégiumban — olvassuk az 1948 tavaszán kiadott tájékoztatóban — jelenleg 45, nagyobbrészt munkás- és parasztszármazású egyetemi hallgató és diplomás szakember nyert elhelyezést. Közöttük 18 magyarországi román egyetemi hallgató és tanítóképzős lány van, akik a Mocsáry Lajos Kollégiumban ismerkednek mélyebben népük kultúrájával.“ A hevenyészett becléshez még annyit: közel ennyi volt a tagság már 1947 májusában, a Kollégium megnyitásakor is, s az összlétszám 1948—1949-ben sem haladta meg a 80-100 főt.

A Mocsáry-kollégistáknak is részük volt abban, hogy a Gyöngyösi János akkori külügyminiszter által megnyitott Román Képzőművészeti Kiállítás ugyanolyan sikerrel zárult, mint a Nemzeti Színházban rendezett román népdal- és néptáncbemutató, melyet Ştefan Nicolau professzor és Bóka László akkori kultuszállamtitkár nyitott meg. Hasonlóan lelkes volt a fogadtatása az Iparművészeti Múzeumban rendezett, Ortutay Gyula akkori kultuszminiszter és Ion Pas román művészetiügyi miniszter által megnyitott Román Népművészeti Kiállításnak, vagy a Fókusz Galériában megnyílt Román Könyvkiállításnak, melyen Mihályfi Ernő akkori tájékoztatóügyi miniszter és román kollégája, Octav Livezeanu mondott beszédet.

Az ünnepi vacsorán a vendéglegáció nevében Ştefan Nicolau professzor, Petre Nistor, a bukaresti Román—Magyar Társaság főtítkára és Nagy István író, a vendéglátók részéről Darvas József miniszter (úgy is, mint a Magyar—Román Társaság vezetőségi tagja), Veres Péter miniszter és Bassola Zoltán államtitkár szólalt fel.

A budapesti Román Kultúra Hete (amelyhez hasonló azóta is rendszeresen tartanak) vendégei és vendéglátói érdeklődése középpontjában mindezen túlmenően a Mocsáry-kollégium 1947. május 3-án kormány szinten tartott megnyitása állott. Erről írta dr. Petru Groza, a Román Minisztertanács elnöke mint a román kulturális delegáció vezetője a fővárosi sajtóban megjelent levelében:

„Előre örülök az óráknak, amelyeket Budapesten élhetek át, mint szemtanú és résztvevő népeink kulturális találkozásának első méltó felavatásán. Hiszek abban, hogy ily indulás mellett végre népeink lelkét a megértés és kölcsönös tisztelet nemes érzése szállja meg. Előkészítve a talajt oly rendszeres és szervezett együtt-

működésre, amely mindkettőjüket a szellemi haladás és anyagi boldogulás igazi útjára vezeti.“

A két nép kulturális közelítésén, megbékélésén szüntelenül fáradozó Eugen Jebeleanu — Petőfi, Ady, József Attila művészi román tolmácsolója — ezekben a napokban írja *Két nép fia a Mocsáry-kollégiumban* című, a kolozsvári *Utunkban* megjelent cikkében: „Nem is lehetne méltóbb védnöke ennek a kollégiumnak, melyet a budapesti Magyar—Román Társaság emelt.“

A Mocsáry Lajos Kollégium története utolsó szakaszától a megszűnéséig terjedő időszakról alig van érdemi mondanivalónk. 1947. december 11-én az intézmény vezetői fogadást adnak Vince János, Románia budapesti nagykövete tiszteletére. 1948. január 23-án pedig még egyszer vendégül láthatják a kollégium falai között a magyar—román barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződés aláírására küldötték élén Budapestre látogató dr. Petru Groza miniszterelnököt.

A Mocsáry Lajosról elnevezett magyar—román kollégium a népi kollégiumok országos felosztásával 1950 szeptemberében beszüntette működését.

Emléke azonban még évekkel később is kihat. Groza miniszterelnök egy volt kollégistához, 1957. február 4-i keltezéssel intézett válaszlevelében méltó megbecsüléssel emlékezik a népek közötti béke, a szomszéd népekkel való kulturális és tudományos kapcsolatok kibontakozásán fáradozó egykori intézményre. S alighanem ez az emlékezés lobban fel benne Arany János születése 140. évfordulójára írt, utolsó magyar tárgyú cikke és emlékezése alábbi soraiban: „Az évszázadok során átélt tragikus összetűzések, meghasonlások ellenére rendületlenül hiszem — és e bizalom erősebb, mint valaha —, hogy a két nép végre egymásra talál.“

A későbbiek során a román—magyar barátság és együttműködés, a kulturális kapcsolatok erősödése a két ország közötti megállapodások keretében fokozódik, amint azt a Nicolae Ceaușescu és Kádár János elvtársak 1977 júniusában sorra került találkozásán kiadott közlemény is kifejezésre juttatja: „... a román nép és a magyar nép érdekei közösek, céljai a szocializmus építésében, a béke és a biztonság erősítésében és a társadalmi haladásért vívott harcban azonosak. A két ország állandóan fejlődő barátsága és viszonya szilárd alapon nyugszik.“

Kemény G. Gábor—Nagy Béla

Erdélyi költő a tizenhetedik századbéli Angliában

Az angol—magyar kapcsolatokban bővelkedő tizenhetedik század kiadványai között tallózva érdekes s elég különös kiadványra bukkanunk. Ez a latin és angol nyelven írt kiadvány azért különös, mert Londonban látott napvilágot, II. Károly uralkodása idején, és szerzője, mint a címlap mondja: „Johannes Adamus, Transylvanus.“ S maga a mű sem a korban szokásos teológiai disputáció, vallásos vagy erkölcsi célzatú írás, hanem költemény: terjedelmes poema Londonról. A *Londinum Heroico Carmine Perlustratum* szerzője művét „az irodalom, a bujdosók és az erény patrónusainak“ ajánlja; s hogy legalább az irodalombarátok érdeklődését sikerült fölkeltenie, mutatja a latin szöveggel párhuzamosan futó angol fordítás, amelyet egy magát a W. F. kezdőbetűk alá rejtő, jogi végzettségű férfiú (a Gray's Inn jogi kollégiumának tagja) készített. A hősköltemény angol címe egyébként *The Renowned City of London. Surveyed and Illustrated in a Latine Poem By J. Adamus a Transylvanian.*

Hogy került Adami (de az is lehet, hogy Ádám vagy Adámi) János Londonba? Erre nézve mindeddig csak Isaac Basire egy levele nyújtott fogódzót.¹ A hajdani száműzött udvari lelkész, majd gyulafehérvári tanár, az angol monarchia és II. Rákóczi György fanatizmusig buzgó híve a Restauráció idején visszatért Angliába, ahol érdemei elismerésül Durhamben kapott jól jövedelmező kanonoki tisztséget. Kapcsolatait az erdélyiekkel és a szigetországba ellátogató erdélyi peregrinusokkal (akkori szóhasználattal „bujdosókkal“) továbbra is fenntartotta; tudjuk, hogy még

évek múltán is levelezett Bethlen Miklóssal és másokkal Erdélyben hagyott kéziratái és értéktárgyai ügyében.² Szinte természetes, hogy Adami, amikor megjelentek Londonban, Basire-hoz fordul segítségért. A főntebb említett levélben Basire beajánlja „Joannes Adami“-t, hajdani diákját, egy oxfordi barátjának; de megnyugtatta a címzettet, Thomas Barlowt, hogy nem számít anyagi támogatásra, mert több ízben adott már nagyobb pénzüsszeget a fiatal magyarnak, sőt „beszereztem őt a királyi testőrségbe, amíg Isten kegyelme meg nem nyitja néki a remény ajtaját ahhoz, hogy becsületesen visszatérhessen hazájába, Erdélybe, amelyet a törökök és a tatárok sanyargatnak”.³ Ebből a levélből világos, hogy Adami nem élhet túl régen Londonban, pár hónapja lehet ott, talán egy éve, de semmi esetre sem vihette magával Angliába Basire (ahogy azt egy kutató állítja)⁴, hiszen ő már 1661 nyarán visszatért II. Károly védőszárnyai alá.

Az a tény, hogy a durhami kanonok „hajdani diákjának” nevezi Adamit (az eredeti szövegben: „once my boy”), támpontot nyújt a peregrinus életkorára nézve: körülbelül Bethlen Miklóssal, ugyancsak Basire egykori diákjával lehetett egyidős, vagy nála egy-két évvel idősebb, talán fiatalabb. Angliai látogatása idején érzésem szerint már közelebb járt a harminchoz, mint a húszhoz, legalábbis erre vall a hőskölteményből kilivilágó iskolázottsága és fejlett latin verstechnikája. Érdekes módon Adamiról Angliából való visszatérése után semmi hír, pedig ottani szereplése alapján valamilyen irodalmi vagy kulturális nyomot joggal elvárhatnánk. Vajon mi ösztönözte az erdélyi látogatót és királyi testőrt arra, hogy gondolatait és benyomásait éppen hősköltemény-formába öntse?

A *Londinum... Perlustratum*, vagyis a *London Áttekintése* szerzője különösen büszke lehetett beszélt latinjára csakúgy, mint Vergiliuson és Horatiuson iskolázott könnyed verskézségére. Mint Bethlen Miklós írja, de más korabeli Angliatutakozók is megjegyzik, a XVII. század közepére már kevesen beszélnek folyékony és elegáns latinsággal a brit szigeten, és jellemző, hogy Adaminnal nem sokkal idősebb az a Jászberényi P. Pál, aki azzal csinál karriert Londonban, hogy „új módszerrel”, a Keresztúri Pál módszerével tanít latint az angol gyerekeknek! Erdélyben a latin nyelvű verselés Apafi Mihály korára már a kollégiumok padjai közé szorult, az alkalmi verselők gyakrabban és szívesebben fordulnak a magyarhoz. Adami viszont művét nem is a magyar, hanem az angol és minden művelt európai olvasónak szánja, akikről feltételezi, hogy értenek és szívesen olvasnak latinul. Másrészt a hősköltemény egyidejű megjelentetése angolul jelzi, hogy a szerző szélesebb olvasóközönségre tartott igényt. Ez a kétnyelvű kiadás, mondhatnánk, irodalmi korjelenség. Adami közvetlen modellje ebből és sok más szempontból Simon Ford volt, akinek több London-poémája jelent meg 1666 és 1670 között (*Conflagratio Londinensis poetice depicta; Londini quod reliquum, or London Remains; Londini renascentis imago poetica*, ugyanez angolul: *London's Resurrection*), amelyek összegyűjtve is megjelentek, az utolsó költemény kivételével, a *Poemata Londinensia* c. gyűjteményben, 1668-ban.⁵ Ford, ez az oxfordi végzettségű vidéki lelkész, élelmes módon azt az új London-kultuszt és konjunktúrát lovagolta meg, amely a Restaurációnak a nagy londoni tűzvészt követő időszakát jellemezte. London, amelyet addig a puritán prédikátorok mint „bűnös várost” és (nem minden ok nélkül) „a dögvész fészket” ostromoztak, hirtelen népszerű költői tárgy lett, szerencsétlenségében szánandó, újjászületésében dicsőítendő. Simon Ford kissé dagályos London-költeményeinek sikerére vall, hogy utolsó ilyen tárgyú angol nyelvű poémáját már nem addigi főúri mecénásainak, hanem egyenesen II. Károly királynak ajánlja.

Vegyük ezek után szemügyre magát Adami művét. A *Londinum... Perlustratum* ma már a könyvészeti ritkaságok közé tartozik, alig maradt fenn néhány eredeti példánya, s mivel a *Harleian Miscellanies*-ben újra kiadott példány évszámának utolsó jegye lekopott, mindmáig nem volt eldöntve a kiadás időpontja.⁶ A cambridge-i King's College könyvtárában azonban találtam egy példányt, amelynek alapján teljes biztonsággal 1670-re datálhatjuk a füzet megjelentését. A hősköltemény a szerző saját kiadásában jelent meg, tizennégy latin és tizennégy angol lapon. Párhuzamos szöveget olvashatunk tehát, jóllehet az angol változat sem formailag, sem tartalmilag nem követi teljes hűséggel az eredetit. Míg Adami latin költeménye hexameterekben íródott, angol fordítója a kor ízlésének megfelelően tisztszótagos hői párrimeket (*heroic couplet*) alkalmaz. Ennek a versformának John Dryden, II. Károly koszorús költője volt a mestere; a fordító alkalmasint őt és Simon Fordot utánozza. Így az első sorok, amelyek latinul így hangzanak:

*Quis metus a vestris me Transylvania Tectis
Depulit? O Regio mihi quae cunabula quondam*

*Praebebas. Sedi in vestris quam tutus in Ulnis
Deliciasque bibi pleno quas prodiga Cornu
Fundebas...*

így hangolódna át angolra:

*What dire calamities have enforced me
Dear Transylvania, from thy Brest to flee
Who gavest me suck; and in whose lap I fate
Secure possessed with a good Estate?*

Az erdélyi magyar peregrinus érzelmesebb kitételeit a fordító általában tompítja. Mindjárt a főt idézett sorok után Adami „szerető anyaként” emlegeti Erdélyt, „legkedvesebb vidék, isteni gyönyörűség”-ként aposztrofálja; az angol szöveg ezzel szemben csak ennyit mond: „O Land of unknown plenty!” Később pedig, mikor a költő ennek a mindenben bővelkedő, idillikus színekben lefestett vidéknek a pusztulásáról, török-tatár által való feldúlásáról ír (II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjárata után vagyunk), és Gyulafehérvár lerombolását szójáték-leleménnyel festi („*Gyula* reá a bizonyság, mely a nevével kapta *Fehért*, / s mely feketén ül most, s csak por száll rá a romokból”), az angol fordító erejéből megint csak költői közhelyre futja. Mégsem illő hibáztatnunk, hiszen aligha volt hivatásos tollforgató, s a költemény oroszlánrszével, amely London látnivalóit festi, egészen jól megbirkózott, helyenként még plasztikusabbá téve Adami körmönfontan klasszicizáló, császárkori latin utalásokkal átszőtt szövegét.

Adami az Erdély és saját sorsát ecsetelő bevezető rész után már az első lapon áttér tulajdonképpen témájára, az angol főváros dicsőítésére. Hazájából távoznia kellett, így jutott el Londonba, amely minden bujdosót szívesen befogad, s amely a „világ nagy ékessége”, minden eddigi várost fölülműl, még Rómát is. Közben költőnk nem mulasztja el, hogy Londont az „új Trójának” (*Troynovant*) nevezve, ne utaljon az angol nép eredetmitoszára: eszerint egy Brutus nevű vitéz, Aeneas unokája, elmenekült Itáliából, s ő alapította Londont, az új Tróját, és a „Brutus” vagy „Brut” szóból származik a „brit” név is. Ez a XVII. században, a londoni tűzvész után érthető módon népszerű motívum (hiszen a homéroszi Trója is elpusztult, leégett) Simon Fordnál is megvan, a *Londini quod reliquum* című poemában, nem lehetetlen, hogy tőle vette át Adami. Alighanem Fordtól származik a hősköltemény közepe táján fölbukkanó főnix-hasonlat is: London a nagy tűzvész után a hamujából új életre támadó mitológiai madárhoz hasonlít.⁷ Ezt a megújulást Adami szemében különösen kedvessé teszi az, hogy London „nemesebb ércből, a reformált hitben” támad fel; utalásából, amit a fordító diszkréten elhallgat, kalvinistára következtethetünk. A továbbiakban Adami áttér London látnivalóinak klasszikus latin frazeológiába burkolt leírására, nem is tudja, mit csodáljon előbb, a ciszternákat és szökőkutakat, a Gresham College-t és a teológusok részére alapított Sion College-t vagy a roppant Temze folyót. Hosszasan méltatja a Tower of London lenyűgöző látványát (amelynek alapjait a monda szerint maga Julius Caesar rakta le), elidőzik a kereskedő negyed eleven zsbongásán, hogy aztán kissé kifulladásra a City dicséretével fejezze be költeményét. London áttekintése tehát nem sikerült teljesre; a befejező sorokban Adami sejteti, hogy szívesen megénekli majd a még nem méltatott negyedeket és palotákat, de „súlyosabb lanton” (ódában?), „*si ne fata sinent ac indulgentia patrum / Annuet his coeptis...*”, amennyiben ez a kis műve kivívja magának patrónusai helyeslését s elismerését.

Amennyire ez Adami további sorsából kivehető, a meg nem nevezett patrónusok nem siettek az elismeréssel; talán éppen azzal rontotta el a dolgot, hogy nem ajánlotta művét név szerint egyetlen gazdag pártfogónak sem, s így elesett az elvárt jutalmazástól. Londonból ugyanis a királyi testőr és törekvő peregrinus Oxfordba távozik, hogy mint azt Basire jelezte levelében, „megtekintse az egyetemet”. Pénze ugyan nincs sok, de Basire ajánlólevelének jó hasznát veszi. Oxfordban szívesen fogadják, segítik. Az egyetemre ugyan nem iratkozik be, de pár hetet, talán hónapot eltölt a csipkeornyos egyetemi városban.

Mindezt a londoni British Museum könyvtárában talált egy lapos latin versből tudjuk, amelyben Adami búcsút vesz Oxfordtól. A vers teljes címe: *Ad celebres et eruditos Academiae Celeberrimae Patronos, Humil[is]sima valedictio Johannis Adami Transilvani in Patriam redituri*. Magyarul: a hazájába visszatérő erdélyi Adami János igen alázatos búcsúja a híres-nevezetes Akadémia híres és tudós atyáitól. A British Museum katalógusában megint kétes évszám (1675?) szerepel, de a szövegből, pontosabban annak kézzel írt ajánlásából megfejtethető, mikor írta azt Adami: 1670-ben, esetleg 1671 elején. A latin búcsúvers ugyanis meglehetősen

hízelgő szavakkal „Pudsey úrnak, a híres-nevezetes Magdalen kollégium tagjának, az irodalmárok kegyes patrónusának és a híres oxfordi akadémia első (szénior) proktorának“ van ajánlva. Anthony A. Woodtól tudjuk, hogy Alexander Pudseyt 1670 tavaszán választották meg erre a fontos, de csak egy évre szóló egyetemi tisztségre.⁸ Adami, verse tanúsága szerint, már hazakészül — mivel Basire ajánlólevelét 1670. július 11-én keltezte, ő nem sokkal később érkezhett Oxfordba, s egylapos búcsúversét alighanem néhány hónappal később, 1670 őszén írhatta. Ugyanis bár eredetileg csak megnézni ment Oxfordot, a versében emlegetett „bőkezű barátok“ segítségével biztosra vehető, hogy a tervezettnél tovább maradhatott az egyetemi városban — talán előadásokra is járt, s Pudsey segítségével valamelyik kollégiumban lakhatott.

Ez a második, összesen 33 soros Adami-költemény is szónoki kérdéssel kezdődik: „*Unde repentino fremuerunt Pectora motu / Insolitis animata modis?*“ A költő azzal indokolja felindultságát és izgalmát, hogy bebocsáttatást nyert ebbe a híres városba, a tudományok márvány palotáiba, s köszönheti e falakat, melyeket, úgymond, „szinte már nem is emberi kéz emelt“. Elragadtatását csak fokozza az oxfordi tanárok vendégszerete: „*O quam vos memorem celebres in secula Patres!*“ kiált föl meghatottan, s biztosítja őket jóemlékezetéről, hisz „nékem a Vendégnek, jószívvel tartatok ajtót / s bőkezűen segítetek a rászorulót, ti barátok“. Háláját csak úgy róhatja le, ha Európa-szerte hirdeti Oxford dicséretét, német földön csakúgy, mint Magyarhonban, s mint „egykoron gazdag“ Erdélyben, őseinek földjén. Adami búcsúverse erős költői túlzással zárul; hálát zeng az oxfordi tanároknak azért, hogy „élő barátságot adva nékem, ki alig éltem / ezt a bukott Adámot jobb agyagból gyúrtátok újjá“.

A továbbiakban nem tudjuk, mi lett Adamus-Adamival, hazaérkezett-e egyáltalán Erdélybe angliai peregrinációjából. Két fennmaradt költeménye azonban, amely London, illetve az oxfordi egyetem dicséretét zengi, ha nem is sorolható a korabeli erdélyi műköltészet legkiválóbb teljesítményei közé, több mint érdekes kordokumentum, erényeivel és hibáival egyaránt meggyőzően mutatja a kor erdélyi ifjainak tájékozódását, leleményét és rendkívüli vállalkozó kedvét.

Gömöri György

JEGYZETEK

1. Közli W. N. Darnell: *The Correspondence of Isaac Basire*. London, 1831. 289.
2. Bethlen egy levelének angol fordítását lásd Darnell, i.m. 199; eredetijét lásd a durhami katedrális könyvtárának irattárában.
3. I.m. 289.
4. Berg Pál: *Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban*. Budapest, 1946. 180.
5. A kiadvány teljes címe: *Poemata Londinensia jam tandem consummata et in unum Volumen redacta*. London, 1668.
6. Maller Sándor, aki Adami költeményét újra kiadta a *Studies in English Philology* III. kötetében (1938), még 1675-re keltezi; ezt veszi át meglehetősen kritikátlanul Berg, lásd i.m. 180.
7. „My Salamander-Muse, which newly sprung / From London's fires, her Mother Furies sung... / Turn'd Phoenix now, clasps her new-imped Wings / and the New City's Resurrection sings“. S. Ford: *London's Resurrection*. London, 1669. 2.
8. Anthony A. Wood: *Fasti Oxontenses*. Part II. London, 1820. 318.

Kalevala-fordítások Gondolatok a könyvtárban

Kalevala-fordításainkon töprengek. A részletfordításokon kívül immár négy teljes Kalevalánk van (Barna Ferdinánd — 1871; Vikár Béla — 1909; Nagy Kálmán — 1972; Rác István — 1976). S készülöben az ötödik (Képes Géza: részletek; *Napfél és éjjél*, 1973). Elgondolkoztató, hogy közülük három jószívrivel napjainkban született-zületik. Miért a három fordítás? Miért nem jó már a régi? De miért nem felel meg az újabb teljes átültetés, nevezetesen a Nagy Kálmáné, hogy alig négy évre másik teljes fordítás kövesse. És miért oly nagy a csend Nagy Kálmán fordítása körül?

Sokan ismerik a Dante-fordító Babits tételét: „Egy-egy kitünő műfordítás, ami különben még ritkább dolog, mint egy eredeti remekmű — korszakalkotó dátum egy nyelv történetében...” Ma a Kalevala fordítása még akkor is a valóság erővonalainak fölmeréséhez vezethet, ha a mű nem is éri el kítüzött célját. Az átültetés során fölmerülő verselési, sőt verselméleti, nyelvhasználati kérdések (irodalmi és tájnyelv, de csoport- és szaknyelv viszonya is), mítoszértelmezési, etnográfiai és ezen belül szociológiai problémák tisztázása a mindennapi irodalmi élet térképen fehér foltokat ritkitana. Furcsa, hogy egyik-másik recenzius (például a *Forrás* 1976. szeptemberi számában) az ismertetés rövidege ellenére is talál Vikár számára elismerő jelzöt, Nagy Kálmánnak viszont csak a sorok közül kiolvasható ellenérzés jut, vagy kifejezetten óvakodó hangot üt meg a kritikus. Egyetlen kivétel Szilágyi Domokos volt különben (*Utunk*, 1973. 5.), s bár csak néhány megjegyzésre szorítkozott, minden észrevétele telitalálat.

A tekintélytisztelőt volna a magyarázat, amely Kosztolányi 1935-ben írt (annak idején tökéletesen helytálló) kijelentéseit övezi? Úgy rögződött bennünk, hogy Vikár fordítása csúcs, remekmű és (kényelmesen) odairjuk e két szó mellé a harmadikat is: felülmúlhatatlan?! Mindegyik írás cáfolja, át is ugorja e küszöböt. Kérdésfelvetésében és a válasz udvariaskodó elodázásában különösen Varga Domokos mondata jellemző: „most döntenünk kellene, ki maradt alul, ő-e [Nagy Kálmán] vagy Vikár? De nem hiszem, hogy bármilyen értelme volna egy ilyen ítélet-tételnek.” (*Köznyelvi Kalevala*, Igaz Szó, 1973. 9.) Egyik szerző sem veszi észre, hogy tételiesen nem rangsorol ugyan, de ténylegesen mégis emiatt foglalkozik a kérdéssel?

Legújabbban olyan véleménnyel találkozhattunk (Nyirkos Istvánnál, a *Forrás* említett számában), mely szerint: „Természetes, hogy minden műnek többféle fordítása lehet.” A Kalevala mégsem kerülhet egy sorba Verlaine *Chanson d'automne*-jával. Az eposz sokkal egzaktabb feladatok elé állítja a fordítót, semhogy a pillanat lírai ihletével dönthetné el a fordítás sorsát. Lehetséges ugyan a Kalevalának is többféle tolmácsolása, van is, de a különbség irodalmi korszakok különbsége: szemléletkülönbség, és ez meghatározóbb lehet a fordító egyéni tehetségénél is. Amelyet természetesen nem mellőzhetünk, annál kevésbé, mert az eredeti mindig közvetlen kapcsolatban áll közönségével, a fordítás viszont közébeékelődik. A fordító is olvasó, tehát műértelmező, ugyanakkor alkotó is, munkája viseli egyénisége jegyeit. E szubjektív jegyek egy idő után téves ítéletekhez vezethetnek, amire Babits (idézett *Nyugat*-cikkében, 1912-ben) méltán panaszkodott: „komikus és jellemző dolog, hogy a nagyközönség a fordítás nehezkességeinek okát az eredetiben kereste...” A kérdés annál érdekesebb, mert (Vikár Béla kivételével) a szűkszavú műhelytanulmány-forgácsok alig igazolják e nagyszabású vállalkozásokat. Inkább bizarr irodalmi kalandorságnak tűnik, semmint az élő irodalom igényét érző és vállaló teljesítménynek.

Barna Ferdinánd Kalevalája nyitotta a sort. Fordításában két szempontot tartott lényegesnek: a hűséget és a verselést. De hűségen csak szöveghez tapadó

tartalmi hűséget ért, s emiatt mindent magyarít. Például a 45. ének 269. sora: „Kiputyttó, Tuonen neiti.“ Nyersfordításban: Kór(betegség)-leány, Halál hajadona (szüze). A neiti szóból az eredeti jelentést a polgári társadalom kisasszony rangja kiszorította. Barnánál a sor így hangzik: Te Kórsellő, Halál szüze. Első pillantásra látni, hogy a karjalai erdőkbe átültetett görög-latin mitológiai szemléletbe ütközünk. A hiba a kor felemás értékeket teremtő buzgalmából fakad; néhány népmeséből kihámozták az ősi hitvilág alakjaként a vízitündér sellőt, és azonosították a gonosz nőszellemmel. Vikár elvetette ugyan a sellőt, de egy másik népmesei elemmel cifrázta a sort: „Körtündér“.¹ Rácz megismétli Vikár sorát (hibáját is), a birtokragot viszont elhagyja. Ha tudatosan tette, csak azért, hogy két szótagba oszthassa a diftongust, és így kapjon helyes ritmusú sort. Az Értelmező Kéziszótár szerint a tündér természetfeletti képességekkel felruházott *csodás szépségű (jóságos)* mesebeli (női) lény. Kiemeltem az értelmezés két alapvető jelzőjét, amely e két fordításból hiányzik. Nagy Kálmán nem kettőzte a megszemélyesítést, s hű az eredeti szemléletéhez is.²

A másik kérdés a verselés. Ez ki is merült a rímek és a szótagszám érzékelésében. Inkább idézem Barna előszavát: „Fordításomat rimes versekben eszközöltnek nem kívánom tekinteni, ha még közel is jár hozzá, ez csak azért van, mert hazai közönségünk ízlését is szem előtt kellett tartanom.“ Emiatt nem volt formahű az első fordító, minden hűségigénye ellenére sem. De a sorok mutatják azt a felismerését is, hogy a műnek gyökeret kell vernie az átvevő nyelvben is. Fordítását már kortársai erősen bírálták, de örök érdeme marad, hogy az eredeti után már 22 évvel megjelent, évekkel megelőzve például a francia fordítást is.³ Felmérhető, miként hatott a néprajzkutatás fejlődésére is e fordítás. Ne feledjük, hogy Szász Károlyék, „a derék igyekezetű mesteremberek hada“ mesterművek mennyiségi fordításával teremtették meg az alapot a századforduló irodalmi megújulásához.

Vikár Béla sebesebb, lírai sodrású sorokat alkotott, amelyek az eposzi gondolkodásmódon ejtettek jókora csorbát. Ezt ő is érezhette, mert a hasonló, Lönnrot elleni (szerkesztői) vádakkal szemben a lírai betétek szépségével érvelt... De nála az eposz egésze lírai fogantatású, ami lényegében hamisítás, mert a nemzeti társadalom *tudásának* is tárháza a Kalevala, nemcsak érzelmeinek kivetítése. A kezdősorok nyersfordítása is nyugodtabb, eposzi mederbe illő szavakkal fogad: „Kedvem arra vitt engem / Az agyam gondolta.“ De próbáljunk többet megtudni a fordító szemléletéről a különböző tematikájú részletek összevetésével. Vikár: „Mostan kedvem kerekedik / Elmém azon töprenkedik“; Nagy Kálmán: „Mind csak azon gondolkodom / Egyre azon elmélkedem.“ Néhány sorral lennebb az énekes előre bejelenti, hogy éneke célja „A nemzetség folyamat előhúzni / A sok fajtát [megjelenekelni.“ A 22 795 verssor előadásához idő kell, csakis alapos okok indokolják, s ez éppen a *nép története*. A hangsúlyt nem annyira a történetre, mint a népre kell helyezni. Vikár még „nemek nótáit dudolni / fajok énekeit fújni“-val indítja dalosát, de Rácz István csupán „mondani ősi mondákat / regélni régi regéket“ kezd. Egyedül Nagy Kálmán hangsúlyozza, hogy „népünk versét mondogatni / régiek dalát dalolni“ készül az énekmondó. „Népünk versét“ — mert a finn nép *nemzeti* eposzáról van szó.

A nem emberi megteremkenyülés általános mozzanata minden folklórnak, de ábrázolása, képalkotása jellegzetesen egyéni.

Nyersfordítás:

*Szél a szüzet elringatta
a szüzet a hullám vitte
kék hátán körbe
sapkás fejű habokon
szél fújta teherbe
a tenger öblössé tette.*

Műfordítások (1:131—136):

*Szél a szüzet elringatja
Víz a leányt viszi, hajtja
Környül kéklő víz mezején
Tajtékos habok tetején
Teherbe a szél öt fúvá
Tenger tette domborúvá.*

¹ Ahol nem jelölöm a szerzőket, az első változat Vikár Béla, a második Nagy Kálmán, a harmadik Rácz István fordítása.

² A Finn—magyar szótár (1970) szerint Tuoni — 1. halál 2. halottak hona, alvilág. A görög-latin mondatokban otthonosabb magyar közönséget megzavarná az alvilág szó, mert nem pontos fordítás, a másik versben túl terjedelmes. A finnek — a földrajzi sajátosságokat tekintve érthetően — Északon képzeltek a halottak országát.

³ Ez — Ujfalvy Károly munkája. Pazarlásunkra jellemző, hogy az Irodalmi Lexikon sem tud sokkal többet, mint hogy valahol Erdélyben született, Triesztben halt meg, és nyelvészeti munkái mellett franciára fordította a Kalevalát. Egyébként meg két átültetés létezik franciául. Az első nagyjából Ujfalvy korabeli, de csak prózai fordítás, a másik pedig csak 1931-ben jelent meg, 55 évvel Ujfalvy munkája után [amely nem lehetett fércmunka, ha két stílusforradalom után vált csak szükségessé az eposz újrafordítása].

*Szél a szüzet szállongatja
Hajtogatja hullám habja
Tenger kék vizén keresztül
Tajtékos fejű habokban
Szél a szüzet öblösíti
Terhessé teszi a tenger.*

*Szelek ringatták a szüzet,
habos hullámok hintázták
tenger tajtékozó terein,
végtelen kéklő vizeken.
Szél a szüzet megszerette,
tenger teherbe ejtette!*

Vikárnál a második sor poétikusabb, amellet Nagy Kálmán igéje nem a legszerencsésebb. Ezt a hibát alig ellensúlyozza a hármas betűrim. A „kéklő víz mezején” viszont a „környül”-állítás szörnyű. Talán megfelelő lett volna e sor így: Hajtja a lányt hullám habja. Érdekesen alakult a hangzöhűség. Az eredeti 21 *i* és *j* hangjából Vikár megőrzött 11-et, Nagy Kálmán 10-et (Rácz 6-ot). De Nagy Kálmánnál a hat sorban arányosan oszlik meg a 10 élénkítő hang, míg Vikárnál az első négy sorba összpontosulnak. Különösen hangsúlyosak az *i*-k Nagy Kálmán 5—6. sorában. Megközelíti a finn eposz tónusát. Vikár szinte betúnként követi az eredetit, Nagy az utolsó sorokban igét cserél, és így nyer két azonos hangrendű sort, valamint két tiszta képet. A szél, mint anyagtalán valami — öblösít, a tenger pedig, minden ösanyag tára — teherbe ejt. A „paksu” szó egyaránt jelent domborút, illetve öblöset. Nagy Kálmánt igazolja, hogy teljes alliteráló sort kapott. Rácz részleteiben a szókincs nagyfokú eltérésére s az utolsó sorok képnélküliségére figyeljünk.

A munka ábrázolása más szemet, más látást igényel. A kovácsot így mutatja be a Kalevala (nyersfordítás): „Ez a kovács Ilmarinen / Örökkévaló kovácsoló / Kovácsolt sást tüzeset / Griffmadarat fehérét / Karmokat vasból képezett / Tépőket acélból / Csónak oldalát szárnyakként.” Az első kettő visszatérő eposzi sor, szerencsés fordítása sok zökkenőn átesgít. Nagy Kálmán változata pontos, nem túl deklamáló. Vikár a jövevényszó helyett eredeti szavunkat használta fel: a vasverőt. Ennek valóban oly patinás, homályos korokba visszamutató gazdag jelentése van, ami a kovácsból hiányzik. De a vasverő csak vasat munkál meg, Ilmarinen pedig fémektől a hatyútollig mindent. A vikári „fokovács” sem értelmileg, sem hangulatában nem illik az eposz világképebe. Az „örökkéiglen” — nagyon csúnya, s még kirívóbb Rácz megoldása: „Öröktől való vasverő.” De íme, a teljes szakaszok (19:185—191):

*A vasverő Ilmarinen
Főkovács örökkéiglen
Hát tüzes turult kovácsol
Fehér griffmadarat ácsol
Kinek körmét vasból képzí
Tépőit acélből teszi,
Csónak szélét szárnyainak.*

*Akkor kovács Ilmarinen
minden idők nagy kovácsa
teremt tüzes sasmadarat
teremt fehér griffmadarat
ujja végét vasból verte
karmot acélből kovácsolt
csónak oldalából szárnyat.*

*Immár Ilmarinen mester
öröktől való vasverő
csinált csoda sasmadarat
szerkesztett egy szörnyű szárnyast
kemény karmát vasból verte
csüdjét acélből csinálta,
szárnyát bárka bordáiból.*

Már Szilágyi Domokos felhördült a kovácsol-ácsol képzavarán. Pedig nagyon természetesen magyarázható. Maga Nagy Kálmán írja, hogy a „leány ismétlődő szava tyukocska vagy kacsa... Az evezőlapátot lehet kapának is nevezni, a sasmadarat griffmadárnak. Ez sajátos, számunkra szokatlan képalkotási gyakorlat.” Állítását sok adat támogatja. A Kalevala hősei — és hallgatói — számára nem az aprólékos pontosság, hanem a cselekvés, a lényeges változás volt fontos. Ebben a részben is egy cselekvésről, a tunelai csukát kifogó sasmadar teremtéséről van szó. Ilmarinen vasat és fát használ, tehát kovácsol és ácsol is. Eszerint az apró dolgokat egybemosó finn versszerkezési sajátosságot ragyogóan tükrözi Vikár fordítása.

Mindezeknek ellentmond, hogy ha valaki evez, nem nézik kapálóznak. Az egymással fölcserélhető szavak között igéket nem találunk! A fa fogalmát idéző egyetlen képet három sorról előzi meg — indokolatlanul — az ácsol ige. Valószínűbb, hogy a kovácsol kényszerrímeként került a szövegbe. Kirí a gondolatsorból is, mert láncban füződő képeket szakít el egymástól. Az eredetiben a nyelvtani szerkezet az előző sor igéjét vonatkoztatja e sorra is. Nagy Kálmán kitűnően oldotta meg feladatát, hogy a fém- és fagegmunkálás kétségtelen egyidejűség ellenére is elkerülte a magyar pontosabb, de itt kizáróbb nyelvhasználatát. Megőrizte az eredeti árnyalatokat, az általánosabb teremt igét választva.

Vikár szó szerinti fordítása nem tisztázza, hogy a tépő egyszerű szinonimája a karomnak, vagy pedig más testrészléről van szó. Nagy Kálmán a szótári jelentés árnyalatnyi módosításával eloszlatja ezt a homályt, de Rácz István megoldása ennél is jobbnak tűnik. Rácz különben a középső sorokat is jól adja vissza — sajnos, a szövegűség rovására. De az utolsó három sornál csak annyit róhatunk föl, hogy a karom jelzője az eredetiben nem szerepel. Igazán egyszerű, hogy a magyarázó ujj-vég és karom szópár helyett a karom (az eredeti helyén) és a csüd szavakat használta. A madár lábzsárát, de a hátrahajlól, negyedik karmot is jelentő csüd: hitelesebb. Ugyancsak kitűnő az utolsó sor, ahol a szinonimák biztosítják a betűrimet is. A forma sikeres tolmácsolása tökéletesen egybecseng a rusztikus hangulatú — s így nyilván hitelesebb — szókincssel.

Jellemző szemléleteltérésre bukkanunk a következő sorokban: „Nép között a vő közepén / Jámbor kíséret közében.“ Az első sor Vikárnál majdnem tökéletes, de sormetszet tagolja, amit Nagy egyszerű sorrendcserével elkerült: „Vő a nép között közepén / jámbor sokaság sorában“; „Vélők van a völegény is / kísérok között közepén.“ A másik sorban Vikár a névutó kedvéért megváltoztatta a főnevet. Nagy Kálmán a hangsúlytalanabb névutót cserélte meg, és a különböző betűrímek így kölcsönösen élénkítik egymást. Nem érdektelen, hogy Nagy Kálmán sokaságnak látja a völegénnyel egy sorban ünneplő tömeget, Vikár csupán kíséretnek tekinti őket. (Sokaság sorában és kíséret élén szokás állni.) Melyik hívebb a nemzeti társadalom szemléletéhez?

A 21. ének néhány sorában találunk példát arra a jelenségre, hogy egyik nyelvben elegendő az általánosabb kifejezés, a másik már igényli a képszerűvé alakítást. Nyersfordítás (21:75—76): „Vedd a vöm ménjét / Vezessed úgyesen...“

*Vidd el vöm lovát legottan
Vezesd el vigyázva nyomban*

*Vöm paripáját vezesd el,
járásd jó lovát vigyázva*

*Vidd el a vöm paripáját,
ügyesen vigyázva vezesd*

Vikár hihetetlenül pontosan követi az eredeti szöveget, Nagy Kálmán változtatott. Történelmünkben a ló fontos szerepet játszott, a finneknél kevésbé. Vikár nem vette figyelembe ezt a különbséget, és egyszerűen lefordította a finn szöveget, akárcsak Barna Ferdinánd vagy Rácz István. Nagy Kálmán érzékenyebb erre az epizódra, tudja, hogy a futásban kiizzadt paripát, mielőtt bekötik az istállóba, jártni kell, amíg az izzadság főliszrad. A finn egyetlen erőtlen szóval utal erre a körülményre, ámbar ez is beleérzés inkább, de ez fínnül bizonyára elegendő. Figyeljük meg, mennyivel hitelesebb környezetet teremt magyarul Nagy Kálmán megoldása, amely nyelvünk műszóként is használt igéjét illeszti a szövegbe anélkül, hogy megzavarná az eposz hangulatát.

Minden Kalevala-fordítónk felismerte, hogy a térben és időben távoli műveket otthonossá kell tenni új nyelvünkben is. Ezzel kapcsolatos az egyetlen komoly kifogás, amit eddig Vikárnak felröptak: a formai hűség. „Hazai közönségünk ízlését is szem előtt kellett tartanom“ — írta Barna Ferdinánd a maga rémrimes fordításáról. Az első kiadás előszavában Vikár nem tér ki erre, álláspontja hallgatólagosan azonos a Barnaéval, de későbbi nyilatkozatai tanúsítják, a kérdés őt is választót elé állította. Elfogadja-e, vagy tagadja meg anyanyelvi mankóit? Egyik az eredetiséget kockáztatja, másik a nyelvi gyökéresztést, áttételesen: a közönséget.

Utólag könnyű kimutatni, hogy Barnához képest Vikár helyzeti előnnyel indult. Könnyed verselő volt, többször járt Finnországban. Ehhez természetesen hozzáadódik még az elválasztó néhány évtized is. Vikár így írt előde tolmácsolásáról: „A Kalevala nyelvünkön már 1871 óta megvan Barna Ferdinánd akadémiai tag fordításában. E mű azonban már rég elfogyott, s újabb fordítással való pótlása ezért is, de többi közt a Kalevalára vonatkozó újabb irodalom eredményeinek fölhasználása végett is kívánatosnak mutatkozott.“ Nagyvonalú és tapintatos eljárás. Ő tudhatta legjobban, hogy Barnát milyen nehézségek elé állította vállalkozása. Vikár igazi Kalevalát akart adni, méltót az eredetihez. Sokáig úgy vélték, sikerült is, bár műfordítói alapelveket szegett meg. A legnagyobb hiba: a Kalevala verselése.

Szerinte a Kalevala szigorú trocheusokból épül. Pedig a trocheus az időmértekes verselésből került eszköztárunkba. Ebből eleve következik, hogy a finn verselésben sem volt trocheus, legfennebb olyasmi, ami közel állott hozzá. Az ősi formateremtő elvek később — esetleg — háttérbe szorultak, és uralkodóvá lett az,

amit trocheusnak nevezünk. (Külön kérdés lehet, hogy amit a finn verselés trocheusnak érez, azonos-e a magyarral?) A régi másfajta verselésre utal, hogy a finn is, a magyarhoz hasonlóan kötött hangsúlyú nyelv.

A trocheusos verselés tényét mindenki elfogadja, az idő sorrendjében egyre több feloldással. A tiszta trocheusokat megvédeni lehetetlen (Vikár magyar nyelvű példásorában már az első láb sem trocheus: „Hogy im“).

Vikárt hamis útra vezette hiányos kiindulópontja. Nem tett különbséget nyugat-európai és finn trocheus között. Nagy Kálmán, noha trocheusokra épülőnek tartja az eposzt, így nyilatkozik: „talán legjellegzetesebb formai sajátossága a gondolatritmus. Szinte kivétel nélkül két sor alkot egy egységet...” (Korunk, 1967. 4.) Es teszi ezt, mert fölismeri, hogy a kalevalai verselés olyan kimeríthetetlen variációkat biztosít, amelyek erősen elfedik ugyan az alapritmust, de lehetőséget teremtenek a gazdag, sokszínű, különböző ritmust igénylő tematika megverseléséhez. Szinte paródiaként hat, ahogy egymás mellett olvasva a két műfordító megállapításait, látjuk, hogy azonos tárgyi észrevételekből homlokegyenest ellenkező megállapításokhoz jutottak.

A trochaikus jelleg túlzott érvényesítése ellen szól az eposz legendás betűrím-gazdagsága is. A szöveget verssé szervező formateremtő elemek közül leg hamarabb a betűrímek jelennek meg. Az egybecsengő szókezdetek egységét jelentették. A Kalevala több szóra, sőt, néha több sorra terjedő alliterációi sejtetik, hogy itt nemcsak mitológiák, hanem a vers születésének is tanúi vagyunk.

Próbaképpen számolgattam néhány énekben. A 2. ének első száz sorában a finn 80 alliterációjából Barna 21, Vikár és Nagy Kálmán 56—56, Rác István 100 betűrímet tolmácsol. A 4. ének második száz sorában, a fenti sorrendben 83, 19, 43, 51 és 99, a 9. ének első száz sorában pedig 80, 23, 54, 67 és 100 betűrímes sort találtam. Vikár sok rossz sorát a betűrímek kényszerítették világra. Olykor hosszabb passzusok göröcsődnek a betűrímek bilincseiben. Pl.: a betegség születése (45:159—170.). Az eredetét egyik sem tudta visszaadni! A finn folklórban mondhatni figurálisan ábrázolt mikróbák jelennek meg. A betegséget az emberek Kiputyttó gyermekeinek beavatkozása során kapták. A fordítások viszont egyszerűen a fogalmakat nevezik meg, elhanyagolva a konkrét mesei teremtést. Vikár úgy akart segíteni a helyzeten, hogy megkísérelte visszaadni az alliteráló finn igéket. Így szerez szegезést — nyilallásból, fakaszt fenét (az olvasóból — felkiáltást). Rác Istvánnál külön hiba, hogy jelzőkkel bővítette a sorokat, szintén a betűrím kedvéért. Az egyetlen ily szemléletbe illő sor Nagy Kálmánnál található: egyet rákfenének rendelt.

Az eposz egyik leglényegesebb formai jegye a betűrím. Hogy ezt magyarra átültethesse, Vikár sokszor erőszakot tett a nyelven, és így is alig jutott el az 50%-os alliteráló arányig, míg Nagy Kálmán természetes nyelven, erőltettség nélkül a 60%-ot is túlhaladja. Sokat változna az arány, ha a sorugró betűrímeiket is figyelembe vennők, de ezzel egy másik formajegy: a párhuzamosságok területére érkezőnk. Tartalmi, szerkezeti vagy szókinés-párhuzamokat kellene vizsgálnunk, sőt betűrím-párhuzamokat is...

Vikár mindenkinél jobban tudta, hogy a betűrímek hiányával mennyit veszít az eposz. A rimes fordítást már Barna sugallta. Vikár vallotta, hogy a „Kalevala hívebben tehető át nyelvünkre, mint bármely más európai nyelvre”. E meggyőződését a nyelvrokonság tudata táplálta, s így nem csodálkozhatunk azon sem, ha lelke mélyén egy kissé magyarnak is tartotta az eposzt. Ez szinte kötelezte is, hogy a lehető legszerveesebben beágyazza a magyar irodalomba. Érthető, ha büszkén írta le: „gyakran sikerült a kettő, betű- s végrímet egyesíteni, ez fordításunk különlegessége.”

De vegyük szemügyre a rimeket is, a 4. és a 9. ének első száz sorában. Az eredmény a lehető legváratlanabb. A híres rimes fordítás 200 sorából 45 pár, azaz 90 sor ragrim. Ha ehhez hozzáadjuk az önrimeket is, a sorok 50%-a. Vikár mechanikus rímigényére vall, hogy a rímtelen sorok mindig párosan fordulnak elő. A rimek hamisítását jól példázza ez a részlet (4:58—62.):

*Azt siratom, az a bajom
Ujjamról a gyűrű lepattan
Nyakamról a gyűrű lepottyant
Ujjamról arany gyűrűim
Ezüst gyöngyeim nyakamból*

*Azért sírok és kesergék
Mert a gyűrű ujjaimról
Gyöngy a nyakamból leszakadt
aranygyűrű ujjaimról
ezüstgyöngyeim nyakamból.*

Vikár igerímei oly játékosak, mintha a „Megy a gyűrű vándorútra” finn változatát játszanák, pedig a két rímtelen sor kemény ritmusa is másra vall.

Találunk részletet, melyet nehezebb megközelítenünk. (10:30—42.):

*Ott az öreg Väinämöinen
Csak dalolgat, varázsolgat
Dall virágtetős fenyűfát
Virágtetőt, aranylombját
Tetejét az égig tolja
Felhők fölé magasztalja
Lombját szétteríti messzi
Égen által elszéleszti
Csak dalolgat varázsolgat
Dalla fényeskedő holdat
Aranytetős fenyűfára
Dalla göncölt ágogóra*

*Akkor öreg Väinämöinen
csak énekel s úgy varázsol
virágos lombú fenyűfát
aranylevelű fenyűfát
égig éreti a lombját
felhők fölé felnöveszti*

*leveleit szétteríti
Az egeken elhajlítja
Csak énekel s úgy varázsol
a ragyogó holdat hozza
fenyűfa arany hegyére
göncölt állít ágaira*

*Most vénséges Väinämöinen
varázsos dalt kezd dalolni
Virágzó fenyűt varázsol
arany annak a levele,
fejét egekig emeli
fehér felhők fölé nyújtja
levegőégben a lombját
menny széléig szétteríti.
Dalával még mást is terem
felhozza a fényes holdat
feltűzi a fenyűfára,
a Göncölt meg a csúcsára*

Az első kettő között a tónuskülönbség tűnik szemünkbe. Vikár aranylombú fái, a dalolás a melegebb hazai tájakat idézik, az énekléssel felidézett virágos levelű fenyők pedig a meseibb — Kalevalát. Ezt az alig megfogható különbséget a magánhangzók aránya (is) okozza. Vikár 29 aranylő a-jával szemben Nagy Kálmánnál csak 16 van, ellenben 37 e és i teszi fehérebbé és áttetszőbbé a leírást. (Vikárnál csupán 27-et találunk.) Vikár erőltetett nyelve is távolabb áll az eredetitől, mint Nagy Kálmán egyszerű szavai, amelyek könnyedek, s mégis oly pontosak, mintha a súlyos fenyők országában faragták volna őket évszázadokon át.

Ezzel eljutottunk Nagy Kálmán legnagyobb erényéhez, a nyelvhez. Fordításában a különböző részek nem élődien önállóak, részszépségük kalevalai fényvilággal, a kis sugarak egységes fénye az eposzt jelenti. A különböző szövegrészek összehasonlítása fölfedte, hogy Nagy Kálmán minden fordítói és stíluseszközt alárendelve valósította meg Kalevala-elképzelését. Megszabadította az eposzt talmi díszeitől, hogy az eredeti természetes szépsége érvényesülhessen. Főldadozott betűrímeiket a tónus hűségéért, képeket változtatott a kalevalai világképért... Megteremtette az egységes világképű, természetes Kalevalát. (Egységes a Vikár-féle Kalevala-világ is. De a XIX. század végi világszemlélet tartja egységben. Nevetéses ezt Vikárnak felróni, hiszen ő sem léphetett át kora határain. De furcsa volna azt állítani, hogy a vikári világkép ma is helytálló.)

Rácz István fordításával más a helyzet. Nyilvánvalóan Vikár fordítása nyomán haladt, de két szempontban különbözik is tőle. Erénye — és ilyenkor Nagy Kálmánt is meghaladja —, hogy időnként egy-egy szóval hiteles népi hangulatot terem (ami Vikárnál jónéhányszor népiesch-re sikerül), de nem következetes. Következetességről egyetlen vonalon beszélhetünk: a betűrímeknél. Túl akar tenni a Kalevalán. A szókinccs, a mondatszerkezet, a képek, mindez a betűrímeik nyersanyagá csupán. Az eredmény csillogó — de hamis. Mintha a Kalevala formakincsének legendája sodorta volna Ráczot ebbe az óriási munkát igénylő kalandba, és Vikár rimes fordítása ellensúlyozásaképpen ő alliteráló eposzt teremtett. Olyannyira, hogy munkája inkább átköltés, mint fordítás.

Barna is, Vikár is külső eszközök segítségével próbálták áthidalni azt a távolságot, amely a művet az olvasótól elválasztja. Nem vették észre, hogy ezzel a jellegzetes gondolkodásmódot, a mienktől eltérő versszemléletet elhomályosítják. Ez a hibás irányú közelítési szándék az oka, hogy ott torzítanak, ahol a formai elemek túlzott hangsúlyozásával igyekeznek visszaadni az eredetét. Nagy Kálmán szemlélete, tájidezése viszont valóban kalevalai, formahűsége sokszor bravúros, de sohasem színezi túl a Kalevalát: gondosan óvja az eredeti színeket.

Rácznak is vannak sikerült megoldásai — s Nagy Kálmán fordítását sem érezzük mindenütt tökéletesnek. Az észrevett hibák mellé idővel újabbak sorakoznak. A Kalevala-fordítások sora valószínűleg soha nem is fog lezárulni, s ha árnyalatokban is, de egyre közelebb kerül az eredetihez.

De a kecske és a káposzta meséjéből faragnak elvet az azok, akik felvetik és elodázzák (vagy elhallgatják) a rangsorolást. Igenis tudnunk kell, hogy melyik fordítás felel meg leginkább igényeinknek. A többieket pedig, felkutatva és elismerve értékeiket, soroljuk az irodalomtörténet lapjai közé.

Gáspár Sándor

Az esszé és filológia határán

Jellemzőbb címet (*Találkozások*) kevesre sem találhatott volna kötete* számára a szerző. E könyv tudniillik nemcsak az irodalmi fejlődésnek azt a sokat hangzatosított, ámde a közvéleményben mindmáig felületesen tudatosodott alapvetését igazolja új megvilágításba helyezett adatokkal, miszerint „egyetlen irodalom sem születik légtüres térben”, hanem a figyelmes olvasó annak a folyamatnak is a tanúja lehet, hogy ez az izzig-vérig irodalmár miként talál reá a hajlamaival leginkább összhangban lévő munkaterületre. Noha a három tematikai alfejezetbe csoportosított tizenhat tanulmány szinte egytől egyig XIX—XX. századi kapcsolatokról szól, a felépítésükben érvényre juttatott módszer és a belőlük levonható elvi következtetések tekintetében messze túlmutatnak időbeli kereteiken. Főként azért, mivel Dávid Gyulát sohasem a pusztán „felfedezés” vágya sarkallja, a teljesség ürügyén nem kiadatlan részletadalekokat hajhász, hanem rendet akar és tud is teremteni a több-kevesebb hozzáértéssel eddig összehordott adatok tömkelegében, s a hazai magyar irodalomkutatás küszöbön álló feladatát abban látja, hogy helyes munkamegosztással és a tárgy történeti vizsgálódások, valamint az esztétikai szempontok harmonikus egybekapcsolásával megteremtse a maga konkrét anyagra támaszkodó szintézisét, „hiszen megállapításai csak így válhatnak hitelt érdemlő és a továbbiakban valóban hasznosítható eredményekké” (*Az összehasonlító irodalomtudomány és a romániai magyar irodalomkutatás tennivalói*, i. m. 25.).

Hivatásának magaslatára viszont csak akkor lesz képes felemelkedni, ha nem reked meg a saját körében, hanem mind belső fejlődésének, mind pedig a román irodalomhoz fűződő kapcsolatainak vizsgálatában hasznosítja a marxista alapokra helyezett összehasonlító irodalomtudomány módszereit, mert „a nemzeti kultúrák differenciálódása [...] történetileg is elválaszthatatlan a közöttük kapcsolatot teremtő egyetemes egységtudattól; a kettő dialektikus egységben határozza meg a XIX. század egyetemes irodalomtörténeti fejlődésének az útját” (7—8.). Nyilvánvaló, ez a megállapítás nem Dávid Gyula fejéből pattant ki, azonban a román és a szomszédos baráti nemzetek irodalomtudományi orien-

tációjának az ismeretében ő fogalmazta meg általános érvénnyel és teljes határozottsággal 1968-ban a *Korunk* hasábjain. Eppen a jelen kötet a legékeesebb tanúbizonyság arra nézve, hogy mennyire úttörő elméleti munkát végzett e téren, s mily tudatosan kereste az előzményeket. Az első felmérést Csehi Gyula kezdeményezésére 1971—72 telén készítette az összehasonlító irodalomtörténet hazai fejlődését bemutató reprezentatív kötet részére; tanulmányának tovább csiszolt és bővített változata ugyancsak a *Találkozásokban* jelent meg (*Világirodalmi és komparatizisztikai tájékozódás a romániai magyar irodalomban*). A tanulmány olvastán még a kérdésben valamelyest járatos szakember is újra átéli a mozaik varázsát, lévén hogy Dávid Gyula — mint általában mindig — az ismerni vélt részletekből a romániai magyar irodalom eddig nem kellő mértékben méltányolt erővonalát rakja egybe, azt a hivatástudatot, amely a proletárforradalom hónapjaiban Nagyváradon alapított Ady Endre Társaság programjában már jelentkezik, s amelynek megvalósításával a két világháború közötti időszakban a polgári demokratikus és humanista bo-állítottságú folyóiratok mellett a *Korunk* is próbálkozott. Ady egykori hívei és barátai a *Magyar jakobinusok dala* szellemében kezdtek szervezkedni; Paál Árpád a *Napkelet* vezércikkeiben az új történelmi helyzetben a magyar irodalomra váró közvetítő szerepről beszél; Gaál Gábor a romániaiság posztulátumát hangoztatja, de csak a felszabadulás teremti meg a lehetőséget, hogy mind irodalomtudományi síkon, mind a műfordítások terén e nemes törekvések valóra válhassanak. Számok és címek sorjájának, a ragyogó nevek mellett immár elfelejtett munkásai az irodalomnak kapják meg az őket megillető értékelést, s az összképből pontosan körvonalazódik a kortárs-nemzedékre váró szerep: „a kapcsolattörténeti elméleti és módszertani kutatások elmélyítése, kiterjesztése, s mindent összevetve egy rendszeresebb, távlati feladatok felé is tekintő kutatótevékenység” (48.).

Elvi célkitűzéseinek értékét növeli, hogy a követelmények java részét saját munkásságának tapasztalatából szűrte le.

Az *Életművek — tükörcépekben* gyűjtőcím alatt egybefoglalt hét kapcsolattörténeti tanulmány újszerűsége tehát a módszerben rejlik, az irodalmi jelenségek állandó egységben látásában, amelynek elengedhetetlen voltát a szerző az-

* Dávid Gyula: *Találkozások*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1976.

zal indokolja meg, hogy „egy író idegen nyelven meggett útjának jelentőségét lemérve nemcsak a befogadó, hanem az író kibocsájtó nép irodalma, s az abban kifejezésre jutó társadalmi és szellemi törekvések számos kérdésére is feleletet lehet adni“ (111.).

Dávid Gyula biztos tájékozódására vall, hogy e tételt olyan megcáfolhatatlan példákkal igazolja, mint Petőfi, Arany, Ady román, Eminescu és Coşbuc magyar fogadtatása, valamint Ştefan O. Iosif és O. Goga magyar irodalmi érdeklődése.

Dorothea Sasu megjelenésre váró gazdag könyveszetére támaszkodva joggal tekinti Petőfi örökségét a román és a magyar irodalmat immár másfél évszázada összekötő legfőbb kapcsolatszálaknak. Elemzéséből kitűnik, hogy a negyvennyolcas nemzedéktől kezdve napjainkig — igaz, változó intenzitással — elevenen élt ez az érdeklődés, sőt a politikaileg a szokásosnál is nyomasztóbb időszakokban (az első világháború alatt; vagy az illegálitásban kényszerített munkásmozgalom számára) Petőfi költészete szinte az egyedüli közeg maradt, amelynek révén a haladó erők kifejezésre juttathatták álláspontjukat. Jóllehet mind Petőfi, mind Arany János román fogadtatása esetében kissé túlzottnak véljük a román népi-nemzeti irányzatnak, a semánatorisznak tulajdonított szerepet, s a jelenség igazolására idézett szlovák és szerb párhuzamokat sem tartjuk eléggé megyőzőknek (vö. *A hazai összehasonlító irodalomtörténet távlatai*. Korunk, 1970. 1. 60—61.), mégis magunkévá kell tennünk Dávid Gyulának azt az axióma-tömörséggel megfogalmazott tételt, miszerint „a befogadásban az eszmei tényezőkön kívül legalább olyan súllyal esznek a latba a költők művészetében, a költői kifejezés milyenségében rejlő okok és feltételek“ (57.), vagyis egy bizonyos irodalom csak azokat az idegen költőket és írókat képes befogadni, akiknek tolmácsolására már megfelelő nyelvi és formai eszközökkel rendelkezik. Ez a körülmény indokolja, példának okáért, Arany János viszonylag kései, az 1880-as években elkezdődött román recepcióját, amikor a népi-nemzeti irányzat, a semánatorismlal lépésről lépésre szorítja háttérbe az epigon romantikát.

Félreértés ne essék, Dávid Gyula korántsem éri be vizsgálódásai során az agyoncsépelet „nem véletlen, hogy“ séma alkalmazásával. A társadalmi közeg, eszmei áramlatok és a befogadó irodalom szintje mellett kellő jelentőséget tulajdonít a költő és műfordító szellemi affinitásának is, hisz az alkati rokonság minden maradandó tolmácsolás záloga. Ebben a tekintetben a *Petőfi és Şt. O. Iosif*

találkozásai című tanulmány mintaszerű alapossgal megrajzolt pályaképbé ágyazza bele a Petőfi-élmény megteremtő hatását a népi ihletésű versekre amúgy is fogékony diák középiskolás magyar tankönyvbe felvett szemelvényektől kezdve a Ion Păun-Pincio közvetítésével a román szocialista mozgalomba átmenetileg bekapcsolódott fiatal költő *Az apostol* fordításán keresztül az érett férfilíra melankolikus hangvételével rokon Petőfi-versek tolmácsolásáig a *Felhők* ciklusból.

Az eddigiekben Dávid Gyula színtelvező készségét dicsértük, nos a *Goga Madách-fordítása és Az ember tragédiája román értelmezései* című tanulmányában bezonyítja, hogy adott esetben éppoly jeles analista. Nem kisebb feladatra vállalkozik itt, mint hogy Goga-fordítások szövegvariánsain s a teljes mű megjelenése utáni sajtóvisszhangokon keresztül nyomon kövesse a román értelmiség két történelmi nemzedékének viszonyulását a műhöz. Vizsgálódásainak kiindulópontja egy ötletesen megválasztott munkahipotézis: a Kárpátokon innen *Az ember tragédiája* nem osztozott a kötelező iskolai olvasmányok sorsában, a Kárpátokon túl pedig már a XIX. század utolsó negyedében francia és német fordításai közkezen forogtak. A fiatal Gogát a millenniumi kor politikai feszültségekkel teli légkörében Madách eszméi a nemzetiségi ellentéteken felül emelkedett emberi összefogásra ösztönzik. Ez tükröződik a *Luceafărulban* közölt első részletekhez fűzött bevezetőből is. A nemzeti és emberi felelősségtudaton túlmenően döntő szerepe van ebben a korszak feltörekvő román értelmiségét gyöttrő lelki válságnak is, ahogyan a modern nagyváros lüktető életuteme és az otthon nemzeti eszméktől átitatott patriarkális légkörének ellentétes irányú vonzása közepette a fiatal költő a maga útját keresi. Érthető tehát, hogy miért nyomja a borúlátás reá a bélyegét mind a már említett bevezetőre, mind az első fordításrészletekre. A magára talált költő azonban Petőfi forradalmi változásokat hírelő versei mellett *Az ember tragédiájában* is csakhamar felismeri a látzólagos pesszimizmusra rációzó momentumokat, és a XIII. szín (ür-jelenet) értelmezésében, amelyre pályája fordulópontjain négy ízben is visszatér, saját költői (és Madách) intencióhoz hiven hirdeti az emberi helytállás felsőbbrendűségét.

A szövegelemzésekben, melyeknek során Domokos Sámuel Goga-monográfiájának eredményeit hasznosítja, Dávid Gyula összehasonlító irodalomtörténetének egy másik fontos erénye is maradtalanul érvényesül, nevezetesen az,

hogy nemcsak interpretál, hanem alkalomadtán mindig idéz is, s ezáltal a minimumra csökkenti a félremagyarázás lehetőségét. A gondosan összeválogatott és román szerzők esetében gördülékeny magyar mondatokban tolmácsolt idézetek az együttélés valóságos „florilégiumává” avatják a tanulmánykötetet abban az értelemben, ahogyan Erasmus és humanista barátai szokták volt az ókor klaszszikusainak örökszép szentenciáit csokorba kötni kortársaik számára.

E tudósi erény azért is örvendetes, mivel Dávid Gyula szívesen vállalkozik irodalompublicisztikai feladatokra (pl. *Találkozások Ady jegyében* vagy *A megismerés és megbecsülés lépcsőfokai* fejezet méltatásai). Valamennyiük közül a *Ion Chinezu erdélyi magyar irodalomtörténete* és a Kakassy Endre emlékének szentelt *Egy be nem fejezett monográfia* a legmagvasabbak. Mindkét írást érdemes újra meg újra elolvasni, mert a recenzió mondanivalójuknak csupán sovány tartalmi vázát képes rögzíteni. Dióhéjba fogva, a Ion Chinezuról szólónak az a végső kicsengése, hogy a Riedl Frigyes iskolájában nevelkedett fiatal irodalomtudós, aki mindvégig hivatásának tekintette, hogy a politikailag egy állam keretébe egyesült ország szellemi egységén munkálkodjék, doktori értekezésében a romániai magyar irodalom első évtizedét veszi vizsgálat alá, s széles körű tájékozottsága és kitűnő kritikai érzéke révén egy olyan szintézist sikerül megvalósítania, hogy „1930-as könyvének ismerete romániai magyar irodalmunk önismeretéhez tartozik” (175.). Mi több, Ion Chinezu nem éri be ennyivel: a szerkesztésében megjelenő folyóiratok hasábjain továbbra is állandó figyelemmel kíséri a magyar irodalmi jelenségeket, értéke szerint méltányolja az Ady jegyében kibontakozó romániai magyar irodalom európaiság-igényét, sikraszáll a hazai valóság kérdéseit meglátó és azokkal felelősen szembenéző irodalom létjogosultsága mellett (179.). A könyv visszhangjának érzékelésében ismét pompás szolgálatot tesz Dávid Gyula „idézet-kollázs” módszere, amely nélkül a kortársak sok gondolatébresztő megnyilatkozása továbbra is csak poros könyvészeti adalék maradna.

A Kakassy Endréről szóló emlékezésnek a könyv végére helyezése szerkesztési bravúr, ugyanis Dávid Gyula mintegy ebben összesíti az elméleti részben felvetett és a részlettanulmányokban többnyire megvalósított eszmét a román — magyar összehasonlító irodalomtörténeti kutatásról. Műfordítóink szinte min-

den múltbeli adósságot törlesztettek, sok értékes adalék került felszínre a kölcsönhatás, illetve a személyes kapcsolatok vonatkozásában is, de még „ennél jóval többről van szó, arról, hogy évszázados közös életünk és közös történelmünk közös szellemi kincseket teremtett, s ezek a közös szellemi kincsek a kölcsönhatások és a termékenyítő kapcsolatok egész szövevényének termótalajából sarjadzottak ki” (208.). Kakassy Endre monográfiáival új csapást nyitott e téren, ezen nekünk kell továbbmenünk, hogy az ő kutatói lelkiismeretességével s az általa először következetesen alkalmazott módszerrel — amelynek az esztétikai jellemzés is szerves része — olvasóinkat a két nép íróinak nemcsak az ismeretéhez, de az értéséhez is elvezessük.

Mint minden könyvnek, természetesen e tanulmánygyűjteménynek is van egy gyenge oldala: a szerkesztési munka robotjában a szerzőnek nem jutott arra ideje, hogy minden felhasznált adatnak újjólag utánanézzon. Lévn, hogy e tanulmányok eredményei remélhetőleg a legközelebbi időn belül bekerülnek az irodalmi köztudatba, élek az alkalommal, s néhány apró pontatlanságra itt is felhívom a figyelmet. Példának okáért *Az ember tragédiája a világ nyelvein* című hatalmas összefoglalásnak nem az 1944-ben elpusztult műfordító Radó Antal, hanem Radó György a szerzője (133., 248.). Jókait a Kárpátokon túl már az 1850-es évek végén fordítani kezdik, *következésképp* nem 1865-ben, „A Bachkorszak végén” jelennek meg először novellái románul (153.). Ács Károlyt Petőfi Kecskeméten ismerte meg; Jókai Mór *Petőfi mint színész* című visszaemlékezése szerint harmasban irodalmi terveket is szövögettek, sőt Ács Károly a köpenyét is kölcsön adja Petőfi egyik színpadi fellépéséhez. Igaz, volt nekik Pápan is egy Ács Károly nevű tanultársuk (165.), de az élete végéig jámbor református pap maradt (minderről bővebben lásd *Petőfi Sándor levelezése*. Összes művei, VII. 491–492.).

Végezetül még csak annyit erről az új távlatok felé mutató könyvről, hogy a bevezető elméleti rész pedantériája ne riasszon el senkit. A szerző, ahol csak teheti, siet levetni a tanáros pózt, ékes bizonyosságául annak, hogy szívvel-lélekkel át is éli a két nép irodalmának szakadatlan egybefonódását. Ha a „találkozások” labirintusában az ő vezetésére bízunk tehát magunkat, aligha leszünk képesek unottan letenni olvasmányunkat.

Engel Károly

Radnóti Miklós, a műfordító

A műfordítás különleges szerepet kapott Radnóti Miklós utolsó éveiben. Valójában a szellemi ellenállás része, hangsúlyos formája lett. Irodalmunkban mindig magas volt a műfordítói munka rangja és értéke, hagyományos kötelességet jelentett, hogy éppen a legnagyobb költők tolmácsolják a világirodalmat magyarul. Elszigetelt nyelvünk általuk fogadta be a nagyvilág, az emberiség üzenetét. Klasszikus költőink egyúttal műfordítók voltak, akik egymással versengve hódították meg a világgöltészet korszakait, tartományait és remekműveit. A múlt században Kazinczy, Vörösmarty, Petőfi és Arany, a *Nyugat* irodalmi megújulása után Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc, József Attila, Illyés Gyula nyelvünkön teremteték újra a klasszikusokat és a moderneket. A „harmadik nemzedék” az ő nyomukban járt, midőn a kulturális örökség gondozásában, az emberi értékek védelmében vállalt munkásságot műfordítással egészítette ki. A műfordító tevékenység szervesen következett abból a szerepből, amelyben a nemzedék önmagára talált. Vas István, Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Képes Géza, Rónay György, Devecseri Gábor és maga Radnóti hivatásnak tekintették a műfordítást, általa is az emberi szellem és műveltség fenntartásában, a barbárság ellen viselt küzdelemben vállaltak méltó feladatot.

Klasszikusokat fordítottak és moderneket, köztük olyan költőket, akiknek már pusztán neve vagy nemzetisége antisziszta tüntetést jelentett. Aragont, Eluard-t, Brechtet, franciákat, angolokat, oroszokat. Volt idő, éppen a háború dühöngő éveit alatt, midőn a költők mindenekelőtt műfordítások fölé hajoltak, az esszéírók és kritikusok idegen verseket gyűjtöttek, antológiákat szerkesztettek.

Ebben a hitben gyűjtötte össze Radnóti Miklós is műfordításait. Gyűjteményének, az *Orpheus nyomában* című könyvnek előszavában úgy beszélt a költészetről és a fordításról, mint a világ átalakításának lehetséges eszközéről. „Mikor Orpheus megpendítette lantját — olvassuk —, s énekelve útnak indult, madarak szálltak fölötte, a vizekben halak úsztak felé, bokrok guggoltak köré, fák ballagtak, sziklák cammogtak utána, a vadállatok előbújtak odúikból, s a hegyek és a völgyek nimfái könyneezni kezdtek. A költők többé-kevésbé Orpheusok ma is, s a madarak, halak, bokrok, fák, sziklák s vadállatok ma is

követik őket, a nimfák szívét ma is meghatja énekük.” A műfordításban, mint az irodalomban általában, a humanus élet támaszát látta, amely éppen a fasizmus és a háború rettentő éveiben adhat erkölcsi erőt annak, aki hozzá folyamodik. Ő legalábbis védelmet és biztatást talált a műfordításban, az idegen, mégis testvéri versek között.

„Ezeknek az idegen nyelven írt rokonverseknek némelyikét — tett személyes vallomást — hónapokig s nemegyszer évekig mondogattam magamban, egy-egy soruk elkísért, próbálgattam magyarra hangolni otthon, az íróasztalom fölött és vendégségben, idegen szobákban, országutakon, marhavagonban, horkoló bajtársak fölött, könyvtárban, hangversenyen, ébren és álomban. Eletem súlyos éveiben vizagsztaltak, gyötörték és védtek, védtek sokszor magam ellen is ezek a görög, latin, francia, angol és német versek. Hogy miért éppen ezek, s miért nem mások? Erre nem tudnék felelni. Egyik versben a dallam ragadott el, másikban a kép, a harmadikban viszont egy megoldhatatlannak látszó probléma izgatott, s legtöbbször persze minden együtt, a vers maga. Titokzatos véletlenek és nem véletlenek befolyásolják a választást, ami gyakran nem is választás, hiszen nemegyszer a vers választ ki minket.”

A vallomást maguk a választott versek igazolták, Radnóti egyénisége és közérzete akár műfordításai nyomán is leírható. Az antik költészetből Sapphót, Ibykóst, Anakreont, Catullust, Vergiliust (a IX. *Ecológát*), Horatiust és Tibullust tolmácsolta. Költőket, akik koruk viharai között énekeltek az értelmes, józan élet dicséretét, szelídítették tökéletes műalkotásba a perzselő szenvedélyt. És az alkotó béke mellett érveltek, a háború ellen tiltakoztak, mint a latin Tibullus *Detestatio belli* című verse: „Ó, ki találta fel a rettentő fegyvereket rég? / Mily fene vasból vert, marcona vad lehetett! / Akkor kezdte a harcot a békés emberiség itt, / akkor lelt rövidebb útra a szörnyű halál.” Ezekben a sorokban a műfordító személyes érzelmei nyertek kifejezést, mint ahogy a verset záró gondolatban is: „Jöjj hát áldott Béke! kalászt lengess a kezében, / s tiszta fehér öledet fedje be drága gyümölcs.”

A későbbi korok költészetét hasonlóképpen személyes igények szerint képviseltette fordításai között. „Radnóti — állapította meg Vas István — a Nyugat-nemzedék óta legtökéletesebb mű-

fordítónk, ritkán fordított találomra, és sohasem pusztá mohóságból, kíváncsiságból, hódítási vágyból vagy éppen színészkedésből. Azt az anyagot választotta fordításra, amire művének is szüksége volt.“ Walter von der Vogelweide, Pierre Ronsard, Joachim du Bellay, Jean de La Fontaine, André Chénier, William Wordsworth, Victor Hugo, Gérard de Nerval és Conrad Ferdinand Meyer költeményeinek mindenképpen szerep jutott Radnóti költői világának és nyelvének alakulásában. Őket tolmácsolva személyes érzéseiről, gondjairól és ügyeiről tehetett vallomást. Olyan költőket fordított, akikhez közel érezte magát, akiknek egyéniségében vagy sorsában rokonságra talált.

Milyen jellemző, szinte vallomásszerű az a rövid esszé, amellyel La Fontaine-fordításait vezette be. „Sokszor — olvassuk — hetekig, hónapokig semmit sem csinál, csak él. De sokszor meg hetekig, hónapokig dolgozik egy versszakon. Mert érdekli, mert fontos neki. Megtalálták egyik meséjének első vázlatát, s kiderült, hogy a könyvben megjelent kész mesébe az első vázlatból csak két sor került át. A művel szemben valóban alázatos volt, valóban szelgá volt. De az udvar dolgait, mondhatnánk az »élet« dolgait, megveti, kineveti az egész fontoskodást. Tiszteletlenül beszél mindenféle hatalmasságról. S hogy ezt büntetlenül megtehesse, műfajt és formát teremt magának. Látszatra szelgá, de lélekben szabad ember.“ A fran-

cia költő szabad egyénisége vonzotta; ez a vonzalom magyarázta La Fontaine meséinek kitüntetett szerepét műfordításai között. Azt, hogy ezekből a verses mesékből egész kötetet tolmácsolt magyarral.

Ha a klasszikusokat, a reneszánsz és a francia „grand siècle“ költőit tolmácsolva Radnóti Miklós saját sorsáról és meggyőződéséről beszélhetett, mennyivel személyesebb hangon szólaltathatta meg a moderneket. Valóban, Rilke, Georg Trakl és Christian Morgenstern sötétebb közérzete, halállal birkózó életfilozófiája, Francis Jammes, Apollinaire, Max Jacob, Valéry Larbaud, Blaise Cendrars és Jean Cocteau idillje, felszabadult dallama vagy gondolati tisztasága, Paul Eluard lelkesült demokratizmusa az ő költészetének sajátos szolamaira rímelt. Valódi rokonait közöttük találta meg. Velük foglalkozva, őket fordítva tetszik igazán jogosnak a műhelyről adott beszámoló: „A műfordító költő tudja, hogy nem lehet »fordítani«, csak újra megírni egy idegen verset [...] kicsit Orpheusnak kell lenni hozzá, mert Orpheus varázsló is volt.“ Radnóti, a műfordító ismerte az orpheusi szertartást, elvégezte az orpheusi varázslatot. Hűséges tolmácsnak bizonyult, egyszersmind nagyszerű magyar verseket alkotott. Magyar verseket, amelyek számot adtak a körülötte pusztító és szenvedő világról, a műfordítás munkájához menekült költő személyes sorsáról és érzéseiről.

Pomogáts Béla

Művészet és szabadság

Azt szokták mondani, az elméletet a belőle adódó következtetések igazolják. Az igazolásnak ez a típusa, úgy tűnik, a filozófia, a filozófiai kategóriák és fogalmak kiváltsága. Így hát a szabadság fogalmát az igazolja, ahogyan a döntés, a felelősségtudat és az alkotás kérdését megalapozza, s ugyanakkor ezek a konkrét oldalak dialektikus mozgásuk révén hozzájárulnak a fogalom elméleti felépítéséhez. Magától értetődik, hogy az emberi valóság szintjei — a társadalmi, politikai, jogi, erkölcsi, művészi szintek —, melyekben e fogalom oldalai konkretizálódnak, különböző mértékben járulnak hozzá a fogalom kiteljesítéséhez. Ezek közül elsődlegesnek — anélkül, hogy a kölcsönös kapcsolatokat megkerülnénk — a művészi alkotás síkja tűnik. A művészet fogalmi köre majdnem fedi a szabadságot, nemcsak

a köznapi gondolkodásban, hanem a filozófiai doktrínák java részében is. Ugyanakkor olyan szkeptikus álláspontokkal is számolnunk kell, amelyek tagadják e két fogalmi szféra egybeesését (ilyen például a platóni filozófia).

Victor Ernest Maşek* szerint a művészet és szabadság viszonyára vonatkozó álláspontok sokfélesége azzal magyarázható, hogy a modern filozófia és esztétika fokozottan érdeklődik a művészetben jelentkező szabadságformák iránt. Ez az érdeklődés bizonyos rendszerszükségletekből, illetve más — főleg a filozófiai antropológiához vagy a kultúra filozófiájához tartozó — problémák és tézisek bizonyításának szükségességéből származtatható. Márpedig, akárcsak a

* Arta — o ipostază a libertăţii. Editura Univers. Bucureşti, 1977.

társadalmi-politikai-erkölcsi szabadság-fogalomnak a művészetre való egyoldalú kiterjesztése, éppúgy ez az álláspont sem magyarázza kielégítő módon, milyen sajátos mechanizmus révén nyilvánul meg a szabadság a művészi alkotásban. A művészet és szabadság viszonyát illetően sem elég tehát gépiesen ismételtetni az általános formulát: „a szabadság = felismert szükségyszerűség.” E nélkülözhetetlen feltételből kiindulva a szabadságot a választás lehetőségéhez, a konkrét feltételek tudatosításához, a cselekvés szándékosságához kell kapcsolni.

Egy olyan bonyolult jelenség megközelítése, mint amilyen a művészet szférájában jelentkező szabadság, minden kétséget kizáróan adekvát módszert igényel. Műsek egy ilyen elemzést strukturális-operacionális keretben vél megvalósíthatónak. E módszer feltételezi a szabadság megnyilvánulásának és jelentőségének több síkon — filozófiai, társadalmi, esztétikai síkokon — és több szinten — az alkotás, a mű, a befogadás szintjén — való elemzését. Erre nem azért van szükség, hogy az elemzés a szabadság fogalmi meghatározásához jusson el, hanem hogy megválaszolja a „hogyan jelentkezik a szabadság a művészetben” kérdését. Műsek módszerének fő erénye a művészi alkotásban megnyilvánuló szabadság elemzése során az információelméleti alapo zású fogalomrendszer. A szerző elemzése két részre tagolódik: az első rész az erkölcsi-filozófiai és társadalmi-politikai kiindulópontú, és a marxizmus klasszikusainak nézeteit követve a szabadságot a művészet—társadalom viszony összefüggésében látatja, a második rész viszont kimondottan az esztétikai információelméletre támaszkodik, s így próbál új módszertani alapot keresni az elemzéshez.

A művészi alkotásban jelentkező szabadság többretegű, ezért többféle vonatkozásban lehet megközelíteni. A szerző határozottan megkülönbözteti a művészet autonómiáját (a művészetnek a társadalommal, gazdasággal, politikával, erkölccsel való kölcsönviszonyát) a sajátosan esztétikai jellegű művészi szabadságtól. Marx, Lukács György és néhány kortárs német művészetszociológus nyomán Műsek a művészet autonómiá-

ján belül két egymást kölcsönösen feltételező, de egymással nem egybeeső oldalt különít el, vagyis különválasztja az autonómia kétfajta értelmezését: a *történeti értelmezést*, mely a művészi és más jellegű tevékenységek közötti viszonyra összpontosít, s azt bonyolult társadalmi összefüggésben látatja; és az ún. *tipológiai értelmezést*, amely mű és valóság viszonyát esztétikai összefüggésében tárja föl. A művészet önállósodásának két oldala fonódik itt össze: a művész és a művészet mind önállóbbá váló státusa a társadalomban (ennek kezdetei a reneszánszág nyúlnak vissza) és a művészet kizárólagos esztétikai irányultságának kialakulása.

A művészi szabadság sajátosan esztétikai jellegű vizsgálata „az egyén szubjektív gondolkodásában nem tükröződő bonyolultabb meghatározottságokat és korlátozottságokat” igyekszik megvilágítani. Ez „csak az informacionális esztétika és lélektan adott fejlettségi fokán, a művészetfelfogás kommunikációelméleti alapokra helyezésével válik lehetségessé”. Ez a már a klasszikus művészetkutatásokra is jellemző főbb szinteken történik: az alkotás, közlés és befogadás szintjén, miáltal új lehetőségek nyílnak az eddig háttérben meghúzódó vonatkozások átvilágítására, újragondolására.

A könyv nemcsak azért tűnik figyelemreméltónak, mert új eszközöket talál az esztétikai síkon jelentkező szabadságfogalom újragondolásához, hanem azért is, mert felismerte, hogy ezeket az eszközöket nem lehet elválasztani a marxizmusban már klasszikussá vált eszközöktől. Szükség van egy olyan szociológiai eszköztárra, amely az új módszerek „módszertani imperializmusával” szemben a szintézisnek kedvez. Különösen azokat az elemzéseket tarthatjuk igen termékenyítő hatásúaknak, melyek a művészetet kommunikációelméleti alapokon tárgyalják, mivel itt kapcsolódik a legszorosabban az információelmélet az esztétikához, míg a könyv más helyein a szerző az árnyalt tárgyalásmód ellenére sem lép túl a már közismert dolgok „felmelegítésén”. Műsek könyve ilyen értelemben minden további elemzés kiindulópontja.

Aurel Codoban

ACTES DU VIe CONGRÈS DE L'ASSOCIATION INTERNATIONALE DE LITTÉRATURE COMPARÉE — BORDEAUX, 1970.

„A mai nemzetközi kongresszusok mindinkább széles körű szociális-értelmi-ségi összefüggésekké válnak, ahol az előadások és az értekezletek eszmei tartalma szükségszerűen a második vagy talán inkább a harmadik helyre kerül. Az elsődleges és alapvető célja az ilyen kongresszusoknak az, hogy alkalmat nyújtsanak találkozásokra, kapcsolatokra, kombinációkra, meghívásokra, együttműködésre, új kollokviumokra, új kongresszusokra stb., egyszóval olyan műveletekre, amelyek nem kevésbé jogosak és nem kevésbé hasznosak.“ Adrian Marino írta ezt a Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtörténeti Társaság VIII. budapesti kongresszusáról 1976 augusztusában a *Tribunának* küldött beszámolójában, s most, hogy rövid ismertetőt írunk a hat évvel korábbi bordeaux-i VI. kongresszus anyagát tartalmazó kötetéről, akaratlanul is az ismert román kritikus szavai jutnak eszünkbe.

Nem azért, mintha minimalizálni lehetne ezzel a kongresszus — és általában a kongresszusok — érdemi munkáját, hozzájárulásukat egy tudományág soron lévő kérdéseinek megoldásához. De nyilvánvaló, hogy még ez az impozáns (több mint 800 oldalas) kötet sem tartalmazza mindazt, amit egy kongresszus az illető tudományág életében jelent.

A bordeaux-i kongresszusról — amelyet Robert Escarpit vezetése alatt a nagymúltú francia ÖIT szervezett, s amelyen annak idején a romániai magyar irodalomtörténészek közül Csehi Gyula volt jelen — néhány előadás, beszámoló még azon frissiben napvilágot látott (René Wellek, Robert Escarpit, Henryk Markiewicz, Robert Weimann, Graziella Pagliano Ungari, V. G. Bazanov, Roland Mortier előadásainak szövegét a *Helikon* közölte), de csak most, a teljes anyag hozzáférhetővé válása után érzékelhetjük igazán, milyen gazdag egy kongresszusnak még a „második vagy harmadik helyre“ került előadás- és vitaanyaga is. A négy fő témakörben (*Irodalom és társadalom, A mediterrán világ irodalmi, Európai—afrikai irodalmi kapcsolatok, Keleti—nyugati irodalmi kapcsolatok*) 15 előadás és 107 felolvasás hangzott el — ebből kilencet román komparatisták tartottak — (ezenkívül *Az európai nyelvű irodalmak összehasonlító története és Az irodalmi fogalmak nemzetközi szótára* munkálatairól egy-egy jelentés és a „tartalékban“ 22 felolvasás). Vajon nem reménytelen kísérlet-e erről még csak megközelítőleg is tájékoztatást adni?

Eppen ezért talán elnézi a szakkutató, ha inkább az érdeklődő olvasó igényeit kívánva kielégíteni, csak egynéhány — hozzánk valamiképpen közelebb álló — előadást emelünk ki a még rendelkezésünkre álló helyen, rábízva mindenkire, hogy a kedve szerint tallózzon ezekből, vagy mélyedjen el a kutatási körébe vágó témákban. Íme a — szükségszerűen hézagos, és legalább annyira önkényes — címlista: az *Irodalom és társadalom* témaköréből: Az alkotó Én mint a költői kommunikáció és az irodalomszociológia forrása (Liviu Rusu, Kolozsvár), Irodalom és társadalom egy szocialista országban: kultúrpolitika és recepció (Köpeczi Béla, Budapest), A német Svájc és a francia Svájc: két nyelvi közösség kommunikációi az irodalom terén (Gsteiger M., Neuchâtel), Lukács György irodalomfelfogása (S. Sárkány, Ottawa), Az irodalmak közötti kommunikáció formáinak történeti feltételei (Dionýz Durišin, Pozsony), Az irodalom és a társadalom közötti kapcsolat a román irodalomkritika és irodalomelmélet felfogásában (Alexandru Dima, Bukarest); *A mediterrán világ irodalmi* témakörben: *A mediterrán világ és a romantika* (V. M. Dimić, Edmonton), André Breton és a mediterráni örökség (A. Balakian, New York), Az aiszoposzi típusú fabula fejlődése az európai irodalomban (I. Chitímia, Bukarest), Az irodalmi barokk és az iszlám (H. Segel, New York); az *Európai—afrikai irodalmi kapcsolatok* témakörében: Afrika szemtől szemben Európával és értékeivel (J. B. Tati-Loutard, Brazzaville), Shakespeare és a néger dráma (B. Lindfors, Los Angeles); *A keleti—nyugati irodalmi kapcsolatok* témakörében: Az ószláv irodalmak a latin és a bizánci kultúra találkozásánál (M. Bobrownicka, Krakko), Kína, amint Paul Claudel és Paul Valéry látta (L. Paj-csin, Párizs), A típus fogalma az orosz és a mai kínai irodalomban (D. W. Fokkema, Utrecht). A kifejezetten *irodalomszociológiai* előadások közül kettőt kell kiemelnünk, a Szabolcsi Miklósét (A mai magyarországi irodalmi élet képe egy szociológiai felmérés eredményeinek tükrében) és a Paul Corneát (Adalékok a „hatás“ szociológiájához

az összehasonlító irodalomtudományban). Mivel a bordeaux-i kongresszus tulajdonképpen a kérdések irodalomszociológiai megközelítését kívánta előtérbe állítani, indokolt befejezésül ez utóbbiból idéznünk: „Magától értődik, hogy igen nagy érdeklődés nyilvánul meg e kettős folyamat dialektikája iránt: egyfelől az irodalmi technikák iránt, amelyek befogadják, és másfelől az intellektuális struktúrák iránt, amelyek adaptálják ezeket; így jobban meg lehet majd magyarázni az európai stílusáramlatokat (a romantikát, a barokkot, a felvilágosodást), jobban meg lehet különböztetni a trópusokat létrehozó „divatokat“ az állásfoglalást igénylő „modellektől“, és tisztázni lehet azt a különbséget, amely egy bizonyos irodalmi alkotás nemzetközi »sikere« és tényleges művészi »értéke« között fennállhat... Annak a reményünknek adunk kifejezést, hogy az összehasonlító irodalomtudomány, amennyiben elsajátítja a szociológiai perspektívát, megújíthatja és kiszélesítheti kutatásait. És ezzel újabb tekintélyt szerez egy olyan tudományágnak, amely eddig is nagy szolgálatokat tett, s amely a jövőben még közelebb akar kerülni mind problémái, mind szelleme révén a mi korunkhoz.“

Olyan távlat ez, és olyan lehetőség, amely ma, hét évvel a bordeaux-i Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtörténeti Kongresszus után változatlanul időszerű. (*Kunst und Wissen. Stuttgart, 1975.*)

D. Gy.

OMUL ȘI MEDIUL ELECTRIC

I. Fl. Dumitrescu és Carmen Golovanov vezetésével több mint tíz éve kutatja egy orvosokból és biológusokból álló munkacsoport az ember és elektromos környezete viszonyát. A kutatók a bőrfelület elektrofiziológiai jelenségeit vizsgálva jutottak világvizonylatban is új és sokat ígérő területre. Az új kutatási terület pedig új előfeltevéseket, új elméleti hipotéziseket tett lehetővé.

„Abból indultunk ki — írja Bevezetőjében Carmen Golovanov —, hogy a bőrfelület elektromos tevékenységét nem lehet csak biológiai alapokon magyarázni.“ Célszerűbbnek tűnt a test bőrfelületét olyan „elektromos térképnek“ tekinteni, melynek jelrendszere állandóan változó információkat szolgáltat a belső emberi történésekről, érzékenyen tükrözi nemcsak a belső szervek biológiai állapotát, hanem a szervezet pszichikai állapotát is: „Úgy próbáltuk ezt a térképet dekódolni, hogy összehasonlíttottuk az egészséges és a beteg ember elektromos funkcióit. Kísérleteztünk. A kísérletek, úgy tűnik, egyre inkább bennünket igazolnak. Az élő szervezet elektromos úton kommunikál a környező világgal, a bőrfelület az energia- és információcsere szelektív szűrőjeként működik, amely ezt a kommunikációt a szervezet energetikai és funkcionális szükségleteinek megfelelően szabályozza. Egyfajta elektromos homöosztázisról van szó, olyan szabályozó mechanizmusról, melyben bőrfelületünk aktív szerepet játszik.“

A hazai kutatócsoport munkája éppen e közléscsere kutatási módszereinek kidolgozásában vívott ki nemzetközi rangot magának. A bioelektromos és biomágneses jelenségek kutatását ugyanis főként az nehezíti meg, hogy ezek az élet minden fajtájára jellemző interakciók az elektromos és bioelektromos szféra határan zajlanak, s ezt az elektromágneses mezőt nemhogy érzékszerveinkkel nem tudjuk fölfogni, de a legfejlettebb kutatóapparátussal is csak statikus mozzanataiban tudjuk megragadni vagy energetikus (vegyi, hőtani) transzformációiban vizsgálni. A szerzők igen eredeti vizsgálati módszerei ezt a nehézséget próbálják áthidalni.

Sokak érdeklődésére tarthat számat a könyvnek az a fejezete, ahol a szerzők e módszerek diagnosztikai lehetőségeivel foglalkoznak, s a rákos daganatok kimutatására vonatkozó vizsgálataik eredményeit írják le.

Az alábbiakban a könyv második fejezetéből mutatunk be egy jellemző részletet, mely az *elektromos környezet* fogalmát tárgyalja — új megközelítésben:

„Hagyományosan úgy szoktuk elképzelni, hogy a »környezet« az élő szervezet szűk szomszédsági szférája, melyben az organizmus közvetlenül megvalósítja életfunkcióit. Valódi környezetünk azonban nem korlátozódik az élethez szükséges közvetlen anyagi szférára. Környezetünk nemcsak anyag, hanem energia és információ is. Az élőlények energetikai és információs kölcsönviszonyba lépnek a környező fizikai rendszerekkel. A mozgási, hő- vagy gravitációs energiaformák egy bizonyos távolságon túl már nem hatnak az élő szervezetre. Az elektromágneses energia hatóköre ennél jóval nagyobb — nem tudjuk, pontosan meddig terjed. Azt tapasztaljuk, hogy az elektromágneses hullámok — több ezer fényévnnyi távolságból érkező is — mutációkat okozhatnak az élő sejtekben. Az élőlények biológiai

ritmusának alakulását nemcsak a napfény, hanem az organizmus közvetlen közelében elhelyezett mesterséges fényforrás is befolyásolhatja. Ilyenformán egyáltalán nem túlzás azt állítani, hogy az elektromágneses energia közvetítésével az élő szervezet közvetlenül a világegyetemmel tart kapcsolatot, ha e »rejtett kommunikációról«
érzékszervei révén nem is vesz tudomást.“ (Editura științifică și enciclopedică. București, 1976.)

A. J.

CAHIERS SPINOZA, I. ÉTÉ, 1977

A Spinoza halálának 300. évfordulójára napvilágot látott tanulmány sorozat első füzetében a kiadvány szerkesztői programszerűen kifejtik, hogy a spinozizmus mai fórumát kívánják megteremteni. Törekvéseik jellemzésére Spinoza ama levelét idézik, amelyben a panteizmus bölcseleje azt fejtegeti egyik „ismeretlen barátjának“, hogy számára semmi sem oly fontos, mint az igazság őszinte híveivel kötött szövetség. Egy ilyen, az igazság szeretetére épülő barátság mindennél szilárdabb alapot nyújt az emberi kapcsolatoknak; az igazság köti össze valóban bensőségesen a különböző képességekkel és hajlamokkal rendelkező egyéneket.

E jelige jegyében a Spinoza-füzetek fel akarják eleveníteni a németalföldi filozófus körüli vitákat, eddig még kiadatlan kéziratok és a spinozizmus fő kérdéseit érintő tanulmányok közlésével szeretnék Spinoza és a jelenkor szembesítését ösztönözni.

Az első füzet különös hangsúlyt helyez Spinoza és Marx viszonyának elemzésére. Ezzel a kérdéssel három tanulmány is foglalkozik, amelyeket szemelvények egészítenek ki Marxnak 1841-ből származó, a *Tractatus theologico-politicus* kommentáló jegyzeteiből. A most megjelent, valóban eszmegerjesztő kötet még más figyelemreméltó írásokat tartalmaz Spinoza és a descartes-i fizika viszonyáról, valamint Spinoza és Freud egybevetéséről.

Az ismert marxológus, Maximilian Rubel *Marx találkozása Spinozával* című tanulmányából idézzük a következő részt:

„Filozófiai tudományon nevelkedett köziróként, Marx szakadatlan harcban a porosz cenzúrával olyan gondolatmenethez folyamodott, amely nincs híján annak a szabad szellemnek, amelynek a modern időkben alighanem éppen Spinoza *Tractatusa* volt az első nagy megnyilvánulása. Hogyan képzelhetnők el különben, hogy az államról s ennek a vallással való kapcsolatáról, illetve a politikai elv s a kereszténység vallásos elve egybeeséséről egy sajtójogi kommentárban tesz említést; hogyan lenne hihető, hogy szabadságot követelve a nyomtatott szónak egy olyan racionalizmus nevében, amely a ráció vallásával (Vernunft-Religion) rokon, Marx megtagadhatta volna a hódolatot Goethe eszmei mesterétől? [...]

Egy rivális lap kétségbe vonva a *Rheinische Zeitung*nak azt a jogát, hogy szabadon tárgyalhasson filozófiai és vallási kérdéseket, Marx válaszul az értelem nevében követeli a sajtó teljes szólásszabadságát, megtoldva ezt azzal a joggal, hogy filozófiailag tárgyalhasson politikai kérdéseket (»...mi filozófiának a szabad gondolat cselekvését nevezzük«).“ (Editions Réplique. Paris, 1977.)

G. E.

Mit jelent lengyelnek lenni?

A szokványos interjú-kérdést egy nagy egyéniség tartalommal tölti meg. Andrzej Wajda, a világhírű filmrendező például így felelt rá: „Lengyelnek lenni azt jelenti, hogy ismerjük azt a helyet, ahonnan származunk. Szeretni kell néhány fát, ami ott nő körös-körül, ismerni néhány verset, amelyek szebben hangzanak lengyelül, mint más nyelven, nem tudni miért, bele kell bonyolódni néhány olyan történelmi eseménybe, amely már régen megtörtént, és amely úgy foglalkoztat minket, mintha közvetlenül felelősek volnánk értük. Szüleinket, gyerekeinket jelenti. Másként ezt nem tudom meghatározni.” (Az interjúból egy rövid részletet A HÉT 1977. 20. számában olvashattunk, a teljes szöveg a FILMVILÁG 1977. 1. számában jelent meg.) A történelem-irodalomtörténész Jerzy Robert Novak, aki a varsói egyetemen magyar nyelvből és irodalomból is diplomát szerzett, Huszár Sándor faggatására így jellemezte a lengyel embert: „szellemi arculatára feltétlenül jellemző az élénk fantázia, a humorérzék, sőt talán mindenekelőtt a groteszk iránti érzék.” Novak, noha nyilvánvalóan szűkebb körben ismert, ugyancsak eredeti egyéniség, válasza így mint önjellemzés is érdekes, széles körű történelmi-irodalmi-művészeti ismeretei azonban egyetemesebb érvényűvé teszik ezt a jellemzőkísérletet, amelyet a lengyel irodalom, színház, film alapján ellenőrizhetünk.

Wajda már nemegyszer nyilatkozott művészetének történelmi háttéréről, sőt történelmi meghatározottságáról; most így fogalmazott: „Azzal kezdeném, hogy mi elsősorban és más nemzeteknél erősebben a történelemhez kötöttek. Lehet, hogy ez mulatságosan hangzik, de az emberek mai napig gondolkodnak azon, hogyan nézne ki az ország történelme, ha megfelelően fölhasználtuk volna az 1410-es grünewaldi győzelmet. A 18–19. század történelme pedig szinte egy karnyújtásnyira van. Ennek az az oka, hogy a történelem nagyon vadul szántott végig országunkon. Mindannyiunkat érintett. Egészen a második világháborúig. Tehát történelmünk nem gyönyörű múlt, valami, amitől elfordultunk, ami a hátunk mögött van, hanem olyan dolog, amivel állandóan találkozunk, ha előre lépünk. És olyasvalami, aminek különböző értelmezéseivel találkozunk. A 19. században és a második világháborúban igen sokat szenvedett az ország. Számomra például tragikus tény az, hogy lengyel hadsereg vett részt a napóleoni háborúk idején Spanyolország »pacifikálásában«. Fontosnak tartom, hogy ezt megmutassuk. Persze ez a nézőpont ellentétet, ellenkezést vált ki. Nem az egész társadalom részéről, de vannak, akik meg vannak győződve arról, hogy szenvedéseink mintegy megváltanak a bűneinktől. Az az érzésem, hogy ha normális társadalom akarunk lenni — márpedig ez létezésünk alapja —, úgy kell viselkednünk, mint akárki másnak, tehát meg kell engednünk önmagunknak azt, hogy kritizáljunk. Történelmünkben különböző alakok jelennek meg, és nem mindig a gyengék veszítenek. Lengyelország egy egész évszázadra eltűnt Európa térképéről, de újrászületett. Az értékek megőrzésében a művészetnek, az irodalomnak — mint tudjuk — elsőrendű szerepe volt. Lehet, hogy éppen ezért várunk olyan nagyon sokat a művészettől.”

Novak — A Hét idézett számában — e történelem és művészet egy másik vonatkozását is kiemeli: „A lengyel író, művész állandóan bolyong a világban. A legnagyobb lengyel proletárköltő, Wladislaw Broniewski a második világháborúban a Szovjetunióban harcol, 1941-ben az Anders-hadsereggel Iránban, Irakban, majd Palesztinában küzd a németek ellen. Onnan Olaszországba megy, és 1946-ban tér haza. Vagy itt van Julian Tuwim, nagy költőnk, aki a második világháború kitörésekor Franciaországba menekül, onnan Brazíliába, majd az Egyesült Államokba költözik. A tizenkilencedik századi költősors tehát folytatódik. A varsói felkeléskor elesett a fiatal lengyel költészet. Ezért mondta egy lengyel író fiatal társa temetésekor: »mi az ellenségre gyémánttal löttünk.« A nemzeti történelem, mint e szavakból is kiviláglik, szorosan kapcsolódik az egyetemes történelemhez, annak szerves része. Huszár Sándor újabb kérdésére keresve a feleletet („A lengyel értelmiségiben él a nemzetmentés vágya?”), a varsói történész bekapcsolja a kelet-

európai példákat: „Mickiewiczben élt. Hogyan utolérni Európát? Ez volt a kérdés. Lengyelország és Európa — ez ma is a probléma. Azok a nemzetek, amelyeket feldaraboltak, amelyeket elnyomás akadályozott a nemzeti fejlődésben, jobban kell hogy szaladjanak az idővel. Nagyon sok tennivalónk van az egymás megismerése terén is. A kelet-európai nemzetek panaszkodnak, hogy értékeiket Nyugaton nem ismerik vagy nem ismerik el. De vajon mi magunk tettünk-e eleget, hogy egymást megismerjük? Az normális, hogy a nagy nemzetek történelemalakító nagyjait ismerjük, de mi ezeknek a népeknek ismerjük a harmadosztályú személyiségeit is, a szomszédaink nagyjairól pedig alig veszünk tudomást. Tudjuk, hogy ki Stuart Mária, és nem ismerjük eléggé Tudor Vladimirescut, Bălcescut, Cuzát. Jobban kellene ismernünk Kossuthot, Széchenyit vagy a szlovák L'udovit Šturt. Mert a lengyelek azt mondják, az ő történelmük a legragikusabb. A németek ugyanezt állítják magukról. És sorra minden nép elmondhatja ugyanezt, ami — lássuk be — rejt némi ellentmondást. Pedig a lényeg nem az, kinek az esete a legsúlyosabb, hanem az, hogy — akár egymás példájával is! — harcoljunk mindenfajta elnyomás ellen. Egymás ismerete és becsülése sok nemzeti komplexust megoldhatna.“

Egy beszélgetés során, amelyen elsősorban a vendég lengyel filmrendezőzt kérdezték, a neves próza- és drámaíró Hernádi Gyula, Jancsó filmjeinek nem kevésbé híres forgatókönyvírója a következőket mondotta: „Jancsó Miklós barátommal Wajdát mesterünknek tartjuk. Éspedig pontosan a történelem szemléletének önkritikus, helyenként önironikus, óriási érzelmi erővel kifejező formáiért. Andrzej Wajdában nem az az érdekes elsősorban, hogy lengyel, hanem hogy planetáris, tehát világméretű művész. Óriási dolog ez, hogy lengyelként ki tudja tágítani a művészetét világméretűvé. Olvastam valahol a szabadságnak egy definícióját, amely úgy szól, hogy azért lehet szabad az ember, mert a múltból tanulhat. Ezért nem függ egészen a jelentől. A jövőben is tanulhat, azért nem függ egyértelműen a múlttól. A kelet-európai népek múltja tényleg olyan, hogy elsősorban ezt próbáljuk analizálni ahhoz, hogy szabadságunkat pontosan megértsük és megvalósítsuk. És ebben mester Andrzej Wajda.“

K. L.

ALLÍTÓLAGOS BARTÓK-LEVELEK (Muzsika, 1977. 5.)

Csalás áldozatává lett a budapesti *Kritika*. A lap ez év februári számában Benkő Akos és Szirmai Endre tíz ismeretlen Bartók-levelet közölt, amelyek címzettje néhai Szirmai Károly jugoszláviai író. Mint kiderült, a szövegek egytől egyig hamisítványok. Nyilvánvaló valótlanságokat tartalmaznak (például: az egyik levél keltezése Budapest, 1929. június 26., holott a Bartók-életrajzkutatás szerint a zeneszerző aznap Montana-Vermalában tartózkodott). Teljességgel idegen Bartók személyiségétől, levélírói stílusától e szövegek áradózan barátságos, feltárukozó hangvétele. A zeneszerző Budapesten élő fia, Bartók Béla mérnök azonnal tiltakozott a szerkesztőségénel, s Tallián Tibor és Wilhelm F. András, a budapesti Bartók Archivum kutatói is megírták a maguk egyértelmű, leleplező szakcikkét. Ezek nyilvánosságra hozását azonban hónapokon át késleltette a hamisító, az NSZK-ban élő Szirmai Endre dr., aki sürgönyben ígerte a „hitelesített Bartók-levelek“ bemutatását, és haladékokat kért. Ígéretének nem tudott eleget tenni, így a *Kritika* a májusi számban közölte Bartók mérnök levelét, és sajnálatát fejezte ki a történetek fölött; a

két Bartók-kutató írását a zenei szak-sajtó közölte.

A hamisító: Szirmai Károly fia. Pénzt és fáradságot nem kímélve, egy megszállott buzgalomával ápolja apja emlékét: Szirmai-emléktáblákat helyez el, Szirmai-emlékbizottságot, -archívumot hozott létre, cikkeket, köteteket közöl apjáról. Tettét magyarázza, de nem menti a kegyeletes indíték. Magát nem számítva legfőképpen apja emlékének ártott, mert ezentúl kétes lesz minden Szirmai Károly-dokumentum, amit ő közölt vagy ezután közöl.

Az incidens két pozitív körülményre figyelmeztet. Az egyik: Bartók abszolút emberi és művészi nagysága s a mulhatatlan dicsősége, amely azoknak osztályrésze, akik idejében mellészegődtek. A másik: a Bartók-filológia ütőképessége. Ma már nem lehet senkit becsempészni Bartók baráti körébe! Igaz, Szirmai dr. ügyetlen hamisítónak bizonyult (amint Tallián és Wilhelm kimutatta: egyetlen bibliográfiája egy *Bartók Béla élete képekben* című könyvecske 1955-ben írt szövege volt!), de a Bartók-életrajzkutatás (amelynek Bartók mérnök tevéleges támogatója) olyan színvonalon teljesíti kötelességét, hogy nem kétséges: a tizszer körültekintőbb hamisítót is azonnal leleplezte volna.

A HOLOGRÁFIA: DOKUMENTUM ÉS FIKCIÓ (Új Symposium, 1977. 2.)

Hollywoodban bemutatás az első holográfiai technikával készült filmet. Az esemény máris jelentősebbnek ígérkezik holmi tudományos-technikai furcsaságnál; talán éppenséggel egy új korszak kezdetét jelzi. Fejlődéstörténetében tekintve a képből reprodukált valóságot, megállapíthatjuk, hogy a holográfiai „film” új szakaszba lépett jelent. A rögzíthető valóság tükrözésének első foka az álló fénykép (az első daguerrotípiától a ma készített fényképekig), ezt követi az egymás után felvett képekből összeállított mozgóképek (a film), illetve ennek következő fázisa, a televízió révén lehetővé vált a helyszíni közvetítés, az egyenes adás. A következő fejlődési fok a holográfia. E legutóbbinak jelentősége abban áll, hogy az összes előző fázisokkal ellentétben — amelyek a teret csak síkban, két dimenzióban tudták ábrázolni — a teret térben adja vissza, vagyis a reprodukálás teljessé válik.

De hát mi a holográfia lényege? Egy tárgy vagy környezet lézersugárral felvett képe, vagyis egy henger alakú lemezen háromdimenziós képmásként jelenik meg; vagyis a valóság lefényképezett részleteinek körüljárható, minden oldalról megtekinthető mása. Alkalmazása rendkívül sokoldalú lehet; bármely élőlény vagy élettelen tárgy kicsinyített vagy nagyított mása előállíthatóvá válik, s ezáltal a művészetekben tökéletes reprodukció, a különböző tudományokban változatos modellek, tervek, konstrukciók elkészítésére alkalmas, átveheti a tömegkommunikációs eszközök szerepét, s ugyanakkor a szórakoztatóipar is felhasználhatja. Széles körű elterjedése azonnal megkezdődik, amint hozzáférhető áron előállíthatóvá lesz. Jelentősége már a művészi reprodukciók esetében is rendkívüli: a materiális művészi alkotások tökéletes utánzását teszi lehetővé, megszünteti a fogyasztói fetisizmust. A Szovjetunióban már néhány éve készítenek holográfiai felvételeket, azaz térfényképet, s a tudományos-műszaki fejlődés üteme arra enged következtetni, hogy a világ több országában elérték ezt az eredményt; valószínűleg a holográfiai film megvalósítására is folynak kísérletek.

A leendő igazi „filmszínház”, a vetítőterem eszményi alakja a kör, keresztmetszete pedig félkör vagy parabola alakú zárt csarnok. Ebben helyezkednek el majd a nézők, tetszés szerint változtatva helyüket. A terem közepén emelkedik az emberi szem látószögéhez alkalmazkodó, átmérőjében a szélesvásznú film vetítő-

vásznának megfelelő szélességű oszlop, melyen a vetítés során a központi képmások jelennek meg. A térmozgás falán pedig a környezet és a háttéralakok valónak láthatóvá.

Ami a holográfiai „filmet” illeti: nincs objektív nézőpontja, amely a film esetében nem más, mint a kameraállás, s ezért képes számúzni az irodalmiasságot a vizuális művészetből, mert bár totálisan és objektíven láttatja a világot, a néző maga választja meg egyedi, egy-szerű, vagyis megismételhetetlen, szubjektív nézőpontját. A néző térélménye kiteljesedik; például „átéli” a levett zuhanást, vagyis akkor is „mozoghat”, amikor lényegében áll, sőt mozgását a holográfiai kép mozgása is módosítja. A forgó téréffektus (melynek alkalmazása egész szórakoztatóipart teremthet) s a felfedezett egyéb hatásjelenségek felhasználása révén a holográfia egyfajta kollektív álom lesz, pontosabban: „egyéni álom közös témára.” A különböző játékjelenségek kihasználásával a holográfia „a totális hazugság művészetévé, kábítószerként fogyasztható művészetévé válhat”, s az átélés teljessége, a képek teljes valóságidő illúziója következtében minden megelőzőnél csábítóbb menedékké, mentsvárrá válhat a könnyen meghátrálók, a lelki betegek számára.

De mindez csak elképzelés, fikció — az egyik lehetőség. A másik a dokumentum, a holográfiai televízió. A tévétűdiónak a holográfia felel meg, és ebben a formában valósul meg „a magánélet közeledése a közülethez”. Az igazi filmszínház megszületéséről pedig akkor beszélhetünk, amikor a valóságos történet és a fikció egyszerű természetességgel jelenik meg, egymás keretébe illeszkedve; az utca a színházban, s a színház az utcán. Mindez új műfajt, új megnyilatkozási formát is létrehoz, a téradói kommentárét, amely lehet akár szónoklat, disputa, közbeszólás, a nyelvi közlés bármilyen megnyilvánulási formája.

Abból kiindulva, hogy a felvételezés helyszíne a holográfiai kamerák befedte terület egésze, s felvétel mindaz, ami ezen a területen lejátszódik, megessik, történik — megállapítható, hogy a térmozgi egyben színház, filmszínház. Univerzális funkciója alakítja szintetikus művészetévé, amely átfogja az egész életet, átalakulhat mindenné (kutatólaboratóriumtól áruházig, vagy magánlakástól cirkuszig). Más szóval: minden átalakulhat holográfiává, tehát konkrét érzéki képekben maga a dolog ábrázolja önmagát. Mégis közöl információt. Sajátos nyelv ez, általa, benne a művészet vizuális nyelvét, lefordíthatatlan „anyanyelvéhez”: a történet, a mozgás, a geometria nyelvéhez. Mindez azért lehetséges,

mert a holográfia csak megidézze a valóságnak: látható, de nem tapintható; egyszerre lep meg érzéki konkrétságával és az elvonatkoztatás benne rejlő lehetőségével. Képzelet és érzéki megismerés egységét valósítja meg, nyilvánvalóvá teszi, hogy ez a két tényező kiegészíti egymást az emberi megismerésben.

A holográfia térhódítása új esztétika születését is eredményezi. Elég csak arra gondolnunk, hogy az igazi (képzelt vagy valóságos) filmszínház látogatása kirándulás formailag és lényegileg egyaránt, s hogy az előadások vagy azok különböző részletei megismételhetők ugyan, de nincsenek kötött formák, a műsor felépítése mindig nyitott, laza marad, magában rejtve a meglepetés káprázatát. Ugyanakkor a képsorok elemei kettős funkciót töltenek be: jelentik a tárgyat önmagát, s részei, elemei egy, a képsorozatokra épülő jelrendszernek. E kettőség azt is jelenti, hogy a holográfia melőzi a közvetítés, a lefordítás mozzanatát, s így, a maga objektivitásában „az ábrázolás művésze” lesz, akárcsak a mindenütt-jelenlevés objektív nézőpontjára törekvő irodalom, s első benyomásunk az lehet, hogy erősen megkérdőjelezi az utóbbi előjogait. A változás mégsem ennyire egyértelmű; a holográfia a valóság megjelenési formáját rögzítő délibáb, míg az irodalom célja a tartalmiság tényének felfedése, a lényegmegragadás. Az az irodalom, amely a látvány szuggerálásának teljességére tör, a tér-és időbeli folyamatokat totalitásként igyekszik megragadni. A holográfia révén minden alárendelődik a szubjektumnak, erőre kap egy szubjektív vizitikus, alanyi, pszichikumközpontú irodalom.

A jövő e csodáját vizsgálva önkéntelenül adódik a már reflexzerű figyelmeztetés: „Nem elképzelhetetlen [...] a holográfia elaljasodása, ami a gondolkodás, a szellem minden korábnál veszélyesebb és véglegesebb elszegényesedéséhez vezethetne. A holográfia nem a mindent látás, hanem a mindenki által való látás (művészi) eszköze.”

GÉNSZERELÉS ÉS A KUTATÁS SZABADSÁGA (Time, 1977. 18.)

„A genetikai manipulációk, melyek lehetővé teszik az élet gyökeresen új formáinak a létrehozását, egy olyan küszöbíg vezették a biológusokat, mint amilyen előtt a fizikusok álltak, amikor először széthasították az atomot. Nyíltan meg kell mondani — a szellem kiszabadult a palackból.” Michael Dudakis a Massachusetts Institute of Technology és a Harvard Egyetem génszerelési tudományos terveit ellenző beszédében, melyből

a fenti idézet származik, kétségtelenül túllőtt a célon. Helyesebb lett volna csak annyit mondania, hogy a szellem emelgeti a palack dugóját. A genetikai manipulációkat ugyanis még a viszonylag egyszerű szervezetek, elsősorban az *Escherichia coli* (*E. coli*, kólibacilus, a legközségesebb, nem kórokozó bélbaktérium) nukleinsavláncainak a felhasználásával próbálgatják. A folyamat azonban elvileg nyitott az élet új, a Földön eddig nem kialakult kombinációi felé, bár a gyakorlati kivitelezés előtt ott állnak a génműködés ismeretleneit rejtő szakadékok. A molekuláris biológia jelenleg ezeknek a kitöltésére törekszik, és a szakadékokon túl lévő ígért-földjére esküszik. Olyan korszakot ígér, melyben értjük és gyógyítjuk a pusztító anyagcserebetegségeket, a jelenkor nagy rémét, a rákot, s tápanyagteremtő kultúrnövényeink pedig kivétel nélkül képesek lesznek majd megkötöni a légköri nitrogént, és nem igénylik többé a költséges nitrogén-műtrágyákat.

A génszerelések ellenzőinek tábora elmentmondásos csoportokból áll. Egyesek erkölcsi érvekre hivatkozva a kutatások távlati, embertelen következményeitől félnek, és ennek a kutatási iránynak a törvények általi szabályozását követelik. Ez a megoldás viszont egyrészt a kutatók önálló kezdeményező-készségét — a tudományos haladás fő mozgatóeréjét — korlátozza, másrészt semmi biztosítékot sem nyújt a törvényekelt megfogalmazó kormányok által pénzelt és megszavazott törvényeket bármikor megkerülő kutatási témákkal szemben. Az ellenzők másik csoportja az újtól való babonás borzongók közül kerül ki, azok közül, akiknek a magatartása az inkvizitorok és a könyvégetők magatartásával rokon. Ledorongoló érveik között szerepel az anyatermészet törvényeinek a semmübevétele nyomán fenyegető tragédia, az évmillióss „evolúciós bölcsesség” megcsúfolása, az állítólagos egyéni ambíciókat kielégítő „genetikai kontárkodás” mélysége becsmérlése, majdnem gyűlölete is. Még a DNS-szerkezetkutatás egyik nagy előharcosa, a nukleinsavak összetételének törvényszerűségeit először feltáró szabály megfogalmazója, E. Ch. Chargraff is ilyen sajátos sarkításban fogalmazza meg kételyeit: „Van-e jogunk ahhoz, hogy visszavonhatatlanul beavakozzunk évmilliók evolúciós bölcsességébe, csupán csak azért, hogy kielégítsük néhány tudományos kutató ambícióit és kíváncsiságát?”, melyre válaszként Stanley Cohen (a Stanfordi Orvosegyetem molekuláris biológusa) gunyorosan jegyzi meg, hogy a Chargraff feltételezte „evolúciós bölcsesség a felelős a bubópestis, a feketehimlő, a sárgaláz, a tifusz,

a gyermekbénulás és a rák génkombinációinak a létrejöttéért is“.

A gátlástalan és pontatlanul tájékozott nyugati sajtó a kutatók elbizonytalanodását a DNS-vizsgálatokat sokszor szinte hisztérikusán ellenző közhangulat keltésére használták fel, és lényegében megisméltődött a számítógépek tömeges elterjedése előtt keltett tömegpszichózis, melyben összerosódva, együtt jelentkeztek a felelős aggódók, vallási bigotok, rasszisták és antirasszisták, egy-egy szűkebb szakterületen jól tájékozott tudósok és oktalan nagyhangúak.

De miről is van szó tulajdonképpen? Annak a rekombinációs technikának a kidolgozásáról, melyet a kólibaktériumok DNS-láncainak az átépítésére ma már világszerte sikeresen alkalmaznak. A kólibaktériumban az öröklődés menetét meghatározó nukleinsavak java része egyetlen nagy, gyűrű alakú kromoszómában található, kisebb részben pedig rövidebb DNS-gyűrűkbe, az ún. plazmidokba szerveződött. Az egymás mellé kerülő baktériumok ezeket a plazmidokat képesek plazmahida útján kicserélni. A *génszerelés* első szakaszában a kutatók a baktériumtenyészetet olyan anyaggal kezelték, mely feloldotta a sejthártyákat. Ezután a homogenizátumból centrifugálással elválasztják a plazmidokat a hosszabb kromoszomális DNS-től, a plazmid-frakciót ún. resztrikciós enzimekkel kezelik, melyek a DNS-lánccokat meghatározott pontokon felszakítják. Az ilyenformán kinyitott plazmagyűrűket tartalmazó szuszpenzióhoz olyan folyadékot öntenek, melyben más növényi, állati, bakteriális vagy vírusos eredetű — ugyancsak a resztrikciós enzimek működése által szabaddá tett — gének vannak. Ezek a gének esetenként képesek beilleszkedni a felnyitott plazmidgyűrűkbe, bezárni azokat, miáltal olyan új *plazmid-chimérák* jönnek létre, melyek immár több mint egy fajtól származó géneket tartalmaznak. Végezetül a plazmid-chimérákat kalciumklorid-oldatot tartalmazó normál kóli-tenyésztettséghez öntik, majd a tenyészetet hirtelen adott hőfokra felmelegítik. A melegítés során a baktérium sejthártyája átteresztővé válik, képes befogadni az új plazmidot, és így potenciálisan új baktérium keletkezik, mely már egy egészen más állatcsoport génjeit is tartalmazza.

Az eljárás egyelőre bizonytalan kimenetelű, kevés a sikeres *génszerelés* még ezen a viszonylag egyszerű biológiai szinten is. Hatalmas előnye azonban, hogy közelebb visz a gének működési mechanizmusának megértéséhez. A különböző eredetű gének összehangolása az új helyzetben még megoldatlan fel-

adat; a nehézségeket jól érzékelteti, hogy csak az E. kóliban mintegy 4000 különböző gént sikerült az utóbbi tíz esztendő alatt azonosítani, a magasabb rendű szervezetek génállománya ennél százszerosan, ezerszeresen gazdagabb. Tekintetbe kell venni még azt is, hogy a gének többsége csak egy adott génkörnyezetben (meghatározott „szövegösszefüggésben“) és adott időpontban („történelmi helyzetben“) fejt ki hatását. Ha azonban sikerül például egy adott emberi gént egy plazmidba bevinni, és az ismertetett eljárással korlátlan mértékben elszaporítani, akkor megvalósul a genetikusok egyik nagy álma: egy-egy adott gént bármikor elegendő mennyiség állhat majd rendelkezésre a kutatás — sőt a gyógyítás — számára is.

A *génszerelés* felelősségére jellemző példa az SV40 jelzésű majomvírus esete. Ennek a vírusnak csak néhány génje van, de ezek közül az egyik — úgy tűnik — az emberi sejtekre rákosító hatású. Paul Berg biokémikus a hetvenes évek elején az SV40 gének alaposabb tanulmányozása végett kólibaktériumokban óhajtotta ezeket a géneket elszaporítani. Kísérleteiről, kollégái javaslatára, végül lemondott, mivel még véletlenül sem kívánt egy rákosító géneket hordozó közönséges bélbaktérium megteremtéséhez hozzájárulni. Ekkor — részben éppen Berg vezetésével és javaslatára 1973—1974-ben — a *Science* és a *Nature* című tudományos tájékoztató folyóiratok nyilvánosságának felhasználásával ideiglenes kutatási tilalom is született a DNS-frontok legforróbb szakaszain. Végül 1975-ben dorozták ki azokat az irányvonalakat (NIH tiszésk), melyek alapján a kutatások folytatása javallott a különböző elővigyázatossági osztályokba szigorúan besorolt laboratóriumokban (a P₁ — szokásos óvatossági csoporttól egészen a P₄ — ultrabiztos laboratóriumokig).

A kutatásoknak és főképpen a kutatóknak az állami és intézeti törvényekkel való szabályozását nem mindenki tekinti egyértelműen üdvösnak. Norton Zinder, a Rockefeller Egyetem molekuláris genetika aggodalmát a következőképpen fogalmazta meg: „Ürügyteremtő korszak felé közeledünk — a szabályozott tudományos kutatások korszaka felé. És meg kell mondanom, hogy ezt különleges elővigyázattal és semmiképpen sem elszietve kell véghezvinnünk. Az elmúlt korok hatalmi testületeinek, akár az államnak, akár az egyháznak a próbálkozásai, hogy az intellektuális tevékenységet, az alkotómunkát ellenőrzésük alá vonják, az emberi történelem legszomorúbb fejezeteihez vezettek.“

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

BALOGH EDGÁR (Kolozsvár-Napoca). — Löffler A. Pál párizsi naplójának a *Korunk* 1977. 7. számában közölt részletében, az 571. lapon téves a „Sámson Andor“ név. Az 1931-es proletáriródmalmi platformtervezet megbélyegzett írói közt József Attila mellett *Simon Andor* szerepelt, aki a bécsi Kassák-féle Ma-csoporttal indult, majd Budapesten a Bartha Miklós Társaság folyóiratának, a népi irányzatú *Új Magyar Földnek* lett a szerkesztője. A húszas évek végén megjelent verskötetei — köztük a *Tömegáhitat* és a *Világhullám* — a paraszti kultúra és a rajongó életkedv szabad kapcsolásaival főleg az ifjúság körében keltettek nagy visszhangot, művészetét Féja Géza s Móricz Zsigmond (későbbi apósa) ismertette és értékelte. A támadások és méltatlan gyanúsítások elkedvetlenítették, visszavonult, ma is Budapesten él. A téves névközlést már csak azért is helyesbítem, mert annak idején mindkét „lefaszisztázott“ költőhöz barátság fűzött.

A Korunk Galéria augusztusi műsora:

Augusztus 6.: Balázs János faszobrai és B. Székely Ilona kerámiai. — A megnyitón Veress Zoltán bevezető szavai után Török Katalin színművésznő felolvasta Bálint Tibor írását, majd egy József Attila- és egy Kányádi Sándor-verset adott elő, végül Demény Attila tolmácsolásában zongoraművek hangzottak el, hangszalagról. Augusztus 20.: Marx József (Marosvásárhely) fotóművész *A gyermek* című fényképkiállítása. — A megnyitón Vermesy Katalin, András és Anna énekelt gyermekdalokat Szilágyi Domokos—Vermesy Péter *Pimpimpáré* című kötetéből.

Megjelent

a KORUNK ÉVKÖNYV 1977

„Ember a gyorsuló időben“ — e mottó jegyében évkönyvünk a tudományos-műszaki forradalom korának időszerű természet- és társadalomtudományi, művészeti és filozófiai kérdéseiről tájékoztat.

TANULMÁNYOK

Pavel Apostol • Balogh Ferenc • Beke György • Pavel Câmpeanu • Cseke Péter • Cseke Tamás • Csetri Elek • Egyed Péter • Elkán György • Fey László • Furdek Mátyás • Gáll Ernő • Gazda József • Liviu Gozariu • Cs. Gyimesi Éva • Kancsura István • Kántor Lajos • Kassay Kiklós • Keszi-Harmath Sándor • Koch Ferenc • Máthé János • Maurer Gyula • Mester Zsolt • Rác Győző • Valter Roman • Virgil Salvanu • Semlyén István • Simó Sándor • Szabó T. E. Attila • Török Róbert • Veres József • Vincze János

SZÉPIRODALOM

Bálint Tibor • Farkas Árpád • Hervay Gizella • Hrisztu Bálint • Jancsik Pál • Kádár János • Kányádi Sándor • Kenéz Ferenc • Király László • Lászlóffy Aladár • Lászlóffy Csaba • Magyar Lajos • Majtényi Erik • Markó Béla • Palocsay Zsigmond • Panek Zoltán • Pusztai János • Ritoók János • Szabó Gyula • Szilágyi Domokos • Szöcs Kálmán

ÁRA 8 LEJ